

БЛАГОСЛОВЕННА ПРОВИНА

Зофія Коссак-Щуцька

БЛАГОСЛОВЕННЯ
ПРОВУКА

КИЇВ – 2014

© Copyright

ISBN

«Благословенна провина» — історична оповідь про викрадення з Рима чудотворного образу Матері Божої Григоріанської. Пан Сапега — воєвода Коденський, сенатор Речі Посполитої, засновник багатьох храмів, за свій учинок дістав прокляття Папи Урбана VIII, але «...Божя Мати безсумнівно і незвично ту людину вирізнила... Той, хто гаряче прагне, досягає своєї мети. Стукайте — і відчинять вам... І зірку випросити можна, якщо Бог дозволить».

Бо така логіка Закону Божого: відбивається він у долях героїв повісті карою або благодаттю залежно від того, порушують його чи шанують.

ПЕРЕДМОВА

Минуло вже близько 400 років від того дня, коли князь Сапега під час молитви перед іконою Божої Матері отримав зцілення. Ця звістка дуже швидко розійшлася Ватиканом та обійшла увесь Рим...

У пам'яті князя міцно закарбувалася ця мить і сам образ Марії, яку він полюбив понад усе на світі. Доказом цього визнання стала його розповідь про хвилюючу подію товаришам по мандрівці, а також його присяга: «Без Матінки до Кодня не повернуся».

Книжка, авторкою якої є Зофія Коссак-Щуцька, змалює для нас живу картину цієї події зі слів Сапеги, його духовні відчуття, а також внутрішні, духовні переміни.

Протягом кількох століть образ Коденської Божої Матері єднав на спільній молитві мешканців обох берегів Бугу під час свят. Сьогодні ця Святиня, яка знайшла собі місце поблизу кордону з Білоруссю, об'єднує людей із Польщі, Білорусі, України та багатьох інших країн світу.

Останніми роками на екуменічну зустріч до Кодня в травні збираються представники різних конфесій та народів.

Пропонуючи цю повість в українському перекладі, прагнемо, щоб вона допомогла читачеві знайти відповідь на питання про мету життя і його оновлення.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Пан Горновський (не слуга, а родовитий приятель дому), розчарований, знову мусив одступитись. Уже вдруге він зазірав до алькову, аби повідомити, що надвечір мають заявитися гості, та знову застав пана сплячим, ніби не ясний день був, а темна ніч. Воєвода спав так міцно, що навіть не ворухнувся, коли придворний ввічливо, але досить-таки багатозначно кахикнув. Одпустивши завісу, що затуляла вхід до алькову, пан Горновський замислився: будити сплячого чи облишити й повернутися за годинку... Богом і правдою, нічого поганого не станеться, якщо пан не одразу цю новину почує. Чи ж гофмейстер сам не знає, що має робити, які стайні для коней призначити, в яких кімнатах для гостей протопити? Підчаший і ключник теж видали відповідні розпорядження: один виночерпію, другий комірникові та куховарові. Тож хай пан собі поспить спокійнесенько, аби на здоров'я.

Пан Горновський пішов, тихо ступаючи по східному килиму, що встеляв рівну липову підлогу. Такі ж самі килими, але значно тонші, навперемін із місцевими килимками оздоблювали стіни. Характерне для шляхетських домівок захоплення цими тканинами йшло зі Сходу. Кожна переможна сутичка з турками заливала пограничні землі Речі Посполитої багатою здобиччю, в якій килими та обруси, золотаві заслони й покривала займали не останнє місце.

У затемненому алькові, на ложі, вистеленому вовчим хутром, воєвода мінський полегшено зітхнув, почувши, що його милість пан Горновський виходить. Він зовсім і не спав, зрозумів настійливе підкашлювання, бо зі збуджених голосів, що долітали з сіней, довідався про новину. А сплячим прикидався, бо не хотів говорити, рухатися, віддавати накази і вдавати задоволення. Клята неміч, що напала на нього близько двох років тому, викликала у воєводі дивну і прикру відразу до свого голосу, до чужих голосів і взагалі до будь-яких проявів життя. Єдине, чого він прагнув, то тиші й самотності.

Але це не було творче прагнення усамітнення, коли людина досягає і росте сама в собі: скоріше ліниве й безвольне відчуження, яке вироджувалося в страх. Воєвода бажав бути на самоті, а водночас боявся лишитися сам. Коли його залишали у спокої, це викликало таке ж роздратування, як і прояви турботи.

Вже і дружина воєводи, й лікарі, і рідня здогадалися, що тут справа не зі звичайною хворобою, яка вражає серце, нирки, шлунок чи спинний мозок, і не про нервові хворості йдеться. Пана Сапегу, без сумніву, зурочили.

Уроки бувають різні. Звичайні, диявольські, і найважчі — татарські або турецькі, на які ніхто способу не знає. Хоча спосіб, звичайно, є, але застосувати його трудно: впіймати того, хто чари навів (попередньо вбезпечивши себе молитвами і реліквіями), притягти до хворого і під страхом смерті змусити пристріг розвіяти. Ясна справа, що зробити це можна лише у виняткових випадках, коли відомо, хто порчу наслав, і коли б цей чаклун або відьма дали себе зловити. А пан Сапега не відав, хто на нього навів цю напасть. Напевно, сталося то в краях татарських, де йому немало довелося повоювати. Воєвода навіть не пам'ятав початку хвороби. Неміч огортала його непомітно і повільно, щоб він, бува, вчасно її не зауважив.

Аби не його дружина, воєвода довгий час і не відав би, що захворів. Це ж вона швидким подружнім оком примітила, що з чоловіком не все гаразд, і кинулась його рятувати. З Пінська викликали славетного знахаря Кницюка, а коли він не допоміг, то королівського медика з Вільна, який хворому кров пускав і жили натирав. Коли й це не допомогло, припровадили аж із Білостока бабу-шептуху. Вона мурмотіла якісь незрозумілі слова, безустанно подвоюючи швидкість заклять, аж її язик і вуста нагадали дзигу в русі, кидала через плече вуглики на свячену воду, підтвердила безсумнівну присутність порчі, але хворому від цього легше не стало; навпаки, стан його погіршувався з дня на день.

— Начебто до старості мені ще далеко, — так собі думав пан Сапега.

Він мав не більше п'ятдесяти років, був ставний, кремезний, донедавна вельми дужий, зі світлою головою і швидким розумом. Хоробрістю він вирізнявся у стількох битвах, що зараз одним духом і сам не зміг би їх перелічити. Першого воєнного досвіду молодий Сапега (підборіддя тоді мав гладеньке, як дівчина) набував у давно вже покійного канцлера Замоїського. Воював супроти волохів, здобував Вольмар в інфляндських війнах, блукав болотами під Білим Каменем... Попри молодий вік, він відзначився настільки, що отримав посаду в посольстві коронного підкоморія Чижевського до Карла Судерманського, а потім у Дзялинського — до Святішого Отця... Довелося йому побувати в смоленському поході, побачити Борисів і злогоглаву Москву, а в останньому поході турецькому бився під Хотином і Жванцем.

Нібито й недавно все це було; а водночас як же страшно давно... Все, що належало до чоловічої суті: відвага й вогонь, сила і вправність — без вороття відійшли до минулого. Тепер про Миколая Сапегу можна було говорити як про мерця. Остогидна хвороба, що віднедавна його схопила, похилила плечі шляхтича, згасила очі, ослабила м'язи, примусила руки тремтіти й відібрала сон. Від цього він ходив очманілий і постійно западав у дрімоту, все одно де — в розмові, за трапезою, в храмі. Йому було байдуже і немиле, як те, що робиться у нього в маєтку, так і що діється у світі. Донедавна людина, яка понад усе ставила державні інтереси (за прикладом політика і приятеля, гетьмана Жолкевського), він тепер навіть і не питав, мовляв, що там, на полях державних. Що черговий сейм ні до чого не дійшов, бо зірвала його фракція галасливих супротивників короля, — а хай собі! Новий заколот готують панове опозиціонери, нове сум'яття для стражденної вітчизни, — а хай собі!.. Нехай цілий світ завалиться, що йому до того?.. Хай собі!..

Колись — як то кажуть — він вів і в танці, і в молитві, умів що впитися, що битися, і нині сам на себе дивився з огидою, як на здохлу падлину. Болем відлунювало в ньому, як

помічав приховану жалість у поглядах челяді, родичів, друзів — жалість, що поза його спиною напевно переходила в погордливе зневажання.

Інокли спадало йому на думку, що ось якби узяв себе в руки, то, може, й подолав би жах пристрїту, може б, і став таким, як колись... Але, власне, на це йому сили й бракувало. Захворїла його воля. А якщо так, то звідки ж візьмуться бажання і прагнення?

Знову почувлися кроки і шелест спідниці. Швидким рухом воєводина підняла заслону і стала у дверях так зненацька, що воєвода не встиг заплющити очей.

— Ви не спите, мій шановний чоловіче, — задоволено ствердила жінка, присївши на край ложа. — У нас нині високий гість, пан коронний гетьман...

— Уже приїхав? — майже перелякано спитав пан Сапєга.

— Буде надвечір... А тут таке робиться... Хоч би попередив раніше... Гофмейстер геть втратив голову, тим більше, що від вас, пане мужу, розпоряджень не отримав... Те ж саме з панами Горновським і Мочидловським...

— Самі мають знати, що треба.

— Та й звісно, знають. Козачків зі смолоскипами відправили назустріч, аби вовки гостей не потурбували, багата вечеря вже готується, служниці в гостьових покоях постелі збивають і вогонь розкладають... Я їм навіть казала свіжу солому до сінників набити...

— От і добре. Попередьте мене, пані добродїю, коли коронний гетьман підїжджатиме...

Воєвода заплющив очі, сподїваючись, що дружина піде й не змушуватиме його говорити далі, та вона рішучим жестом розправила складки на одязі і всїлася зручніше.

— Як ви гадаєте, пане добродїю, — продовжила вона, — пощо приїздить гетьман Дрогойовський?

— Напевно, вдома йому набридло...

— Пане добродїю, він із сином їде, з тим старшим, котрого Станїславом кличуть...

— Ага, я вже колись того юнака бачив... Непоганий...

— Непоганий, кажете, ой, то ж добре! А навіщо батько його взяв із собою?

— А то я знаю.

— Чи не здасться вам, пане добродію, що йдеться про Ганусю?

— Можливо...

— Тож треба справу завчасно зважити, продумати... Аби на випадок сватання знати, що відповісти...

— Ти, пані добродійко, сама й вирішуй...

— Не вдова я, щоби самій вирішувати. Як ви до цього ставитеся?

— Як ставлюся? Що ж то я можу в цьому знати?

— Пане добродію! Я добре бачу, що ви тільки й думаєте про те, як б ото мене зараз позбутись. І не вважаєте на мої слова. Наче й не про рідну дитину йдеться!

І стільки відвертого жалю забриніло у неї в голосі, що воеводі аж соромно стало. Розплющив очі.

— Поганой ви думки, пані добродійко. Я не випустив з уваги, що про мою улюбленицю йдеться.

«Про мою колишню улюбленицю, — продовжив подумки, — бо сьогодні мені все одно, навіть за кого вона заміж піде, мені байдуже...»

— ...Я не проминув, — повторив, — але ж ви самі бачите, моя люба дружинонько, що я слабкий і ні до чого нездатний. Ані до поради, ані до втіхи.

— Невже вам не покращало? Бо ж я вчора почала дев'ятиденну молитву до святого Миколая, вашого покровителя...

— Щодня гірше й гірше, аж гидко від себе самого, і, якби не страх перед пекельною карою, — наклав би я, певно, на себе руки...

Жінка налякано перехрестилась:

— Відженіть ці думи, мій пане! То нечистий вас спокушає... Аж слухати страшно...

— Не бійтесь, я того не вчиню... Тільки дайте мені спокій.

— А чи були ви, пане добродію, в каплиці на ранкових молитвах? — запитала встаючи.

Воєвода ствердно кивнув. Понад його сили було сказати, що на молитвах присутнє було тільки його тіло, але не душа. Що молитва, як і все інше, ставала йому чужа і байдужа.

На порозі дружина ще раз зупинилась:

— То що ж сказати, якщо посватаються до Ганнусі?

— Не поспішай, пані добродійко.

— Та я питаю про всяк випадок.

— Мабуть, погодитись. Високий рід.

— Я теж так думала. Високий рід і зв'язки...

Дружина задоволено всміхнулася, та виходячи наштотувалася на Ганнусю, що підслуховувала за завісою.

— А ти що тут робиш? — запитала мати грізно. Набагато суворіше, ніж свідчив погляд.

— Я тільки спитати, пані матінко, тільки спитати... — знітилася засоромлена юнка. І була вона така чарівна у своєму збентеженні, що навіть воєвода без примусу всміхнувся.

Дівчина, захочена усміхом, підбігла до батька. Все-таки вона була улюбленицею, якій колись дозволялось о будь-якій порі входити до алькову. Тож вона сіла на підлогу, ліктями спираючись на тапчан, аж її свіжістю війнуло на воєводу, і защебетала:

— Вже вам краще, пане добродію, батеньку? Ой, як добре! Я дуже за вас непокоїлась, страх як! А ви знаєте, в мене вишенька розквітла! Правда-правда! Я ще в Різдво гілку в саду зірвала, у воду поставила... А раптом вона розквітне... А її обсипало пуп'янками, білими-білими! Я її на печі поставила, водою підливала... Ой, як вона розквітла гарно! Я зараз принесу показати... А може, її краще не чіпати?.. Бо ще пуп'янки обсиплються... Кажуть, що не можна її переставляти, поки цвіт не з'явиться... Як ви гадаєте, ваша милість, пане батечку? Як би я хотіла, щоб ви на неї глянули, бо дуже вона гарна... Аж дівчата дивуються, а ключниця сказала, що то, мабуть, знак... Що за знак? Геть не розумію...

Дівчина зашарілась і швиденько повернула розмову на інше:

— А той сивий баран, ви знаєте, пане батеньку, той великий, такий зробився злий! Ой-ой! Вчора за мною погнався, напевно тому, що я вдягла червону катанку... Так мене гнав, що я аж на драбину втекла. То він на два щаблі зіп'явся і головою трусив, і ногами тупотів... Переполоху було! Мартин його ледь відігнав... Звеліть зробити щось із тим бараном, пане батеньку, бо прямо біда з ним... А Співка вже оценилася, знаєте?

Радісно збуджена, вона прудко гомоніла, старанно обминаючи справжню причину того свого піднесення. Хворий не переставав усміхатися цій красі, що найліпша буває саме перед зміною, яка має її згасити. Він навіть підніс пожовклу тремтячу долоню і погладив щебетуху по голівці. І тоді, підбадьорений дівочим сміхом, пан Мочидловський, який теж підслуховував за завісою, наважився прослизнути всередину, готовий ретируватися будь-якої миті, щойно зауважить незадоволення пана.

— А тобі що треба, пане добродію? — запитав воєвода, скоряючись долі.

— Які лови, Ваша честь, ви накажете приготувати для гостей?

— Лови? — протягнув пан Сапега так, ніби він вперше почув це слово.

— Но так, лови! Пан коронний гетьман — найкращий мисливець у чотирьох повітах! Чи ж ми не похвалимося перед ним нашою пущею? Навіть Радзивілли не мають такої кількості зубрів, як ми в наших хащах. Напевно, гість сподівається на не найгірше полювання, тим більш — я чув — він із сином прибуде...

Він багатозначно глянув на Ганнусю, яка зашарілась і втекла.

Лови, звісно... — думав воєвода. — Без ловів не обійдеться. Слушно каже Мочидловський. Лови, на яких я повинен бути, бо господар. От якби в мене не було руки чи ноги, то міг

би лишитися вдома... Хоча, теж ні, бо підчаший Сулімірський, у якого правиці аж по плече не було, у лівицю брав рогатину і на ведмедя ходив... Якби я в гарячці маячив, може б, мене полишили, але гарячки в мене немає...

— Маєш рацію, пане добродію, — промовив уголос. — Що ж будемо робити?

Задоволений, пан Мочидловський присів на краєчок стільця.

— Я думаю, треба *пуцу* коло бродів сітями оточити і заганяти туди зубрів та лосів... Сотня легко набереється... Сотня! Буде на що подивитись, буде з чого вибрати... Маток із малими облава пріч прожене, залишаться самі крупні... Добра буде розвага... Можна теж і ведмедя псами роз'юшити, щоби з барлоги виліз. Я одного вже й на приміті маю. Нацькуємо на нього собак, він розлютиться і прямо на рогатину піде...

Та не я з тою рогатиною стоятиму, — подумав пан Сапега, і знову відчув до себе огиду. Колись він, як кожен син земель Пуці, лови любив. Молодість і зрілі літа проводив якщо не на війні, то в лісах, у гонитві за мисливською здобиччю. А нині навіть думка про двобій із ведмедем викликала в нього відразу і страх... Але як сказати про це ловчому?

Як зізнатися будь-кому, що він гірше ніж хворий, бо зсередини струхлявів? Не стид говорити про рани, та й про каліцтво теж, але як сказати людям, що гаряча шляхетська кров, силою невідомого прокляття, перетворилася на гнилу болотну воду?... Воєвода слухав ловчого, а почувався, як ведмідь, якого виганяють із барлогу, аби з ним забавитися. Ось тільки йому, на відміну од звіра, бракувало сил, аби розлютитись і порозганяти нахаб.

— Можна і на вовків піти, — тягнув своє пан Мочидловський, — але ж то звичайна голота... Хоча розвелося тої нечисті, не дай Боже! Придалося б її трохи винищити, бо вже серед білого дня до стаєнь й хлівів залазять. Цієї ночі у Ѓоздах двох коней порвали...

Сидіти в снях серед озброєних людей видалося воєводі найменшим злом з усіх можливих, і він задумливо повторив:

— Так, придалося б їх трохи винищити.

— Власне! — закричав ловчий, втішений тим, що його слова отримали, хоча й непоказне, але ж схвалення господаря. — Хутро на вовках довге, долоні на дві, бо морози стояли міцні... Селяни втішаються, бо постійно нарікають, що вовки їм життя не дають... бачиться так, першого дня на вовків підемо, другого — облава з сіттю, а ведмідь припадає на третій день.

— Роби, як знаєш, пане добродію, — погодився воєвода і заплющив очі, ніби западав у сон.

Ловчий вийшов навшпиньках і сумно замислився. Ой, таки правду челядь казала, що пана зовсім хвороба з'їла. Не та людина! Говорить нехотя. Нічим не цікавиться. Навіть не спитав, куди поїдемо на вовків. А й справді, куди? Найбільше того паскудства розплодилося коло бродів, але ж там наступного дня відбудеться облава з сіттю — звірину, боронь Боже, наполохаємо... Вже краще в Гоздах... Принадило їх кінське падло, тепер не відженеш... Виїхати найліпше до Млинарської Нивки... Правда, дорога там вузька і кепська, а якщо, не дай Боже, кучер ще й у дерево вріжеться... Ризик... Та чи буває задоволення без ризику?

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

«Плебейська голота» — презирливо називав пан Мочидловський вовків, зневажаючи їх, як збройна шляхта зневажала татар. І, так само, як брудні, злодійські й прудкі орди завдавали тяжкої шкоди Речі Посполитій, вовки, боязкі влітку, щозими оберталися справжнім лихом і ставали причиною тисяч збитків і трагедій. Обриси сірого тіла з трикутною хижою мордою наганяли на людей жах. Із приходом зими надходила й година вовків. Од вечора до рана час вовка

стояв в окрузі. Зголоднілі зграї підбиралися до сільських хат, силкуючись підкопати дерев'яні стіни. Вовки ласо чатували на битих шляхах, полюючи на запізнілих подорожніх, і тільки великі обози, освітлені смолоскипами, могли безпечно почуватися на темній дорозі. Вдень вони полювали в пущі, заганняючи на озеро чи став лося-самітника, аби послизнувся на кризі... і це був початок нової кривавої учти. Менші, «вівчарі», обирали собі на ловитву дрібнішу здобич; крупніші, «конники», більш підступні й жорстокі любителі кінського м'яся, не боялися ні зубра, ні людини.

А пан Мочидловський — чоловік серйозний, та ще й сам завзятий мисливець, — міркував, як і гостям догодити, і подбати про їхнє подальше здоров'я. Тож готувався він до полювання дуже ретельно. Великі мисливські сани поставили на подвійні полози, щоби вони не переверталися на поворотах. По боках стирчали вбиті в дошки вістря кіс. Четвірку коней вибрали міцних і випробуваних, але не занадто гарячих, аби не понесли передчасно. Люди в санях мали сісти на трьох лавах, по три мисливці на кожній: на першій — обличчям до коней, на другій — убік, а на третій — назад. Позаду ж у санях стояв ящик, а в ньому — поросся. За саньми, прив'язаний на довгій мотузці, тягнувся великий жмут горохвиння, що при їзді звивався і підскакував, наче живе створіння. При липнях стояли козачки зі смолоскипами на випадок рукопашної, а один із них тримав накритий казанок із жаром, бо невідомо, що статися може. Полювальники були озброєні рушницями, шаблями й мисливськими ножами, подібними до кинджалу-мізерікорда, тільки простішими та обосічними. У ловчого в ногах лежав Чорт, величезний англійській дог у сталевому нашійнику з шипами. Його завдання було почесне, але смертельне. В разі небезпеки для мисливців його мали викинути з саней, аби він силою іклів і колючим нашійником затримав собою зграю, аж надійде підмога. З такої пригоди ще ніколи жоден собака живим не вийшов, крім того ж таки Чорта. Минулої зими допоміжний озброєний загін

мисливців устиг, розігнавши вовчу зграю, врятувати напівживого пошарпаного пса. Чорт запам'ятав той випадок, зрозумів, що його чекає, і дивився на всіх із недовірливою ворожістю.

За першими саньми через деякий час мали виїхати другі, так само обладнані, але без поросяти й горохвиння, аби ззаду атакувати зграю, що поженеться за першим возом. Напередодні ловчий наказав по дорозі двічі протягнути падлину, аби більше вовків звабити. В санях було по двоє кучерів і подвійні віжки, щоби легше було правити четвірками коней, які шаленіли, вчуваючи наближення вовків.

Сани війнули селом, що було так укрите снігом, аж хати здавалися білими велетенськими кучугурами. З-під снігових шапок звисали довгі гострі бурульки, подібні до піднесених палацових ґрат. Вже ніде не світилося, бо село засинає з настанням темряви. Лише місяць гоїдався у хмарах, та не встигли вони доїхати до лісу — виплив на чисте небо. Блакитні тіні повиростали коло кожного куща, коло кожної сухої бадиллини. На сліпучій білизні дороги тонкими стрічками колії проступав слід, прокладений уранці людьми ловчого. Того сліду й належало триматись. Довкола панувала пронизлива тиша, бо мисливці багато говорять лише коли повертаються з полювання. Тільки коні харапудились, відчуваючи, що незабаром станеться. А порося, позбавлене дару передчуття, безтурботно рохкало, задоволене, що сидить у теплі. Чорт час від часу гнівно гарчав. Жмут горохвиння звивався, мов живий. Воєвода у ведмежій шубі поверх мисливського вбрання сидів на середній лаві поміж ловчим і гетьманом Дрогойовським. Його можливий зять займав місце праворуч на задній лаві. Воєвода почувався значно краще, ніж коли думав про це в алькові. Тиша, політ саней, морозне п'янке, мов вино, повітря принесли йому задоволення. Якби лиш це було у його волі, він би так і хотів їхати: тихо, швидко, довго, не зустрічаючи ніяких вовків... І не думати ні про яке

полювання. Їхати наче уві сні, й не дбати про зле враження, що справлять на гостей його, Сапеги, ліси.

— Внюхали... — піднесено прошепотів пан Мочидловський, розбиваючи потаємні мрії воєводи.

— Хороший у тебе слух, пане добродію, я ще нічого не чую, — пошепки відповів гетьман, та за мить додав: — О, вже чую і я.

Десь далеко за ними розлігся протяжний високий звук, про який навіть мала дитина відала, що то скликання вовчої ватаги. Трохи пізніше йому відповів праворуч подібний, але гучніший голос.

— З'явилися, паскуди, — буркнув ловчий із прихованим задоволенням.

Коні почали рватися.

— Го, го-о-о, маленькі, — заспокоював їх Матвій, натягаючи віжки.

— Час грати, натисни, пане, педаль! — гукнув Мочидловський.

Сусід Кулеша, що сидів ззаду коло молодого Дрогоївського, наступив на порося. Пронизливий вереск роздер нічну тишу.

— Попусти! — той прибрав ногу. Порося замовкло, коні мчали, мисливці прислухалися.

— Ясновельможний пане! Он там! Он! — схвильовано скрикнув тоненьким голосом козачок Іванко, показуючи вбік.

— Хитрі bestії, лісом мчать, аби на дорогу не виходити!...

Рухливі видовжені тіні летіли лісом обабіч саней, намагаючись порівнятися в бігу та оточити їх.

— Відтяти горохвиння! Хай вискочать на дорогу!

Мотузка вужем упала на шлях, та лиш кілька хижаків кинулися до неї. Решта гналася за більшою здобиччю.

— Легше! Легше! — гримнув ловчий на кучера.

Коні мчали мов шалені. Порося жалібно квилило.

— Не стріляйте передчасної! Не гарячкуйте! Але ж скільки їх, до лиха!..

Крім задоволення, в голосі ловчого бриніло щире здивування. Дорога повертала, і темний клубок, збитий як стадо овець, рвонув навпростець, аби скоротити відстань. Було їх кілька сотень.

— Легше, Матвію, легше! Панове, вогонь!

Водночас пролунало вісім пострілів. Влучні чи ні — ефекту це не справило. Щоправда, частина зграї кинулася до вбитих і пораних, аби їх добити і зжерти, та більшість не відставала від саней. Мисливці спішно набивали зброю. А трикутні морди й палаючі очі були дедалі ближче. Вони мчали темною навалою, поступово заходячи з боків. Коні несли. Старий Прокіп прийшов на допомогу Матвієві, аби вдвох коней опанувати. Мисливці стріляли розважливо. Ото щойно якийсь звір вибивався зі зграї вперед, як діставав постріл із рушниці. Вже стріляли не залпами, після яких неминуче настає досить довга пауза, а поодинці, зате безперервно, старанно обираючи собі ціль. Але розшаліла зграя не звертала уваги на постріли; мародери займалися падлиною, зате перші шеренги хижаків атакували сани безперервно. Здоровезні вовчиська з товстим хутром, крупні, з теля розміром.

— А чи ж я не казав, що це «конники»! — гордо закричав ловчий, вціливши найближчого вовка. Хутенько набиваючи рушницю, занепокоєно зиркнув на воєводу... Як він? Чи стріляє? Ой, недобре. Обличчя бліде, спітніле, руки тремтять. Рушниця стоїть між колінами.

— Що з вами, ваша милість?..

— Зле мені... — зазнався хворий. — Заберіть мене звідси, заберіть мене...

Зуби його стукотіли, як у пропасниці. До лиха! Ще біду накличе. Господи, тільки б ніхто не почув, не помітив!.. Та ніхто не звертав на нього уваги. Всі були зайняті собою і ловами. Починалося непереливки. Зграя вовків на очах

збільшувалась і не відставала від саней. Хижі баньки палали ненавистю. З розкритих пащ хвилями бухав звірячий сморід. Коні летіли, мов навіжені. Все пролітає за мить. Гілки дерев б'ють по головах. Відкинувшись назад, Матвій і Прокіп майже лежали на возі. Тепер усе залежало тільки від них. Якщо сани перевернуться або зачепляться за дерево, ніхто з мисливців живим звідси не вибереться. Чорт глухо гарчав.

— Ой, гарна забава! Як танці з татарвою! — весело вигукував молодий Дрогоївський. — Ясновельможний пане, пане добродію, ви не стрілятимете? — спитав у воєводи, а не діставши відповіді, схопив рушницю господаря.

Пан Мочидловський змовчав, але від обурення його аж трусило зсередини. Ото зухвалий молодик. Без дозволу бере чужу рушницю! Та чи варто дивуватись? Пан-бо більше нагадує мерця, аніж живу людину.

— Вовки попереду! — закричав Матвій. І справді, дорогою назустріч їм сунула велика темна маса. Коні з болісним іржанням спробували звернути в ліс. Тепер їх не могла би втримати жодна людська сила. Ще мить — і сани розлетяться на друзки, вдарившись об дерева.

— Відтинай! — скомандував ловчий.

— Господи!.. — ледь не заплакав Прокіп, жаліючи коней. Та своє життя дорожче. Матвій блискавично перетнув посторонки, удвох вони швидко перерубали дишло. Звільнені коні, як вітер, кинулися праворуч, а за ними частина вовків з обох зграй. Але тих, що лишилися, було більше, ніж досить.

Зупинені сани стали фортецею, що мусила вистояти, доки не надійде підмога. Сусід Кулеша схопив мішок із поросям і кинув його якомога далі. Дрібна подачка звабила лише кількох хижаків. Чорт глухо загарчав, попереджаючи, що він себе так викинути не дозволить. Та до нього ще черга не дійшла. Козачки розмахували смолоскипами, аж рій іскор червоним колом оточив мисливців. Молодий Сташек Дрогоївський схопив жмут соломи з сидіння, скрутив її, підпа-

лив од смолоскипа і шпурнув просто на роз'юшених вовків. Виють, скавучать, відступають. Гей, гарна забава! Забава! До біса рушниці! Вогнепальна зброя добра, коли ворог далеко, коли є час її набити, прицілитись, вистрілити — однак не тоді, коли блискучі ікла й червоні баньки перед тобою на відстані витягнутої руки. Тож мисливці полишили рушниці й пістолети і схопилися за шаблі. Пан Мочидловський з шаблею в правиці, ножем у лівиці тне все, що прорвалося у вогняне кільце. Але тварюки-нападники мають перевагу: вони вище, бо спинаються на трупи своїх товаришів. Не мисливці б'ють зверху, а вовки готуються скакати вниз. Скільки того паскудства знищено! А в зграї втрат і не помітно.

— Ну, песику, тепер ти... — Ловчий схопив Чорта за нашийник, аби кинути його між вовків, а той хап пана за долоню, аж затерпла. От зрадник! Ну, почекай!

— Де запасні смолоскипи? закричав хтось.

— Під сидінням!

На сидінні осунувся напівпритомний воєвода. Ніхто на нього не зважав. І не дивно. Небезпека справжня. Справжня, не вигадана. Вже незрозуміло, хто на кого полює. Хто здобич, а хто мисливець. Вовки прориваються звідусіль дедалі затятіше, вже й вогонь їх менше страхає. А що буде, як соломи в саях забракне! З двох сидінь уже все зняли. Залишилося середнє, з-під якого Івась, не зважаючи на пана, витягав смолоскипи.

— Вважайте, панове! — заверещав Кулеша. Велетенський вовк, ватажок зграї, вскочив просто поміж мисливців. Але тут Чорт уп'явся йому в горлянку. Вони зчепилися і гризлилися під ногами людей. Чорт був зверху. Вовк намагався вирватись і втекти, але Мочидловський добив його ножем. Тепер і пес оскаженів. Передніми лапами зіп'явшись об поміст, він тільки й чекав, аби наблизився хтось із його супротивників. Тоді хапав його за горло і душив, аж залізний ошийник грякотів на карку.

— Добре, пробачу тебе, якщо вже такий хвацький... — буркнув заспокоєно ловчий. Образу, якої завдав непослух пса, було змито. Чорт, бестія, знав, як найкраще боронитись. Не приніс хазяїнові встиду. Аби лиш і в воєводі душа очуняла!

Собака врятував свою честь, але становище лишалося скрутним. Руки мліли від рубанини, солома кінчалась, смолоскипи теж незабаром догорять, а вовки не поступалися. Мабуть, доведеться на дерева лізти... Але як то вдіяти, коли з ними напівтруп? І ніхто ж його не полишить...

— Наші їдуть! — раптом закричав Матвій. — Чуєте, в бон б'ють! Їдуть! їдуть! Вже й вогні видно!..

І справді, наближалися вершники зі смолоскипами, а за ними — сани. Гриміли бубни, співали сурми, котився лісом татарський крик «Алла! Алла!» Вовки не зносять звуку сурми. Тож зграя почала розбігатися. Зникали поміж деревами сірі тіні, лише кілька найбільш оскаженілих продовжували бій, не зважаючи вже ні на що.

Їхня справа програна. Розгарячкований Чорт учепився в одного, двох інших узяв на себе Сташек Дрогойовський. Решта втікає зі скавучанням, бо козачки луплять їх смолоскипами. Гонять аж до лісу.

— Вчасно ж ви надїхали! — щиро визнав ловчий, коли пан Горновський зіскочив з коня. — Я вже думав, що те паскудство нас пересилить... А що з кіньми? Чи добігли?

— Гніді здорові, хоч і загнані, тільки Лялька дишлом ноги побила... Але ж допасована четвірка! Влетіла на подвір'я, як один... Я подумав, що вони ледь не за подвір'ям обірвалися... А де ясновельможний пан воєвода?

Ой, і правда! Про воєводу геть забули. Він лежав у снях майже без свідомості, з застиглим виразом жаху на обличчі. І поки панове Мочидловський і Горновський приводили його до тями, вкривали шубами, вливали до вуст горілку, — козачки розкладали на снігу забитих вовків, а Сташек Дрогойовський, веселий, як дитина, ходив і рахував. Але ж їх тут

чимало... Сто дванадцять штук... ні, сто чотирнадцять, бо тут і тут лежать по два на купі... Хороші лови!

— Лови хороші, але з господарем зле, — пробурчав пан Кулеша, сусіда.

— Везіть мене додому, везіть мене додому... — белькотав у санях воєвода, якому горілка повернула трохи свідомості.

Пан Мочидловський почухав потилицю. Івась підніс смолоскип, придивляючись до пожовклого обличчя пана.

— Він ледве дихає, — забідкався ловчий, — боюсь, що й додому не дотягне. Бо ж до палацу неблизько. Якби тут хата яка була, щоб його в теплі покласти. А я би приїхав за ним теплою каретою з хутрами...

— Пилипова хижа недалеко...! — услужливо вигукнув Івась, та під суворим поглядом Прокопа замовк, не закінчивши слова.

— Ой, дурний ти, дурний, — пробурчав старий кучер. Але пан Мочидловський не звернув на нього уваги.

— Де та хижа? Дорогу знаєш?

Івась заклопотано мовчав, позираючи то на ловчого, то на Прокопа.

— Ти що, оглух? Ану веди!..

— Ваша вельможність, — розважно втрутився Прокіп, — до тої хижі встид пана нести... Брудно, темно... дим...

— В кожній халупі брудно й темно... Аби тепло було, щоби пан зігрівся...

— Там, певно, і печі немає, тільки вогнище на землі...

— Все це дурниці. Понесемо пана обережно на баранячій шкурі... Відступіться! Я візьмусь за голову...

Мочидловський вкладав хворого, який знову знепритомнів. Йому ревно допомагав Горновський і неохоче — Прокіп. Івась стояв збоку, перелякано зиркаючи на Прокопа, бо той двічі сплюнув у його напрямку і промовисто, хоч і тихцем, показав йому кулак. Коронний гетьман із сином і добродій Кулеша, які пройшлися дорогою назад, аби пошу-

кати забитих вовків, поверталися задоволені. Козачки, що йшли за ними, тягнули за хвости ще сім хижаків.

— Сто двадцять один! — повідомляв усіх радісний Сташек.

— Що з хворим? — запитав, понизивши голос, коронний гетьман. Він похвалив намір щодо хижі й тепла, аби господар дійшов до тьми, порадив викликати каноніка Бочковського. А оскільки підоспіло двоє саней — одні по мисливців, інші за звіриною, — то відїхав із сином і сусідами.

— Я попереджу пані добродійку воєводи́ну, аби не переймалася, — кинув пану Мочидловському вже з саней.

Ловчий кивнув ... Ясно, що пані добродійка буде занепокоєна. Але тоді, коли дізнається, що сталося. Бо її чоловік не побився, випавши з саней, не погризли його вовки, і не надірвав жили. А заслаб просто так, язик не повертається вимовити: від страху. Чи ж він, ловчий, не бачив його наляканих очей? Якщо про це дізнаються люди, ганьба впаде на цілий рід...

— Веди! — буркнув, штовхаючи Івася. — Де Прокіп?

Прокіп, який весь час був поруч, раптом зник невідомо куди. Пан Мочидловський сварився і сипав прокльонами, бо бракувало четвертого носія, коли з'явився задиханий кучер.

— Я збігав наказати, аби вогонь розпалили і зілля запарили.

І ловчий, хоча й сердитий, мусив похвалити Прокопа за турботу.

— А той Пилип, він хто? Смолокур? Ловець бобрів? — запитав, коли вони, міцно тримаючи ноші з воєводою, брели поганою дорогою.

— Знахар! — знову вирвався Івась і заговк, переляканий, що знову щось не так сказав.

Пан Мочидловський втішився... Знахарі — це добре. Інколи знахарі допомагають краще, ніж медики...

Вони йшли мовчки, їх повністю поглинуло обережне пересування. Вона піднімали імпровізовані ноші над сніговими замети́ми, схилялися попід низькі гілки дерев, щораз то більше віддаляючись від дороги.

— Ще довго? — запитав ловчий, втираючи піт із чола. — Бо, не дай Боже, вовки повернуться...

— А ми вже прийшли, — відповів кучер і показав рукою просто перед себе.

Порослий кущами сніговий пагорб, що постав перед ними, певно, був хатою, бо біля його підніжжя стояв борода-тий селянин і низько, до землі кланявся.

— Пилип... — одночасно вирвалось у козачка і кучера.

Двоє шляхтичів були занадто заклопотані, аби зауважити глибоку пошану, що чулася в голосах слуг. Вони обережно вносили заслаблого пана крізь низький і тісний вхід. Пилип їм послужливо, але без поспіху помагав. І тільки поклавши хворого на тапчан, вони змогли роздивитися навколо.

Низька хата без вікон була більша від звичайних селянських і чисто заметена. Посередині, на вогнищі, викладеному камінням, палав вогонь. Дим звивався попід стелю і через шпарки виходив назовні. Всюди висіло сухе зілля. Пилипи-ха, сива, мовчазна жінка, поралася коло вогню.

— Ви не знаєтесь на лікуванні? — запитав ловчий старого.

— Люди до мене приходять, ясний пане.

— Допоможіть ясновельможному пану воєводі!

Старий почухав голову, щось невиразно пробурмотів, підійшов до ліжка, схилився над хворим та обережно торкнувся його долонь і повік.

— І давно це з ним? — запитав тихо.

— Ясновельможний пан воєвода хворіє більше року.

— Більше року?

Старий Пилип змахнув пальцями, ніби сказав, що такої за давньої хвороби не лікуватиме, і відійшов.

— Відвезіть його, паночку, до палацу, — зауважив.

— Авжеж у цьому смороді не лежатиме. Хай тільки коляса приїде...

— До рана не приїде, бо віхола надворі.

— Яка віхола! Місячна ж ніч.

— Визирніть, пане.

Пан Мочидловський прочинив скрипучі двері і вражено відступив назад. Справді, місяць зник за хмарами. Грізно шуміли верхівки дерев. А у полі напевно гуляла шалена віхола.

— Не щастить, — буркнув. — Доведеться чекати до ранку.

Стара Пилипиha зняла з вогню горщик із зіллям, перелила відвар до кухля й остуджувала, дмухаючи на гарячу рідину. Коли вона підійшла до хворого, ловчий занепокоївся.

— Що ви даєте ясновельможному пану воєводі?

— Не бійтеся, паночку, то хороше зілля. Він і спатиме добре, і сил йому додасться.

Хворий пив, не розплющуючи очей. Стара напувала його, як дитину. А тим часом Пилип у кутку хати з кожухів і вовчих шкур стелив постіль для шляхтичів.

— Спіть, паночки, — запрошував, — а ясновельможному пану воєводі нічого не станеться. Я догляну.

Пан Горновський позіхнув і всівся на шкірах. Пан Мочидловський подумав і пішов за його прикладом... Бо що їм лишалось? Хворий спить. Спітнів — мабуть, після зіллячка; дихає лишень. А вони такі замучені, голодні й злі. Лови були вдалі, та невдалий кінець. А в палаці саме сідають до вечері... Тепло, гамірно. Чи ж є щось краще, ніж вечеря після полювання? Є про що поговорити, чим потішитись, надто ж коли розвага була не лише розвагою і смерть промайнула так близько. У келихах вино і мед. І замість того, щоб вовки людськими кістками ласували, баранячі кістки тріщать на зубах бенкетників. Вони, мабуть, сперечаються, хто більше бестій забив. Чуприни аж димляться. Із великого каміна іскри летять. Ой, гарно!.. А справжній герой того вечора, ловчий, сидить разом із приятелем у душній і темній Пилиповій хаті, не маючи навіть шматка хліба, аби втамувати голод. Видно, найкраще — то заснути...

І за хвилину злагожене хропіння обидвох шляхтичів заповнило кімнату.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Прокинувшись, пан Сапега попервах не міг зрозуміти, ані де він, ані день зараз чи ніч. Він вдивлявся у низьку дерев'яну стелю, в мох, що вибивався зі шпарок, у кожух, що служив йому за ковдру. Все було незнайоме. Навіть власна рука, яку він із зусиллям підніс, аби відгорнути волосся з чола, видалась йому чужою. Хто він? Чомусь це його зовсім не обходило, і він знову заплющив очі. Тиша, найглибша з усіх, яку людина здатна собі уявити, панувала навколо. Може, тому, що надворі (хоча воевода не міг того знати) падав сніг. А сніг, то єдина річ у світі, яка при падінні викликає не шум, а тишу. Панує тиша, й рух снігу її лиш зміцнює. І раптом незнайома хата, кублице, де він лежав, видалися воеводі вітрильником, який пливе невідомо куди і звідки. Було дуже приємно разом із кораблем гоїдатися на хвилях часу і простору.

Почуття відпливу в далечінь підсилював дим, що оповивав хворого. Спочатку він було подумав, що то димить вогнище, яке жаріло посеред хати. Однак швидко переконався в помилці, бо то був геть не той звичайний дим. А ще дивніше, що тягнуло ним не з середини хати, а від стіни, хоча за стінами земляної сліпої хижі не могло бути нічого, крім землі та снігу. Але дим, пахучий і легкий, наче хтось палив дивні лісові трави, справді струмів по стіні. Дихати ним було так приємно, що хворий, зусиллям напруживши пальці, вискубав мох із найближчої шпарини, аби вдихнути його ще більше. Шпарина була просто перед очима. З цікавістю, якої так давно не відчував, воевода зазирнув у це крихітне віконце, що нагадувало вікно підзорної труби, і впевнився, що він спить. Бо лише уві сні можна побачити таку кімнату-печеру. До нього долетів ритмічний шепіт, але то не була розмова, а, мабуть, молитви чи заклинання якоюсь дивною незрозумілою мовою. Що робили ті люди, ким вони були — воевода не знав. Йому здалося, що він упізнає голови Проко-

па, Івана, але чого не привидиться уві сні? В поле його зору потрапило вогнище іншої, ніж звично, форми, видовбане з шерехатої чотирикутної брили, де палали не дрова, а зілля, яке постійно підкладала чиясь тремтяча рука. Рука видалась воєводі знайомою. Чи не вона ото, коли він лежав напівживий-напівмертвий, подавала йому напій? Шепіт затих. Тиша аж дзвеніла у вухах. Аромат диму сильнішав. Перед очима хворого знову з'явилася та сама тремтяча жіноча долоня з мисочкою, повною молока. Інша рука, велика, жилава, перейняла мисочку і поставила її на кам'яну полицю, вирізьблену в брилі нижче від вогню. Почувся тихий свист. Із-під каменя, як із прадавньої печери, виповз сірувато-зелений водяний вуж і, обвивши руку, занурив голову у молоко. Тиша тривала. Здавалося, всі присутні перестали дихати. Тільки палаюче зілля легко потріскувало.

Воєвода дивився скам'янівши. Йому видалося, що він провалюється в прірву. Потрясіння було таке сильне, що повернуло йому усвідомлення себе та оточення, пояснило сенс дійства, свідком якого він став. Ні, це не сон. І не марення. Він, Миколай Сапега, воєвода і сенатор, фундатор християнських храмів, опікун монастирів, на власні очі бачив, як за кілька верст од його родового палацу відбувався поганський обряд годування вужа!.. Годування вужа! Так, начебто ця частина лісу не підпадала під владу єпископа, начебто не було колегіальних соборів і дзвонів, начебто Господь Христос уже двісті з лишком літ не був Царем Небесним у цій країні!

Схоплений жахом воєвода боявся поворушитись, аби не стягнути на себе якихось поганських заклять. Боявся навіть дихати, щоби не потрапив у легені зрадницький пахучий дим. Боявся страшенно, але не міг перестати дивитися. Йому в очі впадали нові подробиці, що укладалися в цілісну картину. Підземна кімната, частину якої воєвода бачив, була, напевно, древнім поганським закутком, а камінь, де горіло зілля, — вівтарем. Колода за ним (а воєводі було видно лише

її нижню частину), мабуть, була ідолом Світовида або Сварога — сина Даждьбога, сонця. На долі колоди можна було помітити незграбно вирізьблені стопи. Давно, здавалося б, скинутий, забутий і вигнаний поганський бог жив тут, у пущі, як за давніх часів.

Почуття пекучого сорому у воєводі перевищило страх. Хто ж винен, хто відповідає за все це? Чи не він, з діда-прадіда спадкоємець і пан цієї землі, зобов'язаний був дбати про душі й тіла підданих?

Рипнули зовнішні двері. Почулися кроки кількох людей. Та перш ніж воєвода призвичаєно заплющив очі, вдаючи, ніби спить, він ще встиг помітити, як безшелесно зник вуж і жилава рука чимось накрила вогонь. До хати увійшли обидва шляхтичі й канонік Бочковський.

— *Apage satanas, apage satanas!* (*Видійди від мене сатано, відійди від мене сатано!*) — повторював канонік, раз по раз хрестячись. — Ви що, не мали куди його занести, лише сюди?!

— Козачок хату показав. А я боявся, що в мене на руках преставляться...

— Козачка підвищити варто. До шибениці. Бо він або останній дурень, або у змові з дияволом. Чи ви маєте, панове, дягелю при собі? Я взяв, бо він від порчі оберігає... Беріть пана і швидше ходімо звідси, бо ще якась нечисть причепиться...

Канонік таки знає... — промайнула в голові пана Сапєги думка. Він розплющив очі. Над ним схилився ловчий.

— Ваша честь, завірюха вщухла. Сніг валить, але ми сани з людьми попереду пошлемо, щоб дорогу проклали. Ми й ноші хутром встелили. Ми вас на ношах, Ваша честь, до карети внесемо... Прокіп! Івась! Де вас носить?

Моментально з'явилися обое і, продираючи очі, немовби зі сну, пояснювали, що в хліві коло корови лягли, ну й заспали.

— Але ж я їх бачив коло вогню... — думав воєвода і мовчки, пасивно дозволяв себе нести, вкладати, накривати. Всі поспішали, канонік Бочковський вимагав цього заради здоров'я і спокою пана.

Він боїться ще гірше, ніж я... — роздумував воєвода далі. — Боїться, хоч він священник і Тіло Христове в руки бере... Боїться... Як то може бути? Хто ж тут панує? Господь всемогутній чи поганський ідол?

Тривога не полишила його і тоді, коли він за кілька годин лежав у своєму алькові на м'якій постелі, тепло вкритий і напоений гарячим вином (до якого капелан про всяк випадок долив свяченої води). Тривога змусила його забути про нехіть до спілкування і затримати каноніка на розмову.

— Що то за Пилип, у хаті котрого я лежав?

Канонік Бочковський мимоволі перехрестився і сплюнув:

— Шкода й мови про того перевертя, — сказав з глибоким переконанням.

— Я би хотів про то відати.

— Характерник... Людей злом вабить...

— Я нічого про це досі не знав! Викинути його треба звідси!

— Хто його вижене, Ваша Честь?! Старого Пилипа всі боються, і я теж... Якщо захоче, зурочить будь-кого... Хтозна, — канонік стишив голос, — чи ваша хвороба не звідти бере початок.

— Треба було попередити мене раніше, коли я ще був при силі...

Канонік махнув рукою.

— Встид навіть про це говорити, ваша честь, але скільки я вже настраждався... Скільки разів я чув на сповіді, що той чи той пішли до лісу разом з усіма на поганські служби!.. Богу свічка і чортові коцюба! Мені десята копа, Пилипові — п'ята! Що я можу зробити? Небесних чудес прошу, на громовицю чекаю...

— Але як це могло статись, якщо в нас немає жодного села, з якого за день не можна було б дійти до костелу?

Канонік зітхнув і замислився.

— Як на моє міркування, — промовив по-книжному, — нам сильних реліквій брак. Там, де язичництво має таке міцне коріння, що викорчувати його трудно, треба неабияких святих покровителів. А що є в нашому храмі? Прикро сказати. Частка одягу святої вдови Євстахії... Я не хочу принизити гідності святої Євстахії, яка разом зі святою Паулою побожне життя у Вифлеємі провадила; але як може делікатна римська пані (бо ж була вона зі шляхетного роду) обламати роги польському чортові? Тут когось сильнішого потрібно.

— Я повинен був усе це знати, — повторив воєвода.

— І нічого б ви, ваша честь, не змінили, — сумно зітхнув канонік і з полегкістю зауважив, що надходить дружина воєводи...

Жінка з'явилася зі слоїком дорогоцінної мазі, аби натерти груди і спину хворого. То був справжній венеціанський теріак, що вважався панацеєю не лише від усіх хвороб, а й від уроків. Не дивно, що він коштував так дорого, адже до його складу входили подрібнені корали й перли, алькерміс, що мав здатність розвеселяти людину, заморський бальзам; передусім, однак, був там порошок із розтертої голови вужа, що веде свій рід від змія, котрий спокушав Єву. Щоправда, мазь не полегшила страждань хворого, але не можна було втрачати надії, що колись вона проявить усі свої властивості.

Дивна заклопотаність проступала на обличчі пані, коли вона старанно натирала хворого. Важкий тягар спав на її жіночі плечі, й вона не вмiла сама з ним упоратись. Вона би прийняла з покорою (на все воля Божа) будь-яку хворобу з тих, що бувають у людей. Але немiч її чоловіка була ні до чого не подібна, приносила ганьбу, недомовки, сором... І оповiдати про це було незручно. Люди не розуміли хвороби, коли тіло ззовні здорове, а дух занепадає, і поведінку чо-

ловіка пояснювали неспроможністю. Аби ж тільки це! З проницливістю, притаманній жінкам, ясновельможна пані відчула, що високий гість, коронний гетьман, який два дні тому їй представив сина, з притиском оповідаючи про його статечність і розум, сьогодні замовк. Вона не звернула на це уваги, бо вважала, що гість чекає на розмову з воєводиою, але годину тому вона застала Ганнусю в сльозах. Дівчина врешті-решт визнала, що підслухала розмову між двома придворними, які прибули з коронним гетьманом. Один сказав: «М'яке гніздо...» Другий: «Народить сина, що вовка боятиметься...» Тоді перший: «Місцеві кажуть, що то незнайома хвороба... Ми її знаємо: заяче серце...» І знову той, другий: «У санях ледь зі страху не вмер...»

Дружину воєводи як жаром обсипало. Щоправда, стрималась і навіть нагримала на дочку, бо слухає, що чужі слуги плетуть... Не розуміє і повторює казна-що... Та коли прийшла до своїх покоїв, то, схлипуючи, впала перед розп'яттям. Вона анітрохи не сумнівалася, що Ганнуса все правильно зрозуміла і повторила. Чи ж не про те йшлося і заклопотаному ловчому? Її чоловіка вважають боягузом! Честь дому — важливіша за життя! — зазнала неслави. Вона вирішила не щадити хворого і сказати йому все, як є. Скажу, якщо навіть помре від того, — думала, — все одно скажу!

Втираючи дорогоцінний теріак, вона все ще не знала, як підступитися до воєводи з розмовою. Мимоволі він сам їй допоміг, питаючи, як почуваються гості, чим займаються, чи їм чогось не бракує.

— Пан Мочидловський повіз їх нині на ведмедя.

— Чи задоволені з того?

— Здається, так, але їх непокоїть ваше здоров'я, мій пане добродію. І дивує також.

— Дивує?

Шляхетна жінка зціпила зуби, так їй було жаль чоловіка. Але взяла себе в руки, бо її обов'язком було сказати всю правду.

— Дивує ваша неміч. Кажуть, що вона вас змінила, що колись ви були мужнім лицарем, а тепер ви зовсім інший.

— А правду кажуть, — визнав воєвода.

— Ще кажуть, — голос у неї тремтів і тремтіли руки, — що на ловах ви ледь не вмерли... зі страху! — І сама злякалася того слова. Нервово крутила в руках слоїк з маззю. Але воєвода зовсім не розгнівався, тільки заплющив очі і мовчав. Він згадував роззявлені пащі й білі ікла. Так, він боявся... Але визнати це... Боїться — значить, боягуз. А боягуз гірший від злочинця.

— Мене вважають боягузом? — запитав.

Вона ствердно кивнула головою і, втративши панування над собою, захлинулася сльозами.

— Заспокойтеся, пані добродійко. Мені байдуже, що про мене говорять.

Вона прямо-таки зайшлася:

— Не тільки про вас йдеться! А Ганнуся, а хлопці!

Справді! В нього є діти, на яких впаде безчестя батька. Пан Сапега навіть здивувався, що його хвора голова витримує ще й цей несподіваний удар. «Єдине, чого я у цьому світі прагнув, це спокою. А тут маєш! Спочатку довідуєшся, що на твоїй землі язичество квітне, як віки тому; потім, що на твоїх дітей будуть пальцями показувати як на дітей боягуза. І даремними виявились кілька десятків років, коли я в кожній війні головою ризикував...»

Люди легко забувають те, що було, їх обходить тільки те, що є, — болісно роздумував пан Сапега. Він ніби потрапив у смертельну пастку, з якої неможливо вирватися. Чи трапляється людині більше нещастя? Воєвода міг би сприйняти з покорюю, як Божу кару, втрату близьких, маєтку, почестей, тілесного здоров'я... Та чи ж можна з усім цим порівняти несправедливу ганьбу? Донедавна він хотів померти, думаючи про смерть як про визволення. Та як виправдатися на Божому Суді, якщо він, прозваний Побожним, насправді був пога-

ним і недбалим охоронцем віри? І який спадок він по собі лишить на землі? Яку пам'ять?

— Господи, змилуйся наді мною... — шепнув.

Дружина витирала очі.

— Якби ж ви, мій пане добродію, пересилили себе, та одяглися, та до людей вийшли, та поговорили — зразу би вам стало легше...

— До людей? — повторив воєвода налякано.

— Але ж то не чужі, а свої, зичливі... Хай побачать, що ви хворий і нічого більше, як тільки хворий!

Вона з таким благанням дивилася на чоловіка, аж він, охоплений співчуттям, вирішив поступитися, хоч йому й не вірилося, що це може бодай що-небудь змінити.

— Добре, моя пані добродійко, накажіть мені шати принести.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Жіноча хитрість наказала ясновельможній пані повісти чоловікові, що гості в маєтку нудяться і ремствують. Насправді ж вони радо їздили на лови, відпочивали і розважалися, попиваючи знамениті угорські вина Сапегів. Щодня гості, збуджені, насичені мисливськими втіхами, поверталися з пущі і з вовчим апетитом сідали до столів, ніби не помічаючи відсутності господаря. Та по закутках підсміювалися і пліткували, що на старість обабився воєвода. Навіть коронний гетьман відклав освідчини сина до вияснення тої дивної хвороби приятеля.

Одначе гетьман, як зичливий друг, щиро зрадив, коли побачив воєводу в бенкетній залі. Втішився лише він один. Всі інші занепокоїлися, що ця тінь людини зіпсує їм застільні радощі.

— Я шаную небіжчиків, але вечеряти волію без них, — тихо зауважив пан Кулеша, виразивши загальну думку.

А гетьман почав розпитувати приятеля про хворобу та її лікування. Воєводу виручив канонік Бочковський.

— Медиків ми запрошували немало, — запевнив, — хоч од початку було ясно, що це не допоможе. Бо ж це очевидний пристріт, а на нього ліки не впливають.

— На пристріт теж є способи, випробувані й перевірені...

— Пристріт до пристріту не подібний. З одним навіть перша-ліпша баба-шептуха упорається. До інших потрібно екзорцизмів. Ще до інших — знахаря. А є й такі, до яких взагалі способу немає, хіба що Господь чудо зішле.

— Дивина! От дивина! Я чув про такі уроки, але завше вони траплялися в поганських землях... Звідки б у нас взялися?..

— Поганство всюди може вилупитись... — зауважив воєвода.

— Але ж не тут! Годі жартувати, пане господарю!

— Справді, годі жартувати, — квапливо втрутився канонік. — Мабуть, якась татарська відьма нашого пана зурочила, а від цього, я вважаю, єдині ліки є — паломництво. З прощі, ваша честь, ти би повернувся як новонароджений...

— Прощі дуже помагають, — авторитетно підтвердив гетьман.

— Але ж я їздив до Почаєва, — неохоче зауважив воєвода. (Подорож?! Нізащо!)

— Що там Почаїв! Він може порятувати лише від дрібних демонів... А тут... Я віддавна намовляю нашого пана на справжнє паломництво. Дозвольте мені, вельможні панове, коротко поставити діагноз: отже, грім у найвище дерево б'є, Вельзевул намагається найліпші душі хворобою принизити й зігнути. А хто в нашому краї має більше чеснот, аніж воєвода, адже даремно прозвали його Пієм, себто Милостивим? Тож нічого дивного, що сатана зосередив усі сили, аби так досконалого мужа зломити. А ліки: прикликати на поміч усі сили небесні, аби князю темряви сатисфакції не дати.

— Слушно мовите, шановний каноніку!

— Я вже давно про це говорю, та тільки ясновельможний пан воєвода від подорожі сторониться...

— Мені теж здається, що то останні ліки... Але куди ж їхати?

— Куди? Туди, де святинь найбільше... До Святої Землі.

— Не на мої сили така мандрівка, — зітхнув воєвода.

— Я пригадую, що чув у Варшаві... Оскільки турки християнських прочан знову не пропускають... То люди заступників наймають, із тих, у кого там знайомі є. Може би, заступника взяти?..

— На таку неміч треба самому путь відбути...

— Деякі милі підраховують і на своєму обійсті путь відбувають... — втрутився в розмову пан Кулеша.

— Не знаю, як для чоловіків, але жінкам цей спосіб у сам раз, — докинув пан Завада, — як для ясновельможної дружини воєводи сіверського...

Присутні розреготалися, бо пригода названої пані стала відома усій Речі Посполитій. Засмучена безпліддям молода дружина похилого віком сенатора дала обітницю піти на прощу до Святої Землі, аби виблагати нащадка. Чоловік, слушно остереігаючись непевностей далекої дороги, випросив у єпископа дозволу замінити її на подорож у своєму маєтку. Подорож визначено на п'ять місяців. І всі п'ять місяців, день у день, дружина воєводи мусила сто разів проходити призначений їй відтинок дороги туди й назад. Молодий братчик-чернець супроводжував її, аби пильнувати дотримання обітниці і підтримувати побожну жінку ревними молитвами. Паломництво ще не скінчилося, а воєводова дружина почулася при надії. Але путь вона все-таки відбула до кінця. Дивувалися всі, хоча не забракло й злостивих натяків. Відомі товариству незичливі плітки й викликали вибух сміху.

— Тихіше, панове, — присоромив їх гетьман, — ми ж не пліткарі, яким аби кпити з побожних намірів... — І повернув-

ся до перерваної розмови. — Врешті-решт, якщо не виходить їхати до Святої Землі, а заступника я теж би не радив брати, то лишається тільки Рим. Якщо не можеш упасти навколішки перед гробом Господа, то схились перед гробом Його намісника...

— А реліквії в Римі могутні, так, так...

— Знаю я Рим, бо двічі там був із місією посла, — негослосно визнав господар. — Справді, святинь там — і то яких пречудових! — не злічити...

— І я колись був... Храми, каплиці, святі могили... Року замало стане, аби їх обійти! А найголовніше, там Намісник Божий... Кажуть, коли Святіший Отець нараду проводить — Дух Святий головує...

— Благословення Святішого Отця має таку ж силу, як і Христа Господа...

— То правда. Тож послухай, ваша милість, друзів, що добре тобі радять. Якби Господь наш, як колись, світом ходив, — ти б до Нього пішов по здоров'я. Оскільки Його на землі немає, йди до Його намісника.

— Добре гетьман каже! Їдь, ваша честь, до Рима!

— До Рима! До Святішого Отця по здоров'я!

— Вип'ємо, панове, за здоров'я господаря, за його дорогу і щасливе повернення!

— Вип'ємо!

— Не марнуй, ваша милість, часу, — повчав гетьман. — Чимскоріш вирушай у дорогу, поки морози тримаються. А коли почнеться бездоріжжя, ти вже будеш в Угорщині...

— Я не можу вирішити от так, відразу, — намагався боронитися хворий.

— Ми вирішили за тебе... Чи тобі життя немиле?

І добре ім'я... — подумки додав пан Сапега. Страх його огортав перед подорожжю, та водночас він відчував, що їхати треба, що їхати він повинен і мусить.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Сонце вже майже сховалося за верхівки гір, коли обоз воєводи подолав перевал Бреннеро. Прекрасна Італія привітала мандрівників теплою провесінню. Люди, призвичаєні до надбужанських низин, дивилися на гори із подивом, близьким до жаху, і лиш поганяли коней, прагнучи нічлігу.

Зразу за колясою їхав старий козак, бувалець, бо вже двічі з паном відбував подорож до Рима, і стиха оповідав товаришеві про велетів, що мешкають на верхівках гір і скидають снігові лавини на тих, хто тривожить їхній сон. Велети не витримують крику, співу, галасу. В горах має бути тиша. Або ще в прірвах водяться карлики, більш злостиві, ніж лісові духи та русалки. Тутешні люди мають на них закляття, та звідки їх знати чужинцеві?.. Ще розповідають, що в одній із прірв, тільки невідомо в якій саме, знаходиться вхід до пекла, і диявол виходить звідти по п'ятницях увечері, щоби спокушати людські душі.

Молодий хлопець-козак раз у раз хрестився, і обоє три-можливо озиралися, втішені, що обоз суне тут же за ними. Одразу за колясою двоє вершників вели на розтягнутих віжках верхового коня воєводи, з бучацького табуна, від Фандали по Сульметі, жеребця надзвичайно гарного і розумного. Огир, що звався Казус Беллі (себто «привід для війни», бо з-за нього між двома шановними родами ледь не дійшло до ворожнечі й шабель), нудився довгою дорогою, форкав і рвався. За ними два міцних коники тягнули бідарку з дерев'яними козлами, на яких були закріплені парадна кінська збруя і сідло. Оскільки збруя була золочена, ще й прикрашена щедро коштовним камінням, то від недобрих очей її прикрили сірою китайкою та просмоленою парусиною.

За цим візочком, у чотирикінній бриці, дрімав канонік Бочковський. Далі сунула валка з шести возів із челяддю та майном, необхідним у дорозі. Були там запаковані в козуби

багаті шати; оксамитні кунтуші, підбиті парчею жупани, оточений хутром кармазиновий одяг і цільновишиті золотом пояси. А крім того — попони з гербами, покривала, лівреї, скрині зі срібним посудом, кухонне начиння і казани, скриньки зі спеціями, аптечка з необхідними ліками, запас мушкетів, ліжка і барвистий намет. А ще — в'язки соболів, що призначалися для подарунків, барильця вина, меду і житньої горілки. Не забуто і про підручне ковадло, ободи, спиці й запасні колеса. На окремому возі під опікою скарбника знаходилися мішки з грошима.

Коні, впряжені у брику, походили з власного заводу Сапег, від жмудських дрібних кудлатих кобил і гарних турецьких жеребців. Це схрещення дало коней досить високих, із сухими бабками, низькими колінами, брудно-булою масті з темною смугою вздовж хребта. Їхня витривалість була знана в цілій Литві, а легкість їхньої ходи порівнювали з кроком вовка в пущі, лося на болотах, дівчини в танці. І зараз вони жваво посувалися крутою альпійською дорогою, ритмічно цокаючи копитами по давньому римському шляху. За возами, в золотавому тумані, бовваніли постаті кільканадцятьох вершників, убраних в одяг кольорів Сапег. Аби скоротити час, вони співали старих литовських пісень — давні, поганські дайни, розуміння яких уже забулося.

Рипіння гальм, коли їх надягали на колеса, обудило воеводу, й він, одсунувши шкіряну фіранку, визирнув із коляси. Гори були перед ним, за ним і понад ним, палаючи пурпуром і злотом. Барви, що розквітли на золотистій білі снігів, мали міць і силу, яких годі було дізнати жителям долини. Вершини, наче близькі, а насправді далекі й неприступні, жили власним життям, байдужим до оточення, чужим для дріб'язкового людського мурашника. Що для них значили звиязні походи минулого, цей великий імператорський римський шлях? Стежинка, прокладена комахами від мурашника до мурашника...

Дорога звивалася змією, і пан Сапега, вихиливши голову з коляси, зміг побачити весь свій обоз, що спускався з перевалу. Люди, коні, вози видавалися звідси маленькими, справді дрібнішими від мурашок.

Воєвода змучено відпустив фіранку. Дивитися йому більше не хотілося. Вже два з половиною місяці минуло відтоді, як він, поступившись умовлянням дружини і приятелів, виїхав із Кодня. Їхні палкі наполягання обудили несміливу віру в те, що рятівної мети буде досягнуто, і він готувався до подорожі з охотою, якої давно не відчував. І це видавалося провісником здоров'я. Але той стан піднесення тривав недовго. Не встиг ще воєвода виїхати за межі Речі Посполитої, як уже останні прояви віри і надії полишили його, немов домашні собаки, що проводжають свого пана лише до межі господарств. І знову, як раніше, воєвода ні на що не сподівався, нічого не прагнув і лиш відчував до всього глуху нехіть, що дедалі посилювалася.

Інколи до нього долинали давні литовські пісні, які співала челядь, і тоді чомусь пригадувалася Пилипова хата, де поїли молоком святого вужа. У такі хвилини хворий фундатор багатьох храмів Божих, якого за чесноти прозивали Пієм, страждав од сорому і жаху, каявся і прагнув щось змінити. Одначе пісня змовкала, і докори совісті тонули в апатії, яку несила було відігнати. Часом необачне слово когось із придворних нагадувало нещасливі лови, затримані на півкроці освідчини молодого Дрогойовського, і хвиля гніву заливала рум'янцем схудлі щоки. Але рум'янець швидко зникав, відчуття приниженості втрачало свою гостроту, й залишався лиш тягар на душі.

Сутеніло, коли обоз увійшов у Бреннеро, де пан Горновський, який їхав перед ними на півдня попереду, вже забезпечив на постоялому дворі негайний нічліг. Гайдуки високо тримали смолоскипи, хазяїн на порозі низько кланявся, а з

глибини оселі смаглявий єпископ вигукував вітання із суто італійським темпераментом.

То був монсеньйор Цезаріні з Рієті, знайомий пана Сапегі з часів його останнього посольства, а нині — посланець Папи з Рима до легата при імператорському дворі.

— Який винятковий збіг обставин! Яка щаслива подія! — викликував єпископ, сердечно вітаючи пана Сапегу. — Засумував, ваша милість, за Італією?! Скільки ж то років?! О, ласкаві небеса! Чотирнадцять літ, як ми бачилися востаннє!.. На святого Євксимія! Як той час летить! Куди ж ти їдеш, ваша честь? Щаслива моя фортуна підказує, що до Рима?..

— То я нині благословенний обранець фортуни, — з придворною вишуканістю відповів воєвода. — Під щасливою зорею я в'їжджаю в Італію, бо на порозі привітав мене сердечний приятель, чеснотами і глибокими знаннями відомий. Справді, до Рима я їду, з суплікою до Святішого Отця.

— О, він прийме тебе як улюбленого сина! Його Святість із незмінною приязню ставить до вас, сарматів! — запально вигукнув єпископ, входячи з воєводою до світлиці, яку відчинили навстіж для прийому гостей. — Святіший Отець дуже любить ваш народ... Хо, хо! Не те, що Його Імператорська Величність! А пам'ятаєш, вельможний лицарю, наші постійні незгоди з Віднем? Але що зробиш! Політика — то вередлива коханка, навіть Папа мусить піддаватися її змінним настроям... Я тобі навіть зізнаюся, ваша честь, що зараз їду до імператора з посланнями, написаними досить-таки ввічливо...

Монсеньйор примружив око, годний для зацікавленого слухача навіть зрадити таємницю, але воєвода інтересу не виявив, а запитав про здоров'я Святішого Отця.

— Відмінне, відмінне, — відповів Цезаріні, ніби трохи розчарований. — Його Святість завжди відчувається добре. Аж занадто добре для деяких кардиналів, яким найкращі літа минають без нового конклаву. Боже, бережи Папу. На

коні сидить, як молодий, кардиналів брутально сварить, як і раніше...

— Не треба так жартувати... — вимушено посміхнувся воєвода.

— Жартувати?! — скипів єпископ. — Аж ніяк. Я сам не раз чув... Запальний наш Святіший Отець, ой запальний... Питаєш, ваша милість, що іще чувати? (Питання було риторичне, бо воєвода взагалі нічого не питав). — Четверо Барберіні правлять, як і раніше, та тільки здібності до правління мають різні. Бо кардинал-падроне — то людина непересічна. Антоніо-старший йому поступається. А що до Антоніо-молодшого і Тадео... О, краще промовчати!.. І так з усіма... Як раніше, як раніше! Ми прихильно дивимось на Густава Адольфа та обіцяємо, що від підтримки протестантів святій вірі будуть всілякі користі... Аби лише імператорові докучити... А далі що? Наш найрозпрекрасніший Галілей пише нові «Діалоги» про «припливи і відпливи», що безсумнівно викличе новий приплив: на нього зверне увагу Свята Комісія. То впертий дідуган, і ви ще моє слово згадаєте, що він зле скінчить. Божественний Берніні різьбить двадцятий фонтан. Хліба в Римі скоро забракне, але води буде більше ніж досить. Напевно, меду теж, бо на кожній будівлі аж роїться від бджіл, покольорованих під герб Берберіні. І що робити з черню, яка з притаманною натовпу впертістю дедалі голосніше кричить, що воліла би менше скульптур, але й менше податків?... Розбійників розвелось багато в цьому році, і нікому до них немає діла... Я втішився, ваша милість, коли побачив, що твої люди озброєні...

Монсеньйор Цезаріні замовк, із ваганням дивлячись на пана Сапегу. В його бистрих очах світилася цікавість: з якою метою польський лицар їде до Ватикану? Для офіційного посольства почет був занадто малий, для пізнавальної подорожі воєвода був занадто літній... Вони сиділи в невеликому затишному покої за столом, з якого прислуга збирала рештки трапези. В сусідній великій кімнаті вечеряли священ-

нослужителі, що супроводжували єпископа, канонік Бочковський і старші придворні.

— Вибач, вельможний лицарю, що я піддаюся нетактовній і зайвій цікавості, — сказав монсеньйор після короткого мовчання, — але, напевно, неабиякої ваги справа змусила тебе, ваша честь, вирушити в таку далеку дорогу, не зваживши ані на вік, ані на підточене, як мені видається, здоров'я.

— Інтереси мої приватні і, видить Бог, смутні, — відповів воєвода. — Сили мої більше підточені, ніж ти можеш припустити, Ваша Екселенціє, бо вже кілька років я нездужаю. В подорож я вирушив як приватна особа, з дозволу Його Величності короля, аби шукати рятунку, якого не знайшлося вдома.

— Господи милостивий! То тобі, ваша милість, краще їхати до Падуї, а не до Рима. Тим паче, що дорога до Падуї ближча, а в Римі немає зараз хороших медиків.

— Я не шукаю медиків, — одказав пан Сапега, — бо в них не знайдеться ліків на мою хворобу. До Рима прагну їхати, до реліквій Святих, до трону Намісника Божого, аби — хоч і не гідний — чуда благати. А де, скажіть, Господь всемогутній скорше вислухає молитву грішника, як не в столиці заступника свого?..

— Звісно, звісно... — промовив монсеньйор, із неприхованим здивуванням вдивляючись у воєводу. — Звісно. О, як же вмієте вірити ви, сармати!.. Звісно. Чудеса у нас, безсумнівно, бувають, але найчастіше серед черні. Раз по раз чути, що чудотворно зіцлено когось із прочан з далеких земель, але то завжди простота якась, хто не знає ані Рима, ані порядків у ньому. Вибач, ваша милість, за відвертість, але наша давня приязнь додає мені сміливості. До Рима їдуть, аби схилитися перед Папою, аби підтримати дух красую Вічного Міста і могутністю Церкви — приїздить по чудеса мистецтва і знань, але не по чудеса містичні! Та заради всіх богів Греції! Чудо у Ватикані!!! Я собі такого навіть уявити

не можу... Чуда можна сподіватися коло гробу святої Катерини, дівиці з Сієни, або в Падуї, де Антоній з чудес славиться... Зрештою, чи я знаю, де ще? Є багато святих місць, тільки не Рим... Ми маємо свої специфічні чудеса: як витягнути гроші з бідноти, в якій вже нема що взяти... Чудо! Вмовити пихатого римського барона, аби смиренно пройшов у почті Його Святості... Чудо! Надихнути майстра на нову скульптуру, прекраснішої від якої ще в світі не було... Засоромити древність новим чудом. Визнати недійсним шлюб між подружжям, що має дітей, і оголосити жінку невинною дівчиною... Чи ж то не очевидні чудеса?.. Дрібні римські чудеса... Думаю, ваша честь, що нічого я тобі нового не відкрив, бо хоча ти з далекого краю, але в наших справах добре орієнтуєшся, і новачком тебе, бувалого, не назвеш...

Єпископ перервав розмову, аби крикнути до хазяїна по найліпше вино.

— Добре вино тут мають, — запевнив воєводу (і його голос набрав поважності). — Я поставив би в цьому заїзді над дверима три хрести...

— Три хрести? — здивувався пан Сапега.

— О, так! Чи ти не чув, ваша милість, цієї історії? У нас її всі знають... Один з наших пурпураносців як ніхто любив добре вино, а до поганих трунків відчував шалену огиду. За наказом Святішого Отця якось довелося йому поїхати до Неаполя. Побоюючись, що в подорожі натрапить на бурду, він попереду вислав капелана, щоби той у кожному трактирі вино куштував, а де знайде добре — щоби малював на стіні хрест... Таким чином, керуючись ознакою, кардинал зупинявся лише там, де подавали хороші трунки.

Аж раз побачив на стіні вималювані капеланською рукою три хрести... Три! І, справді, вино, що йому запропонували, було варте високої відзнаки. Кардиналу воно засмакувало настільки, що він залишився у тій місцевості назавжди. І вже нікуди звідти не виїжджав до кінця життя. Попивав чудове вино і хвалив Бахуса... Правда, гарна історія?

І єпископ голосно розсміявся, не ображений тим, що воєвода його веселоштів не поділяє.

— Ти згадував, Екселенціє, що Святіший Отець підтримує Густава Адольфа? Чи то не жарт? Адже...

— Єретик?.. Ба! Для нас першочергове завдання — ослабити владу імператора... В політиці не буває речей огидних. Політика — то гра. Сьогодні з одним, завтра з іншим. Аби лиш поставити шах іншому й ніколи не дати поставити мат собі...

— Але ж не з ворогами святої віри?

— Я бачу, ваша честь, що ти хочеш мене на гачок упіймати питаннями, які не пасують до твого досвіду та обізнаності. Але я розумію! Ти хотів би пізнати секрети гри, і я охоче тобі їх розкрию, бо знаю, з ким фортуна дала мені змогу поспілкуватися... Звісно, для загалу й мови не може бути про союз із язичниками чи іновірцями, але... Розповідають, що Інокентій VIII брав гроші від султана Баязида за його брата Джема, ув'язненого у фортеці Святого Ангела. Ті гроші віддав на користь святої віри... Розумно чинив. Ті диявольські сили були б і так самі себе винищили... Політика! В політиці добре те, що корисне. Якби Святіший Отець не займався політикою — Папська Держава давно би перестала існувати, а тоді...

— Так, влада — то великий тягар...

— Кожен так каже, але я ще не зустрів такого, хто з власної волі зрікся би влади. Її кожен любить... Не гордуй, Ваша Милість, цим вином!

— Аж ніяк! Воно таки варте трьох хрестів... Значить, Святішого Отця я застану в Римі? У Ватикані?

— Я вже казав, що Святіший Отець зараз у Римі, але сумніваюся, що у Ватикані, а не в фортеці, бо якраз пора збирати весняні податки. З точністю шановного Коперніка можна передбачити, що одразу по тому почнуться заворушення, і Його Святість переїде до Палацу, бо не витримує галасу роз-

бурханої черні під вікнами. А хто б любив ту голоту? Смердить, обурюється, кричить...

— А з якої причини?

— Та з-за податків же тих... Що занадто обтяжливі, і збирачі їм жити не дають... Щоправда я голодному демосу не дивуюсь, і на їхньому місці кричав би ще голосніше. Бо ніде піддані такої високої данини не сплачують, як у Церковній державі. А скарбниця — порожня... Все через непотизм, сімейственість. Соломонових скарбів би не вистачило на тих ненажер... Що новий Папа — і нова череда зголошується по відзнаки та позички... А хто має покрити кошти? Піддані...

— І немає на то ради?

— Видно, немає, якщо досі її не знайшли. Кожний кандидат на престол Петра ручиться, що рідню підтримувати не буде, ба присягається, що взагалі кривих не має... А потім... Що може вдіяти? «Де падлина, там і стерв'ятники зберуться,» — сказано в Євангелії. Є влада, є держава — будуть заздрісники і грабіжники!.. Хто боронитиме Папу, якщо не його родичі? Тож і змушений він подбати про них, бо інакше його чужі заклують.

— Вибач мене, Ваша Екселенціє, але дуже я змучений, — визнав воєвода, — і хоч особливою честю для мене було би продовжити цікаву розмову, але відчуваю, що мушу піти на спочинок.

— Не вибачайся, ваша милість. Справді бо, дуже ти змарнів. На добраніч і щасливої дороги... Я молитимусь за тебе і за успіх твого паломництва... Тільки, перепрошую, яким ім'ям ти хрещений, аби я міг звертатися до твого святого покровителя?

— На ім'я мені Миколай, а прозивають мене Пієм...

— Гарно прозивають... А на честь кого?

— Не розумію?..

— Бо Папа Пій II, коли його нахвалювали, що він узяв ім'я свого попередника Пія I, гнівно це спростовував; що він,

мовляв, як переконаний гуманіст, зробив це на честь Вергілія і «Енеїди»...

— «Енеїди»?

— *Pius Aeneas*... Пригадуєш, ваша милість?

— Звичайно... Ні, я не... пам'ять мені відмовляє від слабості. Дозволь, Екселенціє, я з тобою попрощаюсь...

— Прощавай, прощавай, благословляю тебе і ще раз раджу не в Римі шукати чуда... — монсеньйор сумно посміхнувся. — Сказав нещодавно один блюзнір (взагалі-то вогнища вартий), що в Римі можна придбати все, крім чуда. Бо чудесами Господь відає, а Він — єдиний, кого підкупити неможливо... Так і сказав... Сміялася ціла Колегія... Доброго здоров'я, і хай Бог тобі помагає, ваша милість...

«В Римі можна придбати все, крім чуда...» — нав'язливо крутилося в голові. «В Римі можна придбати все, крім чуда...» Слова не були нові, не були незнані. Століття, в якому жив Миколай Сапега, було, як і попереднє, століттям бунтівних думок. Пліткарі ласо витягали на світло денне сороміцькі справи Церкви, навішуючи їх на вуха всім підряд. З'являлися незлічені пасквілі на папство. Ватикан називали великою розпусницею, престолом Вельзевула, а Намісника Христового — намісником Антихриста. Раніше воєвода з гнівом та відразою відкидав усі ці богохульницькі наклепи, намагався їх не чути, але сьогодні, коли він лежав у ліжку і мріяв про сон, вони всі ніби зібралися коло його узголів'я, пригадувалися і глузували: такий Рим, таке папство! Куди й навіщо ти їдеш, простодушний сармате! Хочеш наразитися на кпини? Чи ти не чув, що казав єпископ Цезаріні? Повертайся. Чим скоріше, тим ліпше. Не будь посміховиськом для прелатів. Повертайся додому...

Воєвода сів на ліжку, аби викликати пана Горновського і повідомити його про те, що далі вони не їдуть. Повертаються. Та раптом зрозумів, що це викличе силу-силенну запитань, на які треба буде відповідати, щось пояснювати, тлумачити. Чи він витримає? Ну що ж. Їхати далі — на цей момент

вимагає вже менших зусиль, аніж припинити подорож, отож він їхатиме. І нехай ним тепер, коли він остаточно позбувся надії, гірко протверезів і прекрасно усвідомив усю безглуздість своєї подорожі, керує Бог, люди, обставини, речі. А він уже ніщо — шмата без віри і волі...

Подорож продовжувалась. Обоз затримувався на відпочинки. Придворні з гайдуками пили вина у придорожніх заїздах. Не гордував вином і канонік. А воєвода уникав людей, залишаючись у колясі, й робив вигляд, ніби дрімає. Лишилися позаду Больцано, Тренто, Роверето — дорога вела до Рима. Придворні нетерпеливилися в передчутті близької мети, а канонік відсував непригублений трунок і зітхав.

Завдяки колишнім посольським місіям і двом видатним родичам, Льву-канцлеру і Йоану-Петру, герб та ім'я Сапеги були в Італії знані. Тому воєводу урочисто зустрічали у Феррарі, гостинно приймали в Болоньї, а у Флоренції герцог Фердинанд II Медичі вислав назустріч міських сановників, аби польський гість увійшов у місто з почесним супроводом. Хоча гість подорожував як особа приватна, та господарі, виявляючи повагу до нього, віддавали шану Речі Посполитій — великій, незнаній, сповненій суперечностей країні, про яку останні з досі живих придворних герцогині Барі, польської королеви Бони, згадували з такою ревністю і тугою, наче вона була їхньою справжньою вітчизною.

Воєвода покірно піддавався вітальним церемоніям, бо не міг їх уникнути. На поздоровні промови відповідав гарною латиною, дивувався багатством одягу, добрими манерами, а водночас ще й згаслим обличчям, тремтячими руками і безбарвним голосом.

Що його змусило до подорожі в такому стані? Це питання йому ставили досить часто. Пан Сапега або давав ухильну відповідь, або не відповідав узагалі. Нікому й нізащо він би тепер не зізнався, що приїхав із далекого краю, аби тут виблагати — чудо.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Сходи були широкі, гвинтові, кілька разів опоясували зсередини величезну споруду. Люди казали (й це могло бути правдою), що один із Пап тими сходами в'їхав кінно на сам верх, аби вигнати антипапу. На кожному повороті стояв прислужник і високо підносив запалений смолоскип. Фортеця, яку називали Палацом Святого Ангела, була збудована як усипальниця кесаря Адріана, але її мури не дихали тишею вічного спочинку, скорше — жахом. Ті, що входили крізь фортечну браму до палацу, здригалися мимоволі, не впевнені, що незабаром вийдуть назад, на волю. І для багатьох ці передчуття ставали дійсністю.

Пан Сапега, спираючись на двох придворних, поволі піднімався сходами. Як завжди, його супроводжував канонік Бочковський. Не помилився балакучий італійський єпископ: у Римі почалися заворушення, і Урбан III разом із деякими кардиналами перебрався до Палацу Святого Ангела. Тут і мали прийняти польського гостя: наступного дня — Святіший Отець, нині — всемогутній брат Папи, кардинал-падроне, і кардинал де Торрес, протектор Речі Посполитої у Ватикані.

Польських гостей супроводжували двоє римських прелатів і троє менших рангом служителів, папських родичів-непотів, що були вислані зустріти гостя. Вони намагалися зав'язати з воєводою розмову, але невдовзі замовкли, бо не дістали жодної відповіді. Їм навіть здалося, що гість їх узагалі не чув. Тож і піднімалися мовчки, повільно, а сходи наче тягнулися в нескінченність. Ще один поворот; ще одна постать зі смолоскипом виринула з тіні; відблиски на високому мурі провіщають новий поворот, з-за якого з'явиться ще одна постать, далі ще одна... Раптом воєводі здалося, що вони потрапили в заклятий коловорот без кінця і початку, й мусять отак іти без відпочинку і надії аж до кінця світу.

А може, він уже помер, і Господь призначив його душі цю кару?

Не дивно, що, охоплений такими думками, пан Сапега не почув звертань прелатів. Він здивувався, коли сходи зне-нацька їх вивели з темного коридору на залиту сонцем терасу. Назустріч ішов кардинал-падроне. Воєводі треба було взяти себе в руки і без помилок виголосити заздалегідь підготовану промову.

Кардинал де Торрес був спорохнілим стариком, а кардинал Франческо Барберіні — чоловіком у силі віку, який лише трохи починав сивіти. Залишивши почет у першій залі, двоє сановників провели гостя до невеликої кімнатки, обвішаної gobеленами. Уздовж стін тягнулися полиці з книгами і сувоями пергаменту.

— Дійшли до нас вісті, ясновельможний пане, про причину вашого приїзду, — ввічливо розпочав розмову кардинал-падроне, коли вони повсідалися у зручних кріслах.

Воєвода не відповів, бо його охопило притаманне втомленим і хворим людям роздратування. У пам'яті спливали всі образливі слова, почуті останнім часом на адресу Апостольської Столиці.

— Ми знаємо, що вас привела сюди гідна подиву віра, — почав знову кардинал, подумавши, що гість не дочув.

Пан Сапега підвів змучені очі.

— Ані натхнення, ані подиву гідна, — заперечив.

— Чи ж ви, вельможний пане, не приїхали сюди як прочанин, що прагне чуда?

— Я не сподіваюся на чудо.

Кардинал ображено замовк, а пан Сапега додав:

— Те, про що вам розповіли, Ваша Емінінціє, стосувалося намірів, із якими я виїхав з дому більш як п'ятнадцять тижнів тому... Тоді я справді вважав, ніби зможу виблагати зцілення від хвороби, на яку люди ліків не винайшли... Але ця віра мене полишила... Якби не сором перед людьми, я б іще в дорозі назад повернувся...

— Чому? — здивовано запитав кардинал.

Пан Сапега з гнівом стиснув зуби. Чому?... Сам повинен знати.

— На віддалі все кращім видається, — пояснив. — Я з Польщі їду. Ми, поляки, сильно віримо... Отця Святішого вельми шануємо, як самого Господа Ісуса Христа... У нас мовиться, що коли Кардинальський Колегіум радиться, то Дух Святий білим голубом возноситься у них над головами... У нас в це вірять... Проте...

— Проте — що? Говори відверто, вельможний пане!

Пан Салега з-під лоба глянув на кардиналів. Відверто? Звісно, все їм скаже. Хай довідаються, хай почують...

Роздратування витіснило звичну для воеводи стриманість. Він почав говорити, спочатку обережно підбираючи слова, потім дедалі швидше й запальніше. Він казав про обвинувачення, що їх пред'являли папству дисиденти, про те, що Ватикан називають блудницею, про здирство і розбещеність ченців, про хабарництво, про грізну фортецю, власне ту, де зараз знаходився і в підвалах якої либонь гнили сотні в'язнів, про голодний народ, про сімейщину, про ширення ересі.

І що ж так гарненько здобрює розростання ересі? — ледь не кричав. — Але ж то саме спокуси від вас, згіршення люду!

Від емоцій воевода дістав задишки і почервонів. Кардинал-падроне вдвлявся в нього уважно і пронизливо.

— І це все? — спитав.

— Усе? Мабуть, так... (Оце так рубонув правду в очі, по-лицарському... Ніби й не був хворий.)

— З духу вашої філіппіки, — промовив кардинал, — я зробив висновок, що ти, вельможний пане, у турботах про добро віри й Церкви сам завжди попереду?..

Пан Сапега крутонув головою з бажанням підтвердити, що в Польщі таки справді віра для кожного — найдорожчий скарб, але раптом, невідомо звідки, пригадалася йому Пилипова хата, і він замовк.

— Значить, це все? — повторив за хвилину кардинал. — Це все, що розповідають про нас панове дисиденти з Польщі, кого ти, вельможний пане, слухняно цитуєш? Але, правду кажучи, ми завжди самі себе оскаржуємо значно більше.

— Отже, Ваша Емінінціє, ти визнаєш, що ті закиди слухні? — гнівливо вигукнув воєвода.

— На жаль, так. На землі досі ще не було влади, яка би обійшлася без зловживань. Папська влада має недоліків менше, ніж будь-яка інша, але й вона не бездоганна... Багато помилок робили Намісники Христові — інакше не могло бути... Там, де люди службу несуть, неминучі й людські помилки. Господь наш, Ісус Христос, доручив свою справу людям, а не ангелам. *Людям*, слабким і грішним... І все ж таки навіть найважчі провинності Христових Намісників обтяжують відповідальністю тільки їх, але в жодному разі не впливають на долю Церкви. Свята апостольська Церква інакша, ніж людські інституції. Головою її є сам Господь наш, Ісус Христос. То Він здійснює справжню владу дією Святого Духа, котрий, як правильно зауважили у вашій, вельможний пане, країні, присутній на нарадах. Невидимо, бо чиї ж очі мають право Його побачити; зате відчутно в наслідках... Отож бачиш, навіть тоді, коли керівники Церкви, як звичайні слабкі люди, з притаманними людям вадами, помилок припускаються, то — хочуть вони цього чи ні, але поводяться згідно з волею Божою. Вади й помилки тих людей, слабких, як і всі смертні, разом із доброчесністю становлять матерію, що її Дух Святий використовує для добрих і святих результатів. Тож вірні серця відають, що слабкість у границях Церкви Христової непогрішно служить волі Божій...

Воєвода не піддавався.

— Ваша Емінінціє! За останнє століття Церква втратила багато душ, ба навіть народів, а відступництво було викликане деморалізацією... Чи й це можна вважати за плідний результат?

— Всім керує Провидіння, значить, і це посилається Провидінням.

— Навіть зло?

— Чи Господь наш не панує і над злом? Я дозволю собі підправити ваше ствердження, ясновельможний пане, що віровідступництва викликані спотиканням вірних через гріхи людей Церкви. То, певно, нікчемний християнин, який не знає небесної ієрархії Церкви і може відвернутися від Бога через гріхи своїх ближніх...

— Я вас не розумію, Ваша Емінінціє! Я вважаю, що шляхетне по своїй суті обурення таки потрібне...

— Погано судиш, вельможний пане. Справжній християнин не повинен розводитися, помиляється Святіший Отець чи ні. Святіший Отець відповідає за свої вчинки тільки перед Богом, і більше ні перед ким. Християнин повинен коритися й вірити, що Христос не допустить, аби Його вікарій учинив негоже...

Поняття покори так не пасувало до польської шляхетської крові, що воєвода аж спалахнув.

— Ваша Емінінціє, ти сам зволив зізнатися, що трапляються і зловживання. Чи християнинові не випадає обури-тись у тому разі, коли Святіший Отець наказав би вчинити негідне?

— Такого ще ніколи не траплялось і трапитись не може, — переконливо заперечив Барберіні. — Великі грішники сиділи на престолі Петровому, але жоден із них не назвав зло добром і не вимагав, аби віруючі наслідували його помилки... Назви мені хоча б один такий декрет, буллу, відозву... Ну! Пригадай, що пишуть єретики, яких ти так охоче слухаєш, і наведи приклад хоча б одного такого документу... Я сподіваюся, ти розумієш, що його давно б опублікували, якби він існував. Але не опублікують, бо його немає. Реєстр приватних помилок Пап довгий і прикрий. Реєстру їхніх помилок як керівників Церкви — не існує... Тільки сліпий не побачить у цьому факті Божого втручання. Без нього як би встояв пре-

стол Петра? Як би не впав? А він тільки зміцнюється... Інші держави гинуть, падають трони, а він стоїть... Ця непохитність, попри жалюгідну недосконалість духовенства, чи ж не є одним з доказів Божественної природи Церкви, нашої високоповажної Матері?

— А якби все-таки Господа допустив зло? — не здавався воевода.

— Якби папський декрет, — відповів урочисто Барберіні, — суперечив вченню Христовому й добру віри, то означало би, що пекельні сили перемогли Церкву, але ж ми, християни, знаємо, що це неможливо. Неможливо, бо насамперед мали б відмінитися слова Божі, а вони невідворотні...

Кардинал пронизливо глянув на гостя і додав:

— Наскільки ж для вас нестерпним здається той найперший із перших наказ покори! Святої покори, без якої ані кроку вперед не можна зробити! Ми знаємо вас, поляків, знаємо. Кожний легат у рапортах надсилає одне і те ж саме. Гарячі серця, бистрий розум, шалені голови — і ніякого пана над собою! Все по-своєму... Як кому здається... На свій погляд... А я вам, вельможний пане, скажу, якщо ви цієї чесноти не навчитеся, якщо послуху за девіз не приймете, то може занепасти весь ваш народ, і віра ваша вас не порятує! Якщо християнин, отримавши наказ від своїх духовних наставників, починає розмірковувати над його слухністю, — грішить... Так! Грішить!.. Бо вважає себе за кращого й розумнішого, ніж той, хто наказ давав, і тим осуджує його. А святий Яків сказав: «...коли осуджуєш Закон, то ти не виконавець Закону». Піклування про добро віри рідко буває підставою дня тих розмірковувань, найчастіше то вульгарна пиха, гординя, наймерзотніша з вад! Гординя лежить у підвалинах кожної ересі та відступництва, гординя викликає розлами, болісні рани Церкви; гординя, як зло зілля, виростає повсюди, й не раз оволодіває найкращими, збиває їх зі шляху святості й примушує слугувати дияволу... Святий Августин казав, що християнин зобов'язаний бути слухняним не лише тоді,

коли впевнений у слушності наказів настоятеля, а й тоді, коли він у цьому сумнівається...

— У нас ніхто не дозволив би собі нав'язувати чужу волю.

— Хто пручається перед ярмом Господнім, буде змушений іти з-під грізного батога... Зрештою, я не заперечую, що то важко... *Моя думка, мій погляд* для мене самого завжди важливі. Від цієї форми любові до себе відмовитися чи не найважче... Я це знаю...

Воевода не відповідав. Він не погоджувався, але й дискусію продовжити не прагнув.

Франческо Барберіні відчув збайдужіння гостя.

— Облишмо ті справи, — промовив. — Давайте краще поговоримо про ваше, вельможний пане, здоров'я.

— Нема чого й сказати, Ваша Емінінціє... З соромом і розкаянням я відкликаю все, що наслідився вам тут попростецьки наоповідати... Замість мене говорила хвороба... Покірно прошу мене вибачити... Але найгіршого я ще не сказав... Визнаю, як на сповіді. Я перестав вірити в чудо... Не через ті дурниці, що наплів єпископ Цезаріні, а сам по собі... Перестав вірити зовсім... Чудо видається мені тепер казкою чи маною... Бо де Бог — і де я? Які далекі світи між Ним і мною! Хто встановив закони природи, усе натуральне? Бог. То як же би ото Господь свої власні закони руйнував чудом, бо чудо — це ж порушення законів... Раніше я думав, що то від хвороби висох мій розум, колись ревний і довірливий. Я пояснював собі, що то від злого уроку я шкандибаю і спісну там, де раніше ходив рівно і бачив ясно... Та зараз мені видається, що я тоді помилявся, а не тепер... Не знаю, що мені в подорожі оці думки навіяло? Спокуса диявольська? Може. Але я перестав вірити... Тож і не сподіваюся ні на що... Бо як можна очікувати речей, існування яких відкидаєш?.. Не сподіваюсь. Ані на чудо, ані на особливу милість... На батьківщину я не повернуся, щоб родину не засмучувати і своєю бідою не давати приводу для образливих розмов...

Попрошу притулку в одному з ваших монастирів, і там буду чекати на свій кінець...

— Для кожного ордену буде честю прийняти до себе таку особу, вельможний пане, але наміри твої передчасні. Хто знає, яка саме пристань тобі за волею Господньою писана. Така чи інша... Зрештою, те, що ти вчиниш, то остання справа. Першорядна — у що ти віриш... Я б охоче поговорив з тобою про чудеса, але чи втома, вельможний пане, тобі не завадить?

— Витримаю... Аби лиш за ціну втоми позбутися розладу в душі.

— Покладаю на це сподівання, що так і станеться. Почну з підвалин: хто не визнає чуда, перестає бути християнином... О, не ображайся, вельможний пане! Те, що я говорю, не допускає поблажливості... Перестає бути християнином той, хто гадає, ніби Бог обмежений у своїх замірах, ніби Він чогось *не може* вчинити... Чогось не відає, про щось не знає... А хіба ж об'явлена істина та й не спирається на чудеса?.. Незбагненне чудо Різдва, чудо Воскресіння, чудо Вознесіння, чудо Зіслання Духа, незліченні чудеса, які Господа явив на землі сам або через своїх апостолів...

— Я цього не заперечую! — вигукнув стривожено воєвода.

— А в такому разі, чому ти вважаєш, що брама чудес зачинилася багато століть тому, що джерело вичерпалося? Як ти гадаєш, у чому суть чуда?

— Я над цим не замислювався, — зізнався воєвода. — Але мій капелан, людина ясної душі — він приїхав разом зі мною, — колись сказав, що чудом ми називаємо подію, яка має добрі і спасенні наслідки, але суперечить природному ходові речей...

— Твій капелан, вельможний пане, використав визначення святого Бонавентури: «Чудо — факт, здійснений Богом усупереч природі». Природа, на його думку, могла би здійснити те ж саме, але інакше, менш несподівано. Святий Тома доповнив ці слова ствердженням, що Бог може діяти

понад природою речей, оскільки природа речей бере початок із причин похідних, яким Бог не підлягає.

— Але, Ваша Еміненціє, з яких причин?

— Похідних... Камінь котиться з гори. Його швидкість, яка дедалі більше зростає, і є похідною ваги каменю, закону тяжіння, сили притягання землі... Але людина кидає камінь вгору. І всупереч наведеним законам — камінь летить, бо ним керує воля, сильніша від цих законів. Або скрипаль, який, доторкнувшись до струн, видобуває з них музику прекраснішу, ніж звучання самого по собі інструмента. Святий Тома вважає, що чудеса відбуваються *supra naturam* (*проти природи*), тоді як події — *secundum naturam* (*згідно з природою*)... Мені ж видається, що чудо — це також і схвалення з боку самого Бога. Той самий всесильний голос, що відповідав Христу з неба: «І прославив Я, і знову прославлю!», розлягається у відповідь на благання найбільшого з земних синів, якщо лиш він просить з вірою і любов'ю... Таким чином, чуда, оці *facta divina* (*божественне здійснене*) свідчать і про мудрість, і про милосердя Боже.

— Чому ж це буває так рідко?

— Ти помиляєшся, це відбувається постійно, тільки люди або не хочуть чекати на відповідь, або не розуміють її. Коли почувся прекрасний голос із неба, коли заговорив сам Творець, — супутники Христові вирішили, що то грім гримить... Випадки, які трапляються часто, люди не вважають дивними, навіть хоч би вони були якнайбільше незвичні. Тому святий Августин усі дрібні щоденні випадки назвав «щоденними чудесами», *miracula quotidiana*. А Григорій Великий мовив, що народження, тобто постання людини з нічого, то більше чудо, ніж оживлення мертвого. Помноження хлібів у пустелі не більш дивне, аніж колос, який виростає з пшеничного зерна... Природні явища, на його погляд, чудесні, а чудо — природне... То розум людини сприймає чудо лише тоді, коли воно небуденне, коли воно стає знаком протилежності щодо людських сподівань...

— Як можна такий знак виблагати?

— Є тільки дві необхідні умови: любов і віра.

Мовчазний досі кардинал де Торрес втрутився в розмову:

— «Коли б мали ви віру, хоч як зерно гірчичне, і сказали шовковиці цій: Вирви себе з корінням і посади себе в морі!, — то послухала б вас!» — процитував він, чітко вимовляючи слова.

— Послухала б вас! — підхопив кардинал-падроне. — Послухала б, якби той, хто накаже, мав у собі стільки віри, скільки важить гірчичне зерно. Хоча б стільки! — і він би вже міг творити чудеса. Господь наш Христос так сказав, значить, це — правда ... Тільки віри нам бракує... А ти, вельможний пане, сумніваєшся...

— Грішний я... Визнаю... Я не гідний навіть надії на чудо... Бо й віри в мене замало, і заслуг...

Кардинал де Торрес знову випередив відповідь Барберіні:

— А хто гідний, сину мій? — запитав. — Хто заслуговує? Навіть святі отримують Благодать як дар незаслужений... Ще ніхто зі смертних благодаті не вислужив... Господа нас любить і тому посилає чуда...

Воевода не відповів. Він почувався цілковито виснаженим. Навіть у розквіті сил і здоров'я йому не доводилося докладати стільки розумових зусиль. Адже для нього, польського шляхтича, духовні роздуми були цариною незнаною, terra incognita... Попри це, він намагався встигнути за думкою співрозмовника.

— Вже заради самої цієї бесіди варто було вибратися в подорож, — визнав щиро. — Я проситиму Божої ласки і, хоч би що мені Господь послав, нехай святиться ім'я Його! А до кого ж зі святих заступників ви б мені порадили звернутися по допомогу, Ваше Високопреосвященство?...

— Тільки до Марії! — вигукнув Франческо Барберіні. — Бо хто як не Вона вислуховує всіх нещасних і бідних. Хто у заступництві могутніший? Від Неї слід розпочинати кожную молитву, бо ж завдяки Її заступництву кожне чудо стається...

— А до якого образу Пречистої Діви я міг би звернути свої моління? — запитав пан Сапега.

— До Матері Божої Григоріанської, яку ще називають Гваделупською. То пречудовий образ, із яким жоден інший не може зрівнятися. Бо зверни увагу, вельможний пане, що навіть найкращі з творінь великих майстрів, хоч і написані в натхненні Божому, все-таки лишаються плодом фантазії — не раз від живих людей безпосередньо риси та поставу беручи; а цей, єдиний у світі, представляє Богородицю такою, якою Вона була насправді, відтворює риси Її обличчя...

— Так, так, — підтвердив кардинал де Торрес.

— Як це могло статися? — здивовано запитав воєвода.

— То довга історія. Не один би фоліант знадобився, щоби її записати. А ти, вельможний пане, сьогодні вже занадто змучений, аби я тебе такою тривалою оповіддю міг затримати. Найголовніше — цей образ є точною копією творіння рук святого Євангеліста Луки. Щоправда, збереглися ще кілька робіт того Божого Митця, і одна з них знаходиться у вас на Ясній Горі... (Якщо не помиляюся, то потрапила та ікона до Польщі через Київську Русь із Візантії). Але від довгого часу дерев'яна дошка дуже потемніла... Мені розповідали ті, хто бачив Ясногурський образ, що з-за темної брунатності барв уже важко роздивитись обличчя. Так само як у Гваделупської статуї обличчя наближається за кольором до негритянського. Але доля зберегла полотно з зображенням Матері Божої Григоріанської, і час не змінив ані рис Її лица, ані барв. А тепер послухай, що писав святий Єпіфан, учень, який знав Богородицю, на власні очі її бачив. І коли станеш перед образом, сам зможеш його порівняти з цим словесним свідченням.

Кардинал узяв до рук книгу, що лежала на столі, перегорнув кілька сторінок і почав читати:

— «Була Марія в усьому доброчесна, говорила дуже мало і тільки речі необхідні, — доброзичлива і прихильна, викликала до себе пошану велику... Була Вона кольором подібна до ясної пшениці, з золотавим волоссям, уважними, трохи

жовтавими очима і наче оливкової барви зіницями. Брови мала гарні, темні. Ніс — витончений, довгуватий. Вуста — квітучі, наповнені солодкістю слів. Обличчя — не кругле, не загострене, але видовжене. Руки — маленькі з довгими пальцями. І не знала Вона гордині, завжди відверта, без облуди на обличчі. Шати носила кольорів природних. (Про що донині свідчить святе покриття Її голови.) А коротко, Їй в усьому дана була Богом чарівність...».

— Так, так, — знову підтвердив кардинал де Торрес.

— Як то могло статися, — зронив пан Сапега, — що хоча я двічі був у Римі, та нічого не чув про цей славнозвісний чудовий образ?

— Бо він знаходиться в приватній папській молитовні у Ватикані, куди мало хто зі сторонніх може дістатися. Колись він був у храмі Діви Марії Старшої. Богоматір Григоріанська — то покровителька Пап, і тільки Святіший Отець відправляє перед нею Службу.

— У мене є рекомендаційні листи до Святішого Отця від Його Величності короля, і, може б, Його Святість...

— О, не турбуйся, вельможний пане, навіть без листів Його Святість зробить для тебе все, чого ти прагнеш. Дасть Бог, ти від нас поїдеш підкріпивши і тіло, й душу...

Воєвода попросився з обома сановниками. Кардинал де Торрес сердечно обійняв його за голову:

— Іди з миром, сину мій, і пам'ятай одне, що то Мати наша... Мати...

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Канонік Бочковський збивався з отчешу і зі зростанням непокою позирав на схилену спину воєводи, який стояв навколішках на клячнику, в першому ряду сидінь. Тиха папська Меса давно скінчилася. Святіший Отець благословив присутніх і пішов, служка загасив свічки, і тільки дим із ка-

дильниці здіймався синьою хмаркою до стелі. Хворий не во-
рушився. Чи, крий боже, не заслаб?! Коли вони сюди йшли,
воеводі було геть погано, аж довелося каноніку і пану Горно-
вському витягати його з лєтики і лєдь не на руках заносити
до каплиці... Матір Божа, Прєсвята, Прєчиста, відверни біду!
Може, підійти, привести до тямі... Ба, а якщо не заслаб, а в
молитву занурився?.. Гріх би було перешкодити... Та чи
можна молитися так довго? Лицарям то не притаманне...
Мабуть, зімлів... Діво Прєчиста, Цілителько Християн!
Спаси!

Але пан Сапєга не зімлів, хоча щось дивне з ним діялося.
Від моменту, коли під акомпанємент мелодійного хору хлоп-
чиків і звуки флейт піднялася золотиста ослона, відкриваю-
чи лик Богородиці, він утратив відчуття часу, дійсності й са-
мого себе. Не вперше він молився перед образом Прєчистої
Діви. Адже в Польщі не було палацу, садиби, будинку, хати,
де б на почесному місці не висіла Її ікона. За давнім звичаєм,
господиня щодня коло образу збирала всіх домашніх на мо-
литву. Крім тих домашніх зображень, намальованих місце-
вим художником на склі чи вирізьблених із дерева, воевода
бачив образ Матєрі Божої Чєнстоховської, чудотворну
Матір Божу Почаївську, чудотворну Матір Божу Кар-
мєлітську в Варшаві та прославлену всією Литвою Матір
Божу Остробрамську. Але якось так виходило, що всюди він
більше почувався сенатором, аніж звичайним покїрним
віруючим. Під час Служби він думав про політичні події,
нові призначєння, що загрожували новими інтригами; у його
свідомості справи вічні поступалися справам швидкоплин-
ним. Сьогодні було інакше. Хворє тіло, хвора душа не могли
віднайти себе в колишніх уподобаннях, і єдинє, що їх притя-
гало, то думка про Милосєрдя Боже. Прекрасна давня ікона,
яку воевода мав перед собою, наказувала йому думати про
Заступницю людства. «Пам'ятай, сину, то Мати наша...» —
сказав кардинал де Торрес. Воевода цє пам'ятав. З довірою і
хвилюванням він називав Її Матір'ю Прєчистою, Матір'ю

Непорочною, Матір'ю Наймилішою і Матір'ю Предивною. Славив Її як Діву могутню, Діву шановану, Діву розсудливу і Діву вірну. Визнавав, що Вона — Дзеркало справедливості, Престол мудрості, Дім золотий і Вежа зі слонової кості. Гарячим шепотом підтверджував, що Вона — Зцілення хворих і Прибіжище грішних. Потім, коли він почав перераховувати Її царської величі підданих, Ангелів, Апостолів, Пророків і Святих, то аж здивувався величі Її влади. Чи не вперше в житті воевода замислився, ким була, а точніше, ким є Марія. Звідки взяла цю давню силу Діва з Назарета, що завдяки Її заступництву Господь скасовує одвічні вирoki і Справедливість змінює на Милосердя. Як то може бути, що Вона грізна для пекла, ніби військо з розгорнутим строем, має для кожного, навіть найогиднішого грішника, стільки любові та розуміння?

Забувши про власні справи й про себе, воевода заглибився в роздуми; йому здалося, що він занурюється в незнані глибини без дна і краю. Щось подібне він відчував і вчора, коли піднімався сходами Палацу Святого Ангела, але тоді його огортав страх, а тепер захват. Подумки він наче йшов темним, але сповненим аромату садом, у кінці якого крізь зелень пробивалося світло. Тим світлом була Вона, Марія, і він біг до Неї. Він знаходив Її, впізнавав, народжену раніше, ніж з'явилися світи, чарівного свідка визначення берегів моря і окреслення прірв. Вона являлася йому то як веселка, що єднає небо і землю, то як голубка, провісниця миру, то як Рут із колоссям, то як Юдита безстрашна, то як драбина Якова, то як хмара пророка Іллі, яка щедрий дощ на спраглу землю проливає... Вона була хвірткою світла небесного, єдиною брамою, крізь яку рід людський може піднятися до стіп Христа, бо то ж завдяки Її посередництву Христос до нас спустився. Така велична й прекрасна, а водночас близька кожній людині. Жителька землі й володарка Неба. І раптово пан Сапега зрозумів, звідки взялося сяйво довкола Пресвітлої.

Це тому, що Її не торкнувся гріх. Пречиста, непорочно зачата. Не тяжіла на Ній помилка марнославної пожадливої Єви. Вона зберегла красу і силу, що були даровані людям до гріхопадіння. В Ній зіпсоване, заблукале створіння бачить себе у первинному вигляді. Якби не гріх, кожний смертний мав би чесноти Марії... Кожна душа була створена, аби бути такою, як Марія... Але всі упали, одна Вона вистояла. Стрімкий вир гріха, що затягував покоління за поколінням, зупинився перед обраницею Божою, відступив і минув, залишаючи Її недоторканою. Мабуть, тому кожний, свідомо чи підсвідомо, Марію обожнює, за Марією тужить, до Марії з надією звертається... Марію за матір вважає...

Мати... Пан Сапега глянув на образ і болісно відчув сум, яким дихало святе обличчя. Усвідомив зненацька, що він ніколи не бачив зображень веселої Богородиці. Ні, загалом існують образи усміхнених Мадонн, але тільки тоді, коли Діва вдивляється в Дитя. Знаходить щастя у спогляданні Спасителя. Але як тільки Матір Божа спогляне на смертних — у Її очах з'являються сльози. Причина сліз у гріху людському, в неоціненні жертви. Адже, щоби виправити помилку матері роду людського, яка, стоячи під деревом, послухалася змія, Марія теж стала під деревом: *stabat Mater dolorosa*, — але деревом Хреста, жертвуючи за провини людські своїм найдорожчим Сином, аби за ціну Її страждань людство могло підвестися з бруду. Тепер Вона плаче, бо бачить, що світ і надалі грузне в гріхах і нічого не хоче знати про спокуту...

Але Мати ще не втрачає надії. З зусиллям стримує піднесену в гніві Божу десницю. Кличе усіх людей, аби примирити їх зі своїм Сином, своєму Синові їх доручити, своєму Синові коханому їх віддати. Ніколи за всі часи Вона не полишила того, хто прибігав під Її захист і благов Її заступництва. Аби врятувати душу, Вона сходить із небес, стукає до наших сердець, простягає руки, наповнені благодатями. Але люди

стукоту не чують, долоні не бачать і благодаті спасіння не потребують...

— Мати, вибач! — застогнав воєвода, б'ючи себе в груди. Його охопили жаль, сором, каяття і палке прагнення віддати життя, тіло, душу, аби тою даниною потішити Скорботну Матір, розстелити під Її стопами свої перепрошення...

Наче зі сну, обудився воєвода від дотику чиєїсь долоні. То схилився над ним занепокоєний канонік Бочковський. Він уже кілька разів підходив, та все не наважувався заговорити з паном, збентежений виглядом його переміненого, залитого сльозами обличчя. Нарешті не витримав:

— Полудень уже давно минув. А ви, Ваша Честь, натще-серце... Це шкідливо...

Полудень давно минув... Пан Сапега протер очі, пошукав поглядом лик Марії і здивувався. Образ був заслонений і, певно, вже давно. Значить, він бачив Її крізь ослону; а може, Вона вийшла з рами й стала перед ним? Похитуючись, ніби сп'янілий, воєвода підвівся з колін і рушив до дверей. Канонік дріботів за ним, поспішаючи. На порозі служка, худий, згорблений чоловічок, позіхав і багатозначно на них зиркав.

— Дайте йому, велебність, талера... — тихцем кинув пан Сапега, а сам швидко і впевнено пішов уперед через крізь галереї і кімнати на подвір'я, де на нього чекали його люди з лектикою. Воєвода дивився на них, однак їх не бачив, засліплений неправдоподібним, але незаперечним усвідомленням. Раптом повернувся і помчав туди, звідки прийшов, наштотхнувшись по дорозі на каноніка так, що той поточився до самої стінки.

О, Боже милосердний! Він збожеволів! — застогнав подумки канонік і кинувся за ним навздогін із криком:

— Ваша честь, ви щось забули в каплиці? Що там лишилося?

— Що там лишилося? — заgrimів на повні груди воєвода зупиняючись. — Хвороба лишилася!.. Я хочу впасти до ніг Пресвітлої Диви!.. Я здоровий!..

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Воєвода спритно зіскочив з коня і кинув повід джурі. Пополудневе сонце заливало подвір'я кардинальського палацу і вигравало в коштовних оздобах кінської зброї. Стражники дримали коло брами, спираючись на алебарди, а гончі пси снували з кутка в куток і шукали якоїсь тіні.

Під глибокими аркадами, в затінку, зупинилися придворні воєводи: панове Гоновський, Дроєвський, Керсно-вський і кілька інших. З поглядів їхніх було видно, що вони ще не встигли призвичаїтись до незвичної події. І хоча одужання пана було головною причиною подорожі з Кодня до Рима, — тепер, коли чудотворне зцілення відбулося, їм було дивно й тривожно. Так швидко, так легко, так одразу?.

Вони б значно менше дивувалися, якби хвороба поступилася від втручання чарівника або знахаря... Авжеж, як добрі католики вони вірили в чудеса. Вірили... А все ж таки позирали на зціленого недовірливо.

Тим часом пан Сапега поспішав на аудієнцію до кардинала-падроне. Покій, де вони сіли, так само, як і кімнатка у фортеці, від підлоги до стелі був заповнений книгами. І воєвода не зміг утриматись від думки, що це вже грубе перебільшення...

Франческо Барберіні з цікавістю глянув на гостя, про якого вже тиждень говорив цілий Рим, і запитав, скільки ще пробуде у Вічному Місті польський палатин, і коли він вибирається додому.

— Саме з цього приводу я і просив аудієнції, — пояснив пан Сапега. — Неспокій і розлад я маю в душі. Потрібна мені порада.

— Я вважав, вельможний пане, що твої страхи розвіялися від дотику Благодаті?

— Звичайно, Ваша Еміненціє. Нісенітниця, які я колись плів, зараз від мене далеко. Йдеться про інше... Мені вже треба поспішати додому, до обов'язків, які я через хворобу за-

недбав; тим паче треба поспішати, що до мене повернулося не тільки здоров'я, але і юнацька сила...

— Бо Господь, коли дає, то дає сповна, не так, як давав би скупий, — зауважив Барберіні.

— Так, Ваша Еміненціє! Тільки от із Рима я виїхати не можу, і на саму лише думку про від'їзд душа в мені розривається. Я не зможу жити без виду Матері Божої, без опіки Її очей. Вже краще б до мене здоров'я не повернулося, ніж я, побачивши Її, мав би поїхати і Її втратити! Щиро зізнаюся, здаля від Неї не буде для мене ані сну, ані життя...

— Тоді лишайся, — відповів простодушно кардинал. — Адже ти говорив під час нашої першої зустрічі, що збираєшся сховати свою неміч у монастирі... Те, що мало бути сумною втечею, хай перетвориться на радісний задум лишитися на службі Пресвятої Богородиці. Не ти перший, хто через такі відчуття зречеться маєтку, родини, вітчизни, аби в Римі дочекатися спокійного кінця... І я не чув, щоби хтось із них пожалкував, що так учинив.

— Я вже думав про це, — зізнався воєвода. — Думав, що треба дати обітницю й лишитися в монастирі. Та якийсь внутрішній голос мені вперто повторює, що того робити не вільно. Що я вітчизні потрібен. Бо недаремно Господь мені сили повернув. Я мушу їхати додому, та не дай Боже, щоби марно...

— Що ти цим хочеш сказати, вельможний пане? — здивовано запитав кардинал.

— Якщо вже на мене зійшло таке благодіяння, я повинен поділитися ним з іншими. Після того, як я побачив пресвяте обличчя, я не зазнаю спокою, поки не зможу показати його іншим, за кого відповідати мушу. Я хочу впасти до ніг Його Святості й доти жебрати, аж він явить мені свою милість і дозволить забрати з собою образ...

Кардинал кліпав очима:

— Образ?

— Той єдиний, завдяки якому я чудотворно зцілюся...
Матері Божої Григоріанської з папської молитовні...

— Боже мій! — скрикнув Барберіні.

— Ваша Емінінціє, прости, але вислухай! Спасінням душі своєї присягаюся, що не говорить у мені зарозумілість ані пожадливість, лише побожність і щира любов до Богородиці. Я не хочу золотих шат і пожертвувань, що на Ній блищать, благаю тільки образу...

— Це слова божевільного, — перервав його суворо кардинал. — Підведися з колін, вельможний пане, зараз же! Я не заперечую, що в тобі говорить побожність, але побожність дика, неприборкана, ще й приправлена сарматським духом... Я всього сподівався, але ж не такого зухвало прохання!

— Ваша Емінінціє! — благально скрикнув воєвода. — Та ж Рим так заможно оздоблений у депозит Божої Благодаті! Вічне Місто не збідніє, якщо віддасть один, навіть такий коштовний, скарб!

— Ніколи! А ти, вельможний пане, не ображай Богоматір самим лише бажанням забрати Її з місця, яке Вона собі обрала.

— Образити?! Та я б за Неї життя з радістю віддав! І прошу я не з-за самолюбного бажання, а для користі віри... Ваша Емінінціє! Край, де я живу, прийняв Хрещення тільки двісті років тому... Святинь мало, дзвонів мало... Довкола пуща, в пущі болота... Лісові нетрі, що досі знаку хреста не бачили!.. Там аж кишить од демонів, що тільки й чекають на слушну нагоду, аби прослизнути до людей. А їх незлічена сила! Зеленуваті вії, що людей у трясовину затягають; малі, з-під порогів вигнані, рогобої; кудлаті, подібні до вовкулаків, безнанці; паскудні варуки. І то ще не все, Ваша Емінінціє! їх значно більше! При моєму дворі живе чоловік, який на власні очі бачив, як сатана гнав мор перед собою! Складався той почет диявольський із ста п'ятдесяти двох демонів, а діялося те все у рік смерті Його Милості Зигмунта Августа... По глибоких хащах ховаються ті перевертні, а ночами, коли

місяць тому сприяє, на хати виходять, у корів молоко відбирають, збіжжя псують по засіках, жінок любощами спокушують, людей, хто слабший, до гріха приваблюють... А то й посеред білого дня з дерев завивають, самотнім мандрівникам на карк зістрибують і, немов упирі, кров людську випивають...

— Демонів усюди повно, — зауважив кардинал. — В одній країні одні, в іншій — інші... Навіть і тут... Але поки в людей немає до них прихильності, вони не можуть чинити зла.

Воевода почервонів і опустив голову.

— Ваша Емінінціє! Я вам розповім те, про що мені соромно було будь-кому розповісти. Мої земляки називають мене Пій, або фундатор, оскільки — я не хвалюся — за власний кошт побудував я одинадцять храмів. Мені здавалося, що вже де-де, а на моїй землі то не лишилося й сліду поганства... Що всюди панує Христос... Та помилявся я. Так сталося, що цього року взимку, на полюванні, мені стало дуже зле... Слуги занесли мене, напівживого, до хати знахаря, що була неподалік... Треба було почекати на коней... Я там лежав, а всі вважали, що я сплю... І тоді крізь шпарину я побачив поганський обряд... То не знахар був, а жрець. Мені було видно, як палили вогонь і годували вужа. І людей багато зібралось...

— І що ж ти зробив, вельможний пане?

— А що я міг зробити?! По-перше, я був німецький... А по-друге, якби навіть і був здоровий, то сам знищити того паскудника я б не зміг, а з моїх людей ніхто б такого наказу не виконав, бо всі чарів бояться. Боявся навіть канонік, який за мною приїхав... І не дивно. Бо такого перевертня вб'єш, а він духа в собі притаїть та й знов оживе... А щоби людей від поганства відвернути, як ти, Ваша Емінінціє, слушно зауважив, і повернути до Бога, треба сили більшої, ніж земна!... Саме тому я знову повертаюся до свого покірнього прохання... Скільки врятованих душ отримав би Святіший Отець взамін на виявлену щедрість. Якби чудесний образ опинився в коденському храмі, то змінився б увесь край. Бо люди там

добрі та вірні, але їм бракує Матері... Матері милосердя, Брами небесної. Адже в Римі так багато могутніх реліквій, а святинь скільки! — хоча і без них сатана не наважився б сюди ввійти... То чи не було би волею Божою розіслати частину цих скарбів по світу, туди, де вони найбільш необхідні?

— Святі дари та реліквії, вельможний пане, ми дамо тобі з охотою...

— Я хочу Мадонну Григоріанську! Я прошу! Я благаю!

— Облиш ці химери, пане, краще послухай! Ти гадаєш, що в Римі немає підручних сатани? Тож знай, — кардинал понизив голос, — що ніде, навіть на грецькому Олімпі, їх не було стільки, скільки тут! І то не ваші нездарні лісові боженята, на яких вистачає церковних дзвонів: то могутні божища гордині й корупції, найзлостивіші з усіх демонів. Важко їх подолати, бо тут, у стародавньому Римі, було їхнє гніздо, стояли їхні вівтарі. Тут темна влада вкоренилася найглибше, кожна п'ядь землі пройнялася поганським духом... Тому Петро і вибрав це місце, аби ворога задушити в його власному гнізді... Півтори тисячі років точиться війна... Простачки перших століть перетягли язичеські колони до християнських святинь... Ба, нерідко язичеський храм перетворювали на Дім Бога Живого. І, таким чином, всупереч намірам, укріпили сатану... Заклятий у колону, замуrowаний в арці, знесилений висвячуваннями і пожертвуваннями, він оживає від дотику кожної злої руки, від кожної богохульної думки... Відроджується і спокушає... Кидає тінь на людей і події... Безперервна боротьба триває довкола папського трону. То як, скажи мені, порівнювати вашу слабку поганську нечисть із гігантськими духами темряви, яких і святі здолати не можуть?!

— Але ж тут знаходяться могили апостолів, могили мучеників... — не погоджувався воєвода.

— Все одно мало! Але, незважаючи на це, щедрість і великодушність Святішого Отця щодо тебе, вельможний пане, переходить усі межі уяви. А ти ще хочеш його обтяжити не-

доречним проханням, що може викликати тільки слухне обурення, не знаючи, які багаті дари на тебе чекають. Я був при тому, коли кардинал секретар укладав перелік реліквій, що ними Святіший Отець прагне тебе обдарувати... Господи! Віддавна жоден король стільки дарів не отримував! Останки святої Цецилії, діви-мучениці; палець святого Томи Аквінського, кістка святої Люції, діви-мучениці; зуби святого Вікентія; частка голови святого Касприція; шматочок чернечої рясни святого Пія, Папи; а ще тіло святого Юлія, мученика, римського сенатора; і лампадка, при якій цей великий святий молився; а ще тіло святої Кандиди, мучениці, і горщик, у якому вона їсти варила, і лампада...

— Серце моє переповнюється вдячністю Святішому Отцю. Я справді не розумію, чим заслужив стільки милостей... Та не буду приховувати, що я всі ці реліквії віддам, ще й цілу маєтність докладу, аби той єдиний образ Пресвятої Діви отримати...

— Безумство! Безумство! Зрозумій же, вельможний пане, що твої вимоги попросту дитинні! — від гніву кардинал стиснув уста. Терпець йому увірвався. Що вчинити з цим нахабою, божевільним, варваром? Заманулося йому, бачте, найціннішого образу, й не хоче поступатися... З тим само успіхом може запрагнути тіари, папського престолу чи реліквій самого Петра! Правду мовив нунцій про поляків, що не існує для них нічого неможливого. Як закінчити цю розмову? Вийти самому чи наказати прислужникам випроводити нав'язливого гостя — не випадає. Бо це не тільки сенатор могутньої держави, а й людина, якої торкнулася зрима Благодать... Людина, що стала об'єктом великого чуда... За будь-яку ціну його треба заспокоїти, але як?

Обоє мовчали. Їхні думки гарячково снували, але в різних напрямках. Сонце низилося, видовжилися тіні за вікнами. На храмі Святого Петра вдарили дзвони; їм відповіли інші, й незабаром музика благовісту заповнила Вічне Місто.

Ще дзвони не змовкли, як обличчя кардинала проясніло. Він знайшов вихід, що міг би задовольнити обидві сторони.

— То, напевно, з Божого натхнення, — промовив кардинал, — спала мені на думку така пропозиція, яка тебе, ясно-вельможний пане, повністю задовольнить. Але перш ніж я її виявлю, ти мусиш дізнатися історію святого образу. Чи в тебе досить часу, аби тривалу оповідь вислухати?

— З радістю та увагою я приймаю кожне слово, Ваша Емінінціє!

Кардинал полегшено зітхнув і зручніше оперся на поруччя різьбленого крісла.

— Отже, як тобі вже відомо, вельможний пане, святий Євангеліст Лука, якого Господь обдарував талантом до малювання і різьблення, залишив кілька зображень Пресвятої Діви Марії, з якою останні літа Її земного буття мешкав під одним дахом. Донині всі його твори збереглися і в різних краях славляться чудотворінням. Останньою він зробив Її статую в людський зріст. Статуя була так подібна до Богородиці, аж (як свідчать давні літописи) траплялося, що учні, які приходили до Матері Божої по благословення, ставали навколішки перед статуєю.

...Її знайшли та урочисто привезли до Царгороду. Точні відомості дійшли до нас від вересня 446 року, коли, за панування імператора Феодосія молодшого, у східній державі стався страшний землетрус. У самому Царгороді тоді завалилося понад п'ятдесят веж, майже весь зовнішній оборонний мур і безліч будинків та палаців. Сім днів тремтіла земля, в ній розкривалися прірви, з яких валив дим і сірчаний сморід. У ці прірви провалювалися цілі селища. Море виступило з берегів і затопило побережні села. Над землею нависли хмари попелу. Люди божеволіли від страху і кричали, як навіжені. Грішники привселюдно визнавали свої гріхи, та гнів Божий не вщухав.

...Врешті-решт, на сьомій день стихійного лиха, за порадюю побожної сестри імператора Пульхерії, патріарх

Євдоксій призначив урочисту процесію. Попереду несли статую Богоматері, слідом ішли тисячі переляканих людей. Земля дрижала. Раптово на півдорозі зірвався перед процесією стовп піску з попелом, і затягнув усе густою хмарою. Порив вихору підхопив малого хлопця, який ніс кадило, і затяг кудись у пільму. Всі попадали на землю, залишився стояти лише патріарх, обіруч обіймаючи статую.

...У пульсуючому тумані Євдоксій раптом почув голоси, ніби щебетання птахів. І тут побачив хлопчика, що хвилину тому був зник угорі, а тепер він стояв перед ним і співав грецькою прославлення Трисвятого Бога, кріпкого і безсмертного: «Агіос о Теос, агіос ісхирос, агіос атанатос». Співав не сам. Якись невидимі голоси його підтримували: «Агіос о Теос, агіос ісхирос».

Зрозумів Євдоксій, що Небо поспішає йому на допомогу, і приєднався до хору; за його прикладом почали співати, встаючи з землі, ті, хто стояв до нього найближче, потім дальші, аж увесь натовп із'єднався у звертанні до Бога, яке від того часу під назвою суплікації співають у цілому християнському світі: «Святий Боже, Святий кріпкий, Святий безсмертний! — Помилуй нас!»

— І в нас то співають, коли якийсь лихо насувається: голод, пошесть чи війна, — зауважив воевода.

— Ледь залунала пісня, земля перестала трястись. З-за хмар попелу визирнуло сонце. Птахи, що вже тиждень не опускалися вниз, сідали на дахи і на плечі тих, хто попідводився. Люди від радості плакали. І отак із піснею, що зійшла з Неба, процесія повернулася до храму. А для чудотворної статуї імператор Феодосій вибудував коштовний вівтар...

...Без сумніву, то було не перше чудо, явлене через статую Богородиці, але перше, яке докладно описали історики. Не буду розповідати про всі чудеса, перейду до року 581-го, коли святиня потрапила до Рима. Сталося так, що Царгородський патріарх Євтихій, заражений ерессю, написав твір, у якому заперечував воскресіння тіла. Аби переконати

патріарха в помилковості поглядів, Папа Пелагій II послав до нього абата Григорія з Монте Челіо (в майбутньому саме він став Папою і святим), аби патріарха постарався від помилки відговорити. В Царгороді Григорій познайомився з іспанським єпископом Леандром, який прибув у посольство до імператора Тіберія.

...Надзвичайна приязнь, яку рідко коли на землі між людьми знайдеш, виникла між обома святобливими мужами. Така, що зсилається Небом як запорука прийдешньої неземної приязні між спасеними... Дружба абата Григорія з архієпископом Леандром була така велика, аж здавалося, ніби на них двох була одна душа, одне серце, і жодна відстань не могла цьому перешкодити.

...Разом були вони недовго (я маю на думці життя тлінне), а знали один про одного все. Люди розповідали, що погожими ночами вони піднімалися на дахи своїх домівок, той у Севільї, цей у Римі, і з їхніх святих голів виривалися промені, що летіли крізь темряву, віднаходилися, поєднувались і разом здіймалися вгору. Розказували також, що їм слугував білий голуб, який постійно листи з Італії до Іспанії переносив...

Господь благословив місію Григорія. Патріарх Євтихій відмовився від своїх помилок і спалив еретичний твір. А статую, на знак свого навернення, переказав через абата Папі. Так вона потрапила до Рима.

Лаврентій Маселлі, історик життєпису Пресвятої Діви Марії, стверджує, що то відбувалося 585 року. З ним погоджується Людвіг Нонній. Докладно це описав знаменитий літописець Фрідріх Енрікес де Рібейра... За ним повторює Ян Надазій, автор «Небесного року». Я називаю тобі, вельможний пане, цих давніх авторів, аби ти пересвідчився, що я не казку оповідаю.

— Я б ніколи не засумнівався у словах Вашої Еміненції. Яка ерудиція, які надзвичайні знання! Я згоден слухати хоч до ранку.

— Це добре, бо історія ще довга... По смерті Папи Пелагія абат Григорій одностайно був обраний і силоміць посаджений на престол Апостольської Столиці. Були то часи, коли святобліві обранці більше докладали зусиль, аби ухилитися від високого сану, ніж теперішні — щоб його дістати. Про хвалебне правління Григорія я розповідати не буду, бо ти, вельможний пане, сам мусиш то знати. Він звеличив і упорядкував Церкву, розмовляв із Господом Христом і Його Матір'ю, він залишив численні книги, якими люди мудрі донині користуються, він літургію збагатив... але не про те мова.

...Уже три роки владарював Григорій, як обірвався його духовний зв'язок із Леандром. Голуб літав, але відповіді не приносив. Промені з голови Григорія летіли у світ, але братніх променів не зустрічали. Єпископ Пробін, прибувши до вестготського короля, підтвердив сумну новину. Архієпископ Леандр смертельно захворів тілом і душею, руки й ноги йому відмовили, а також, що значно гірше, він перестав молитися і засумнівався в Божому Милосерді... Перерву на хвилю свою розповідь, аби нагадати, що слабування Леандра і твою хворобу, вельможний пане, нагадувало, на яку ти слабував... і той самий лікар її йвилікував...

Воевода, заслухавшись, притакнув.

— Зажурений Папа Григорій Великий довго думав, як другові допомогти. Аж згадав про чудотворну статую, біля ніг якої вони з Леандром колись поклялися зберегти братерську любов у службі Божій, і вирішив статую надіслати хворому. Але, аби не скривдити Рим утратою такого цінного скарбу, наказав намалювати найточнішу копію зі скульптури Богоматері, і той образ залишити в столиці...

... Для цієї роботи потрібен був неабиякий майстер. У Римі тоді не бракувало здібних художників (хоча сьогодні їхні творіння нам видаються дуже недосконалыми). Та Григорій, керований Господнім натхненням, довірив роботу над образом абатові бенедиктинців святому

Августинові, котрий пізніше став апостолом Британії. (Не сплутайте його, вельможний пане, зі святим Августином, єпископом Карфагена.) Святий Августин узагалі не був художником; щоправда, оздоблював псалтирі братчиків гарними мініатюрами. Але, тим не менше, з послуху погодився, лише гаряче молився, аби Господь дав йому вміння. Папа молився разом із ним. Коли святий Августин ставав перед полотном, Папа продовжував молитися. Час минав, запала ніч, а вони того й не зауважили. Свідки розповідали, що святий Августин малював із заплющеними очима, а його рукою керувала якась невидима сила. У такий дивний спосіб за дуже короткий час з'явився пречудовий образ Богоматері, названий за ім'ям Папи — Григоріанським... Той самий, що тобі здоров'я повернув.

...Образ віддано до храму Пресвятої Діви Марії, а статую єпископ Пробін мав одвезти до Леандра.

...Історія статуї і далі незвичайна. Щоб її переповісти, знадобилося би багато годин. Скажу лише коротенько, що вона Леандрові здоров'я повернула та потім багато чудес явила. Донині немає за Піренеями святині, якій би більше поклонялися, ніж цьому творові Луки, що зветься тепер Мадонною Гваделупською. Милість, що Господь виявляв до статуї, перейшла і на образ, зі статуї цієї змальований.

...Року Господнього 601-го у Римі вибухнула страшна пошесть, яка забрала понад половину населення. Трупки лежали на вулицях. Вода в колодязях загнивала і смерділа. Мухи розносили заразу, від їхніх укусів на тілі з'являлися гідкі смертельні виразки. Хто багатший, той тікав у гори. Саме тоді Папа Григорій Великий, уже буди в дуже похилому віці, пригадав про Цареградський хресний хід, і з образом Богоматері вирушив у супроводі всіх, хто лишився живий, довкола зачумленого міста. Процесія співала ту саму пісню, що співали тоді у Візантії. А коли люди дійшли до усипаль-

ниці Адріана, то побачили на верхівці Ангела, який меча огненного, меча Божого гніву ховав у піхви. Від тої миті жодна людина не загинула від мору, а усипальницю народ почав називати фортецею Святого Ангела.

Відтоді не кінчалися чудеса, зі століття в століття. Неможливо навіть усі пригадати. Через сімсот років, під час правління Климента VI, Рим знову охопила моровиця, що тривала цілих три роки. Кожного десятого забирала доти, доки Святіший Отець не наказав обійти, як колись, місто з образом Матері Божої Григоріанської. А хто би зміг перерахувати поодинокі зцілення, такі як твоє, вельможний пане? Численні пожертвування при вівтарі свідчать по кількості і вдячність вислуханих і порятованих.

...Ось тобі, вельможний пане, в скороченні, історія образу... Тепер ти, сподіваюся, розумієш, що забрати його з Рима неможливо, але Благодать, якою Господь обдарував копію первообразу, становить запоруку, що чудо може повторитися...

— Я не розумію...

— Зваживши на чудотворне зцілення завдяки іконі, а також на твою побожність — щоправда, трохи дику, але щирю, — я спробую умовити Святішого Отця, аби він доручив якомусь із наших найліпших художників зробити точну копію...

— Святіший Отець погодиться залишити копію і віддати мені образ?

Кардинал, виведений із рівноваги, грюкнув кулаком по столу:

— Ні! Всьоте вже повторюю, що ні! Чи ти, вельможний пане, припускаєш, що через навіжені вимоги чужинця Рим од такої історичної цінності, Сенат і народ од такого скарбу, Ватикан од такої святині відмовляться! — ще й за особистою згодою Святішого Отця? Мадонна Григоріанська у Римі стоїть тисячу років, і ще віки стоятиме. Ніяка людська сила Її звідси не забере! Єдине, чого ти можеш просити, вельмож-

ний пане, то копії... Вже й тим ти маєш бути задоволений понад міру.

— Ваша Емінінціє! Людям не дано знати шляхів Господніх. Звідки ця впевненість, що копія, зроблена за розпорядженням Його Святості, отримає небесний дар, притаманий оригіналові? З попередньої розповіді я зрозумів, що образ Григоріанської Богоматері — плід ревної молитви, і постав він за співпраці двох великих святих. Нічого дивного немає в тому, що він отримав таку чудотворну силу! Адже це митець випрошує в Бога прихильності до свого творіння. І воно живе тим, що автор в ньому Богу віддав. А сьогодні я не бачу нікого, хто був би здатен виконати таку роботу... Під час попереднього перебування в Римі я відвідав кілька майстерень тутешніх художників, навіть придбав у них кілька полотен. Але то світське мистецтво — я торгувався за ці картинки, як торгують коня... Сучасні художники з одної дівки малюють і Пречисту Діву, і сороміцьку богиню з голою (шануючи вуха Вашої Емінінції) тильною частиною. І стоять поруч полотна з гидким поганським чудовиськом і святим із пальмовою гілкою. Кожен може вибрати, що йому до вподоби... Так було десять років тому... Боюся, зараз ще гірше...

— Не тобі про те судити, вельможний пане. Я впевнений, що ми знайдемо по-справжньому побожного митця.

— Дай Боже. Але, Ваша Емінінціє, прошу вибачити мою зухвалість: я копії не хочу...

Кардинал зірвався з місця. З нього було досить:

— З дитиною я говорю, а не зі зрілим мужем! — закричав він. — Із дитиною, що хоче зірку з неба! Бо ні з чим іншим я твоїх вимог, вельможний пане, не могу порівняти!..

— І зірку випросити можна, якщо Бог дозволить.

— Не дозволить без згоди свого Намісника! Я не бажаю далі розмовляти з вашою ясновельможністю. Забороняю порушувати зі мною цю справу! Я забороняю також атакувати недоречними проханнями нашого Понтифіка. Святіший

Отець запальний, і впертість вельможного пана може змінити його доброзичливе ставлення до всієї польської нації...

Він суворо глянув на воєводу, який, здавалося, витав думками деінде.

— Ти чув, вельможний пане, що я сказав? — запитав кардинал різко.

— Чув, — відповів воєвода, — і більше нікого я не турбуватиму своїм покірним прошенням.

Поцілував, преклоняючи коліно, руку кардинала-падроне і вийшов із виглядом, що аж ніяк не свідчив про його покору. Так, принаймні, видалося Барберіні, й він поглянув услід воєводі з раптовим побоюванням. Кардинал у глибині душі зрозумів, що лише відтягнув клопітку проблему, не вирішивши її по суті... Але ж уміє хотіти цей упертий сармат! Тепер дуже рідко зустрічаються люди, які палко прагнуть чогось іншого, а не золота... І видно, що не жадова ним керувала... І за того всього, недурний, якщо на копію не погодився...

Франческо Барберіні мимоволі всміхнувся від самої думки порівняти когось із сучасних відомих римських майстрів зі святим Августином.

«Той, хто гаряче прагне, — роздумував він далі, — досягає своєї мети. Стукайте — і відчинять вам. Божа Мати безсумнівно і незвично цього чоловіка вирізняла... Хто знає?..»

Кардинал вирішив при нагоді поговорити з Урбаном VIII щодо прохання настирливого гостя і схилити Папу до позитивного вирішення справи. Звичайно, якщо польський вельможа доведе, що прагнення його — не скороминуща забаганка, і не зупиниться перед першою відмовою.

Але воєвода дотримав слова: до цієї теми більше не повертався.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Месір Баптиста Корбіно вже багато років був папським ризничим, що не перешкоджало йому бути пристрасним гравцем. Демон азарту цілком його поневолив, але не вспоміг: у грі Баптисті не щастило. Саме тому, незважаючи на почесну (і досить грошову) посаду, Баптиста Корбіно жив дуже бідно. Він мав дорослих дітей, розкиданих десь по світу, але їхнє життя його не обходило, та й діти про батька також не згадували. З ним позосталася тільки жінка, стара, виснажена відьма, що не шкодувала йому штурханів та інакше, ніж сином віслюка й свині, диявольським покручем і ганьбою цілого міста, його не називала. Спокійний з натури Баптиста від вибухів злості своєї кращої половини змушений був утікати. Інколи. Бо майже весь його час поглинали церковні обов'язки і гра в кості.

Баптиста був побожний, але через своє постійне невезіння в грі мав претензії до Мадонни й до апостолів. Він ревно, гаряче молився, прикладався до святих реліквій, після чого з надією на виграш біг до шинку «Під зеленою зіркою», однак завжди надія виявлялася марною. Важливу роль у його житті відіграв знаменитий астролог Лямпоні, котрому знадобилась одного разу для якихось підозрілих дослідів слина Урбана VIII. Баптисті вдалося її дістати, бо саме того дня Папа зі злістю сплюнув на підлогу в напрямку ненависного царського посла. Вдячний астролог склав на Баптисту гороскоп. І тоді виявляюся, що Баптиста віддається шляхетній пристрасності азарту, оскільки в момент його народження на Землю одночасно впливали знаки Сатурна і Меркурія, тоді як його постійні невдачі були викликані несприятливим впливом Скорпіона і Терезів. Вередлива фортуна могла би всміхнутися до Баптисти, якби він кинув на шальки щастя не менше ста дукатів. Од тої миті доля від нього б не відверталась, і він помер би багатою людиною.

Після цього гороскопу Баптиста, який і так нерідко випивав, від розпачу впився подвійно. Жодного разу за все своє життя він у руках не мав такої суми грошей, де ж би знайшов її одразу на одну гру? І якщо раніше він прикладався до реліквій, то тепер увечері непомітно забирав їх із собою, аби вранці обережно покласти на місце у релікварій. Він постійно носив при собі запаяну пляшечку з кров'ю святого Іполита, кістку святого мученика Антоніна, зуб святої Вероніки. А крім того, про всяк випадок, ще мав гребінь чорного півня, щелепу кажана і вирізьбленого з карбункулу скарабея, що мав відвести від нього злі уроки. Але навіть це не допомагало. Йому й надалі не щастило, хоча він перед кожною грою тричі обертався на стільці, плював у стелю і двома пальцями струшував пристрій на підлогу.

Завсідники «Зеленої зірки», як тільки у Баптисти скінчилися гроші, з ним грати перестали. Більше того, їхні зневажливі вітання дедалі частіше нагадували мову його дружини. Від того всього ризничий занеміг, поживк, зсохся і почав серйозно роздумувати, чи не звернутися по допомогу до сатани, якщо всі святі разом йому допомогти не можуть.

Звістка про те, що його викликає вельможний чужоземний пан, який чудодійно зцілює в каплиці (одного й шило виголить, іншого й бритва не візьме; приїхав, помолився раз — і чудо випросив, тоді як він, Баптиста, вже стільки літ хоч крайчик чуда благає!), була для ризничого несподіванкою. Спочатку він відчув лише страх. Нічого хорошого від сильних світу цього він давно не чекав. Колись його вже викликали різні іноземні вельможі, аби взнати хоча би щось із конфіденційних бесід Папи. Але Баптиста, запаморочений своєю пристрасстю, ніколи нічого не знав. На відміну від більшості своїх земляків, чуття політичної інтриги в ньому було цілком відсутнє. До того ж, йому бракувало уяви, щоби до одного підслуханого слова додати ще десять, а потім уже одинадцять слів перепродати, причому недешево. Зацікавлені особи, які сподівалися, що завдяки йому зможуть

довідатися про таємні наміри Папи, дуже швидко розуміли безглуздість своїх сподівань, виганяли його геть, а якщо нагороджували — то лише потиличниками. Ніхто до Баптисти не звертався вже два роки, бо, на загальну думку, він був недорозвиненим дурнем, якого цікавлять тільки кості до гри. Може, саме тому і тримав його Святіший Отець, дивлячись кризь пальці на хворобливі звички свого ризничого...

...Баптиста невпевнено крокував за дебелим козаком Дем'яном. У ньому боролися цікавість і бажання кинутися у якийсь із поперечних завулків. Але цікавість перемогла. Вони дійшли до заїзду на вулиці Дель Пополо, увійшли в дім, і козак підштовхнув його до дверей одного з покоїв. Кімната була напівтемна і напівпорожня. Баптиста навіть зразу не помітив пана Сапегу, який старанно замкнув двері за гостем; його увагу привернув грубий шкіряний мішок, що лежав на столі біля каганця.

Той мішок безсумнівно був повен грошей...

Той мішок, можливо, призначався йому...

Цікаво, в ньому срібло чи золото?.. Якби золото...

Коліна в ризничого почали підгинатися.

Якщо срібло, то там може бути п'ятдесят, а то й шістдесят дукатів!.. А якщо золото...

Горло в нього раптом пересохло, аж слова не міг із себе видобути.

В кімнаті панувала така глибока тиша, що було чути гарячкове дихання італійця і стукіт серця воєводи.

— То ти Баптиста Корбіно, ризничий каплиці Його Святості? — нарешті заговорив пан Сапега.

— Так, ваша милість.

— Ти можеш зробити мені велику послугу, месір Баптиста. Саме тому я тебе і покликав. Послугу, за яку я тобі добре заплачу.

Дві пари очей зупинилися на мішку.

— Я повністю до послуг вашої милості, — заїкаючись, повторив Баптиста, не в змозі відірвати погляд від столу.

- Хто має вночі ключ від каплиці?
 - Я, ваша милість.
 - А ключ від бічних дверей, із галереї, на площу?
 - Теж я.
 - То, значить, ти можеш увійти до каплиці, коли хочеш?
 - Так, ваша милість, коли завгодно.
 - Послухай, месір Баптіста! — воєвода набрав у груди повітря. — У вітварі є образ Мадонни... Матері Божої Григоріанської... знаєш?... його рідко відкривають... лише на великі свята. Той образ мені потрібен.
 - Я маю запровадити вашу милість до каплиці?
 - Ні... я хочу... щоб ти цей образ приніс сюди.
 - Сюди? Це неможливо, Ваша милість, адже образ знаходиться у вітварі.
 - Послухай. Образ намальовано на полотні. Ти обережно виріжеш Його ножем коло самої рами...
 - Господи! — скрикнув Баптіста, зробивши крок назад.
 - Коштовну оправу залишиш... мені — сам образ... згорнеш у сувій... принесеш... Тільки образ...
 - Господи!
 - Тільки це... нічого більше...
 - Ні, ваша милість, ні!
 - Мовчи! Тихо! Ніхто не повинен взнати, що ти тут був...
- Мовчи і слухай!
- Ні, ні, я не можу...
 - Я тебе добре винагороджу...
 - Мене сплять... я не хочу... я не можу...
 - Сховаєшся, будеш багатий...
 - О, багатий!.. Але мене знайдуть... тут мене знають усі...
 - Образ відкриють через два тижні, мені це точно відомо... Встигнеш утекти...
 - Все одно, Ваша милість, я не можу!
 - Тоді відчиниш браму і добудеш ключ. Я сам візьму...
 - Ні, ваша милість, ні, цього не можна!
 - Я дам тобі золота, скільки захочеш.

— Все одно боюсь...

— Я дам тобі багато золота ...

— Боюсь...

— Сто дукатів .

— Сто дукатів?! Ваша милість, я ризикую життям.

— Дам двісті.

— Ваш милість, я не можу!.. сплять... Хіба що ви мене візьмете з собою... Ваша милість, триста дукатів і місце при вашому дворі.

— Гаразд, отримаєш триста дукатів і місце при моєму дворі... В цьому мішку більше ніж триста дукатів...

Воєвода дещо ослабив мотузку, що стягувала горловину мішка, і звідти блиснуло миготливим золотом. Баптиста зблід, як стінка. Зуби в нього застукотіли, руки простяглися самі.

— Спочатку образ! — шепнув воєвода.

— Слухаюсь, ваша милість... принесу.

— Ось тобі завдаток! — воєвода кинув різничому кілька дукатів. — Коли принесеш?

— Завтра, тобто сьогодні — на світанку...

— На світанку отримаєш це і навіть більше. Постукаєш в оте вікно... Я не спатиму. Візьму образ і віддам тобі гроші.

— Так, ваша милість... І поїду?

— Поїдеш. Але послухай мене уважно, месір Баптиста. Завтра, після того, як ми зустрінемося з тобою, я їду до Кастель Гандольфо з Його Святістю на триденне полювання, щоб ніхто ні про що не здогадався... Сьогодні понеділок. У п'ятницю ввечері я повернуся, а в суботу, напевно, виїду. Значить, у ніч із п'ятниці на суботу ти можеш тут з'явитись. Раніше до заїзду не потикайся, людям очей не мозоль, аби підозри не викликати...

— Добре, ваша високість. Стелюся до ніг вашої милості. Богу доручаю вашу честь...

— Йди вже, нарешті, огидна тварюко, — по-польськи буркнув воєвода і додав по-італійськи: — Можеш іти.

— А куди я маю вийти?

— Туди, — пан Сапега показав на вікно. — Чекаю тебе на світанку.

Баптиста уклонився ледь не до землі, ще раз жадібним поглядом охопив мішок і, наче привид, розтав у темряві.

Воевода відчинив двері.

— Світла! — гукнув. — Чи є пан Горновський?

— Я тут, ваша честь.

— Зайди до мене, пане добродію... А, тут і отець канонік... Дуже добре. Прошу, заходьте... Пане Горновський, вчора я наказав, аби все було готове до виїзду.

— Все готове, ваша честь.

— Вози змащені?

— Так, ваша честь. Вози змащені. Коші спаковані. На два колеса у возі Матвія, які мені видалися зношеними, набито нові ободи. Каштан, огир Гаврила Дубача, вже здоровий, але для певності я його поставив у запряг, а Гаврило поїде на лівому гнідому з пари Онисюка. Всі коні здорові, сьогодні всіх підкували.

— Зимовими підковками? З гостряками?

— Так, Ваша честь, зимовими.

— Значить так: на світанку коней добре нагодувати, людям дати гарячий сніданок і горілки... Щойно розвидниться — рушаємо в дорогу... А тепер, пане добродію, можеш піти відпочити.

— Ваша честь, прошу мене вибачити за сміливість, але куди ми їдемо?

— До Кастель Гандольфо, резиденції Його Святості, на полювання. Можеш, пане добродію, сказати про це і в заїзді, і челяді; в п'ятницю ввечері ми маємо повернутися до Рима... Тепер же слухай уважно, пане Горновський. Ти людина розумна й віддана, тому я тільки тобі одному довірю найважливішу таємницю: завтра ми повертаємося додому...

— Повертаємося... Ваша честь! До Кодня?

— Мовчи й уважно слухай. Я сказав про це тільки тобі. Всі повинні думати, що ми їдемо до Кастель Гандольфо... Пам'ятай, це справа життя і смерті!

— Значить, уже?... — прошепотів зблідлий канонік, коли придворний, низько вклонившись, вийшов.

— Вже! — відповів пан Сапега. — Сьогодні перед світанком Баптиста постукає в оце вікно, віддасть мені образ, а взамін візьме мішок із грішми.

— Страшні речі! — застогнав канонік.

— Воістину страшні! Через якісь марні триста дукатів.

— Чи той негідник не побоявся кари?

— Я йому пообіцяв, що він поїде з нами.

— І швидко він погодився?

Пан Сапега махнув рукою:

— Ти ж, певно, отче, знаєш вірш францисканського братчика:

Там зовсім не потрібна вимова Цицерона,

Де промовляє влучно могутня Мамона.

— Йому вистачило самого вигляду того мішка. Аж мені гідко стало. Скажу тобі, отче, що довшими були б торги за коня, мула, навіть віслюка, ніж за цей безцінний скарб!

— Страшні, небувалі речі...

Канонік Бочковський згорбився в кріслі, шанобливими занепокоєними очима водив за воєводою, який нервово ходив по кімнаті під час усієї розмови.

— Великий Боже! — прошепотів за хвилину. — Господь суддя тому запроданцеві... але, ваша честь, що ти робиш? Адже то гріх! Жахливий гріх!

— Гріх, — спокійно погодився пан Сапега.

— Святотатство... симонія... образа величності наша, смертний гріх, що відпущений бути не може...

— Так, смертний гріх, — знову погодився пан Сапега.

— Ваша честь! Ради Бога! Ще є час! Я наздожену того італійця! Злочин іще не вчинено, ще можна відступитися; я затримаю...

— А я тобі скажу, отче, що нікуди з цієї кімнати ти не вийдеш. Скажу тобі навіть більше. Якби зараз переді мною став сам Люцифер і сказав, що за цей вчинок осуджений я буду на вічні муки, і то б я від цього не відступився.

— Господи милостивий! — застогнав канонік, хрестячись.

Але воєвода вже не звертав на нього уваги, відчинив вікно і задивився в зоряне небо.

— Ой, Кодню мій, Кодню! — вимовив із тугою. — Чи ти знаєш, якої радості незабаром дочекаєшся?! — і слези з'явилися у нього в очах.

Тільки-тільки починало розвиднятися. Світ виглядав, як молочна куля з чародійного муранського скла. Крізь матову білість пробивалися райдужні відблиски. У передсвітанковій млі люди рухалися тихо і м'яко, як примари. Повітря було прохолодне, але день заповідався спекотний.

Не зважаючи на ранню ще пору, обоз воєводи вже був готовий до подорожі. Ще крутилися коло возів слуги, вкладали зручніше речі та міцніше затягували мотузки. Велика карета на шість коней залишалася в заїзді, бо пан Сапега не хотів брати з собою на полювання чогось такого, що потребує широких доріг. Красива шістка буланих ішла за валкою на вільних поворозах.

Пан Горновський із жалем позирав на карету, на великий мідний казан і дві бочки вина — все це воєвода також із собою до Кастель Гандольфо не брав. Зажурений канонік уже зайняв місце у своїй великій бриці й мовчки перебирав розарій. Від стайні гайдуки вели Казуса Беллі, і кінь радісно форкав, побачивши господаря. Воєвода також утішився, вкотре дивуючись красі свого румака:

— Домчиш! — шепнув коневі на вухо, погладив по шовковистій гриві, потім повернувся на хвилину до кімнати і виніс звідти невелику тулію, обтягнену м'якою шкірою. Руки у воєводи тремтіли, коли він приторочував тулію до луки сідла. Жеребець понюхав його долоні, обличчя і раптом голосно протяжно заіржав.

— Щасливий знак! — утішився пан Горновський, тим більше, що інші коні теж почали форкати й іржати.

— В дорогу! — гукнув воєвода і вскочив у сідло, ще перш ніж козачок підтримав стремено.

Пан Сапега озирнувся з пагорба на Рим, полишений годину тому, і повільно поїхав поперед обору, що сунув кам'янистою дорогою повз сірі виноградники.

Хоча він і вчинив злочин, але не відчував каяття ані страху. А коли згадував, яку везе святиню, — побожний подив охоплював його з такою силою, що хотілося зняти капелюх, зійти з коня і шанобливо вести його на поводі. Або ще — огортала його радість і веселощі: годен був співати, кричати і мчати вперед, як навіжений. Намагаючись утихомирити свої пориви, воєвода нагадав сам собі, що зовсім недавно він їхав тим самим шляхом хворий, до здохляка подібний і ні на що не здатний. А тепер... Напружуючи м'язи, відчуваючи, як стугонить у жилах гаряча кров, воєвода дякував Господу за милість і знову хотів би зійти з коня, аби навколішки прославити невимовну доброту Спасителя. О, ось тепер я вже послужу як слід на славу Божу, — казав сам до себе, відчуваючи стрімкий порив служити на благо Вітчизни... Усвідомив також, що не лише тіло має зцілене, але й душа у ньому відродилася, і друге було набагато цінніше від першого. В голові роїлися думки, а серце розпирало почуття, яких він ще ніколи у житті не зазнавав. Воєводі захотілося з кимось поділитися цим, і він затримав коня. Невдовзі його наздогнала брика, де сидів похмурий і змарнілий канонік Бочковський.

— Прекрасний день! — весело крикнув йому воєвода. Канонік зітхнув і заперечливо хитнув головою.

— Прекрасний день, — повторив пан Сапега, — святого Владислава, короля... За десять тижнів ми вже маємо бути в Кодні...

Канонік болісно смикнувся і знову зітхнув.

— Щось, ваша велебність, ти сьогодні не схильний до розмови...

— І не дивно, — вибухнув ксьондз раптом, — що я не маю бажання говорити! Цілу ніч ані на хвилю я ока не змружив. Ти Ваша честь, думаєш, як в'їжджатимеш в Кодень, а я їду як злодій і все озираюся, чи скоро вже нас упіймають. Лишень заgrimить позаду якийсь віз — у мене серце холоде. Доженуть нас, нікуди не дінемося... Такого злочину не приховаєш, вся Італія супроти нас підніметься! То нечувана пригода, аби чужоземець таку святиню вивіз! Що за ганьба, що за безчестя небачене! Я вже, видить Бог, думати про це далі не годен...

Воевода у відповідь безтурботно розсміявся:

— Не переживай, отче коханий, а про погоню навіть не думай. Його Святість виїхав на лови, а якби і був у Римі, то все одно: образ він відкриє лише за два тижні, на день святого Папи Пія I. Я це знаю точно. Переслідувати нас, звичайно, спробують, але де ми вже будемо через два тижні! Не бійся. Не наздоженуть вони нас зі своїми важкими возами і лінивими мулами. Наші ж коденські коні кращі... Та й весь непотрібний тягар я в Римі лишив, щоб не заважав у дорозі.

— Дай Боже, — зітхнув канонік. — А де ж той клятий італієць?

— Який італієць? Баптіста? В Римі.

— Ваша честь, ти сам казав, що він має їхати з нами.

— Справді, я йому це пообіцяв, але сказав, що ми вирушаємо в суботу. Хай нас уночі з п'ятниці на суботу пошукає в заїзді.

— О Боже! — скрикнув канонік. — Ще й це! Ваша честь, як ти міг таке вчинити?! Адже ж ту людину схоплять і спалять...

— То й нехай спалюють, — байдуже відповів пан Сапега. — Що, я повинен був возити за собою того запроданця, того гада?

— Ваша честь! — заговорив суворо канонік, підводячись із сидіння. — Ти ж сам його до цього намовив, ти ж сам йому гроші дав!

— Ну то й що? Моє діло давати, його — не брати... Я би сам ту паскуду на палю посадив... Амо *prodicionem, odi prodicionem* (*люблю я зраду, і ненавиджу її*)... Подумай, отче, чи таке могло би статися серед нашого народу?..

Та оскільки канонік лише головою хитав і, засмучений до глибини душі, не бажав відповідати, пан Сапега додав:

— Не журися, отче. То жахлива вина, але моя, — і не ти будеш за неї відповідати перед Судом Божим. Краще подумай, як ми внесемо Григоріанську Богоматір до Кодня... Звичайно, ми поставимо Її в головний вівтар, але куди переставити звідти ікону святого Миколая?

Задумався ксьондз канонік Бочковський, і так занурився у складності розміщення образів, що навіть не помітив, як обоз зупинився на перший спочинок у Браччано.

Сонце припікало, але від великого озера тягнуло прохолодою. Височів поміж скелями старовинний палац Орсінії, а внизу, в тінистому постійному дворі, зупинився воєводський обоз. Розпряжені коні хрумтіли вівсом, а пан Сапега з придворними і каноніком розташувалися під широким навісом. Перед ними рябіло озеро і кричали, виблискуючи сріблом, чайки. Двоє купців із Флоренції, один магістр і кілька погоничів мулів сиділи у світлиці, попиваючи слабеньке винце і з цікавістю позираючи на чудернацьку чужоземну валку.

Полуднева тиша огорнула сонну землю Кампанії, коли до заїзду ввійшли нові подорожні. Попереду крокував молодий чернець-домініканець; за ним шестеро міцних чолов'яг вели нещасне, зв'язане створіння. Пошарпане, закаляне лахміття ледь прикривало виснажене тіло. Обличчя спеклося від крові та бруду, очі бездумно лупали просто перед собою.

Чоловіки від втоми ледве трималися на ногах.

— Чудасія... — зауважив пан Сапега. — Може б ти, отче, почаствував вином того братчика, а заодно б і довідався, куди вони ведуть того нещасного.

Втомлений чернець, присівши на край лави, охоче випив запропоноване вино.

— Можете його розв'язати, — звернувся до супутників, — хай перепочине. Кидатися він не буде, бо храму ані хреста поблизу немає.

— Біснுவатий? — запитав канонік.

— Так, біснуватий, і в нещасливу годину отець Дамазій, наш велебний пріор, мені доручив його супроводжувати. Адже демон, що увійшов у цього нещасного, нічого не боїться. Ніякі молитви не допомагають... Може, в Римі його порятують, — та чи він, бідний, дотягне до Рима?... Важка нам випала дорога, бо біля кожного храму ним тіпає так, що ми всі разом його не годні втримати. Ви лише погляньте, панове, як він скалічився: сам своє тіло нівечить, об каміння б'ється... Аж дивно, що досі голови собі не розколов. Ми його ведемо з самої Імоли, і, бачить Бог, сили нам уже браку...

— А до Рима ще не менше чотирьох миль, — зауважив воєвода. — Сьогодні ви вже туди не дістанетеся.

— Що ж. Будемо йти поночі, аби нарешті дійти. Відведемо його до Святої Сабіни, а далі нехай уже ним займається найпревелебніший наш отець.

Розмову перервав раптовий пронизливий зойк. Біснуватий, хвилину тому спокійний, вже звивався на землі у жахливих корчах, видаючи несамовиті крики.

Його обличчя зробилося чорно-синім, очі вилазили на лоба, а запінені вуста безладно викрикували блюзнірські фрази. Присутні розгубилися. Деякі перелякано тікали до будинку, міцно зачиняли за собою двері, ще й запечатували їх знаком хреста. Ті, що лишилися, — знерухоміли. Лише зблідлий чернець, ставши навколішки, гаряче молився. А нужденне одержиме тіло билосся у дедалі жорстокіших конвульсіях.

Зненацька могутній вихор трусонув заїздом. Навстіж повідчинялися двері. Пляшки та келихи з брязкотом полетіли додолу. Затанцювали стільці й затріщали лави. Хмара

червонястої куряви знялася над шляхом і, закрутившись, помчала у безвість. А поверхня озера скипіла, завирувала, ніби вдарилося об неї велетенське невидиме крило.

І раптом усе стихло. Лише перевернуті стільці, калюжі розлитого вина і скло на підлозі свідчили про недавні події.

А як врешті подивилися на одержимого, то побачили, що він лежить спокійно, але груди в нього здіймаються важко, як у риби, викинутої на берег. Хтось влив йому до рота трохи вина; тоді він розплющив очі й лагідно всміхнувся.

Чернець, недовірливо вдивляючись у нього, підняв руку і проказав:

— In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.

— В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, — повторив за ним нещасний, хрестячись.

— Бога визнає! Ви чуєте?! — залунали голоси.

— Бо я християнин, як і ви, браття мої.

— Бути того не може! Ти ж бо одержимий! Диявол тебе оплутав... Чи ж він тобі хреститись дозволяє? — посипалися питання.

Зблідлий чернець підійшов ближче. Його очі палали.

— Нещасне тіло грішника! — промовив він голосно і врочисто. — Тіло з праху земного створене, Спасителем Христом відкуплене, святим Хрещенням очищене та сатаною спаплюжене: слухай мене і відповідай! Чи визнаєш ти Бога Триєдиного, Спасителя нашого Ісуса Христа і Пресвяту Діву Марію, Матір Його?

— Вірую в Бога Вседержителя, в Сина Його Єдиного, і в Пресвяту Діву Марію, бо завдяки Її втручаннямилосердному відпустив мене сатана, — повільно відповів одержимий. Холодний піт виступив у нього на чолі, й він знову ліг, заплющивши очі.

Навколо зчинився галас. Із подивом дивилися на це все люди, а хазяїн, який разом із жінкою і дітьми втік перед дияволом до найдалшого льоху, нарешті наважився висунути розкуйовджену голову.

— Виходь уже, месір Антоніо! Вилазь сміливіше! — гукали до нього. — Сатани вже немає!

— Відпустив душу грішну, коли буря знялася...

— А ви бачили, як по воді утікав?..

— Від чого втікав? — недовіриливо запитав хазяїн, все ще зі страхом роззираючись довкола.

Відповіді не знав ніхто. Одні вважали, що сама близькість Рима стала підставою чуда; інші, що нарешті подіяли молитви пріора з Імоли... Чернець-домініканець замислено мовчав. Тим часом хворий, про якого всі забули, підвівся, зробив кілька непевних кроків туди, де стояв Казус Беллі, і впав перед конем навколішки з молитвами і риданнями.

— Господи! Погляньте, він збожеволів! — почувся в натовпі.

Але в пана Сапєги волосся на голові стало дибки. Він раптом зрозумів, чому втік нечистий, перед Ким схилився зараз цей нещасний чоловік, до Кого він молився...

— Пробачте мені мою сміливість, вельможний пане, — звернувся підійшовши до воєводи чернець. — Ви разом з нами були свідками чуда, може б, ви допомогли мені його зрозуміти... Яка могутня сила прогнала сатану, що вже два місяці не піддавався молитвам ані екзорцизмам? Я вже питав у тутешніх людей, чи вони не мають якихось сильних реліквій: виявилось, що ні. Ви їдете з Рима; може, ви якісь святині везете?

Пан Сапєга густо почервонів.

— Ти не помиляєшся, брате, я везу з собою святині, й то великі. Безсумнівно, що саме вони могутністю своєю вигнали сатану. Але показати тобі їх я не можу, бо, бачиш, я прочанин і дав обітницю не називати імені свого і не показувати цінні реліквії аж до кінця прощі, поки не доведу їх туди, куди довести повинен.

Чернець низько схилив голову, показуючи, що він поважає обітницю незнайомця, хоч би якими вони дивними були, й не надокучатиме більше питаннями.

— Гей, там! Запрягайте коней! Їдемо! — крикнув воєвода челяді і, повернувшись до ченця, недбало запитав: — А ти, брате, що збираєшся далі робити?

— Щойно хворий трохи відпочине, ми його скупаємо, переодягнемо і вночі по холодку підемо до Рима.

— До Рима? Навіщо? Адже ви вже досягли мети. Милість була вам явлена... Чи не краще би було повернутися додому?

— О, ні! — заперечив із гарячністю чернець. — Тепер ми мусимо якнайшвидше до Рима дістатися, аби Богу подякувати і розказати про чудо велике. Яка то буде радість для нашого отця найпревелебнішого! Ні, я спокою не зазнаю, поки йому цю звістку не принесу!

— Бодай би ти дорогу переплутав, — подумки зітхнув воєвода.

Та оскільки обоз чекав лише на знак пана, аби вирушити в дорогу, то воєвода на прощання кивнув ченцеві, вскочив у сідло і кроком рушив поперед обозу.

— Ваша честь, — під'їхав до нього Горновський, — на озері сила-силенна риб поснувалих, спливли, лише білі черева всюди... Я аж вжахнувся, коли коней напував.

— Бо сатана, коли вже змушений був біснувате тіло полишити, помстився на невинних створіннях Божих, таке часто в житті трапляється, — відповів воєвода. — Але подивися, пане добродію, чи все в обозі як слід, бо відразу за містом ми поїдемо учвал.

Валка зникла в червонястому тумані, а в дверях заїзду стояв чернець-домініканець і з цікавістю дивився їй услід...

— Стій! А ти куди? — скрикнув чернець, бо раптом побачив свого підопічного, що брів дорогою, не зводячи очей з обозу, який зникав за курявою.

— Відходить вона... Вже відходить, — відповів той зі смутком і глянув на ченця очима, повними сліз.

- Хто відходить? Що ти побачив? Відповідай! — домініканець не просив: наказував.
- Сяйво... сліпуче сяйво... а в ньому Мати Божа...
- Боже Чудотворний! То ти побачив Матір Божу? Як вона виглядала? Ну, скажи ж!
- Сяйво... сяйво велике... он Вона ... ще видно...
- Де?! Покажи! — аж тремтів у піднесенні чернець, до болю в очах вдивляючись у дорогу.
- Там Вона, попереду... дивися, отче... сяє, як зоря...
- Але домініканець не бачив нічого, крім золотавого туману, що зникав удаліні.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Коли за наказом кардинала-падроне золотисту завісу було піднято — присутні, замість лику Богоматері, побачили мертву сіру стіну. В каплиці запала тиша, що переривалася лише прискореними віддихами, спазматичними схлипуваннями та хрустом ламаних у безсилій люті пальців. Лише за кілька хвилин здійнялася буря голосів. Плакав лагідний кардинал Роспільйосі; проклинав злочинця, піднісши гнівно руки, кардинал Гаспаро Борджа; а маршал Гаєтані захрипло вимагав негайно знайти, хоч під землею, Баптісту. Молодий капітан Карло Магалотті поклявся на своєму мечі, що не знає відпочинку, поки не знайде того святотатця. Мовчав лише Франческо Барберіні. Обхопивши свою посивілу голову, він благав у Бога смерті. Він мовчав, бо що би міг сказати? Адже ніхто не став причиною цього горя більше, ніж він. Він завинив більше, ніж навіть той жалюгідний ризничий, що напевно спокусився грішми.

Адже не комусь, а саме йому, Франческо Барберіні, кардиналові, звірився той жадливий поляк у своєму нестримному прагненні заволодіти чудотворною іконою. Не комусь іншому, а саме йому той чужоземець відверто говорив, що не

повернеться на батьківщину сам. І це ж його легати повідомляли його, що для поляків не існує нічого неможливого, і що вони ладні зважитися на те, на що ніхто інший не зважується... А він, кардинал-падроне, правиця Святішого Отця, як він повівся? Заборонив цьому варвару просити образ, заборонив навіть згадувати про це... От він і послухав... І не просив нікого...

Що скаже Святіший Отець, коли повернеться? На саму думку про гнів «шаленого Матео», як прозвали в родині Урбана VIII, кардинал відчув, що його полишають сили. І він знову зажагнув смерті так, як більшість людей прагнуть пити. Він позаздрив непорушному спокоеві кардиналів, своїх попередників, які спали вічним сном у підземних склепах. І відчув великий жаль та гнів до того, кого прийняв як сина. Адже саме він направив сюди німецького прочанина, тут той сармат здоров'я віднайшов, аби потім їх усіх так ошукати й скривдити! Раптом йому спало на думку, що якби не домініканці і не імолійський одержимий, то злочин би виявився лише через десять днів, під час урочистостей на честь Папи Пія I. А тоді даремні були би спроби переслідування. Може, це зцілення і було ласкавим знаком Мадонни. Тільки ось діяти слід швидко і розумно.

Франческо Барберіні взяв себе в руки. Він підвів голову і впевнено віддав перші накази.

— Злочинець не виїде за межі Італії, — промовив переконливо. — Мадонна повернеться до каплиці!

— Повернеться! — відповіли йому хором присутні, наче присягаючись.

Баптисту схопили вже наступного дня. Щоправда, почувши про від'їзд польського вельможі і викриття святотатства, він одразу втік із дому і сховався в передмісті, де міг би відсидітися непомічений і невпізнаний. Згубили його розпутні звички і золото. Він не зміг утриматись від гри, а найменша монета, яку він міг поставити, був дукат. Золото було

визнанням провини, а про злочин уже повсюди було відомо. Того ж самого дня увечері Баптиста опинився у в'язниці.

Його навіть не піддали тортурам, бо, лише зиркнувши на жахливу лаву з не менш жахливими предметами, Баптиста в усьому зізнався і про все розповів. Його засудили, і вирок — вогнище — був призначений на наступний день. Тим часом він сидів у камері, охоплений розпачем, жахом і ненавистю. Власне, та ненависть до винуватця, який став причиною його недолі, перейшла на весь світ можновладців, які чинять, що лиш їм заманеться. Це ж вони вічно кривдять голодних злиденних бідаків, безкарно знущаються з них, віддають їх на поталу, топчуть. Польський вельможа був винен у нещасті Баптиста. Він, і більше ніхто. Спокушав — спокусив. Бодай він ніколи з пекла не вийшов! Він винен... Завинив і втік, а Баптисту спалять... Ризничий уявив собі несамовите полум'я, що лиже його тіло. Він стільки разів дивився, як спалювали єретиків. З тим чи тим кумом із «Зеленої зірки» вони стояли б у перших рядах, жартуючи з зойків приречених і придивляючись до їхньої безсильної шарпанини, коли розгорався вогонь. Але ще ніколи Баптисті не спадало на думку, що він теж може бути приреченим. І коли він фізично уявив цю завтрашню муку, то почав кричати від майбутнього болю. На крик прибіг наглядач Антонію, давній знайомий Баптисти.

— Ну чого ти репетуєш? Чи вже чорти до тебе добралися?

— Антонію! Випусти мене звідси! Випусти мене!

— Знаєш, я тебе краще завтра випущу...

— Ах ти негіднику, диявольське сім'я, зраднику! Випусти, я тобі кажу! Не відходь, Антонію! Я більше не буду!... Я благаю тебе, Антонію! Ти ж мій друг. Ти не дозволиш аби мене спалили!.. Хочеш, давай заграємо... Якщо я виграю, ти мене випустиш...

— А якщо виграю я? Чим ти розплатишся? Золото в тебе забрали...

— Неправда... Я сховав половину... Все тобі віддам...

— Ти що, гадаєш, мені не терпиться згоріти замість тебе?

— Антонію!.. братику мій!. змилуйся!

— Адже ти міг цього не чинити. Тебе ж ніхто не змушував. Ти що, дитина?

— Але ж він мені золото показав... Справжнє золото... Багато... Ти б теж не витримав... Справжнє золото...

Антонію проковтнув клубок, що підступив до горла, і бай-дуже задзвенів ключами.

— Слухай, — як у натхненні, гарячково зашепотів Баптіста, — я тобі правду кажу, лише половину забрали... Другу половину я встиг сховати... Ти будеш дуже багатий, бо я все тобі віддам... Тікаймо разом...

— Брешеш, нічого ти не сховав.

— Клянуся тобі спасінням душі моєї...

— Дешево ж ти оцінюєш своє спасіння, куме. Мабуть, тому, що немає тобі на що сподіватися...

— Я правду тобі кажу, чому ти не віриш?

— Тому, що ти сказав би це спочатку. Тому, що ти занадто дурний, аби так зробити. Тому, що я бачив мішок, він був повен-повнісінький. І взагалі, старий, ти ж мене не обдуриш.

Баптіста впав на нари.

— Хоч зіграй зі мною! — благав зі сльозами. — Зіграй!

— Але ж ти не маєш на що грати.

І це була правда. Баптіста не мав нічого. І навіть його життя вже не належало йому. Воно вже було в руках ката. У Баптісти лишалося тільки нікому непотрібне, злиденне тіло, та ще смерть, невідкладна жахлива смерть. А ще, може, сльози... І Антонію, побачивши їх, його пожалів.

— Я поговорю з катом, — пообіцяв він, — аби ти довго не мучився. Він, якщо схоче, то може, укладаючи дрова, так тебе врізати поліном по голові, що ти вже потім нічого не відчуєш... Я сам бачив, як він то робив, коли родина приреченого за це доплачувала... Я його попрошу, і він тобі це задарма зробить.

— І за це хай тобі Господь віддячить.

Антонію вийшов, а Баптіста знову залишився сам. Сам із собою в свою останню ніч. Нещасний і покинутий усіма. Як

розчавлений хробак. Йому бракувало повітря, і тіло було мокре від поту. На башті годинник вибивав години. Поміж годинами пролягали століття страждань. А біля Баптисти не було нікого. Жодного друга. Жодного. Він не хотів зараз, у свої передсмертні години, бути самотнім, але був. Бо нікому, нікому не був потрібний. А бодай би їх усіх моровиця забрала, бодай би до пекла потрапили! Всі! І Святіший Отець, і польський вельможа, і всі можновладці, й жінка, що навіть його не згадала, і цілий світ... Він ще їм помститься. Привидом, з'явою, упирем переслідуватиме після смерті всіх, хто його скривдив, і вони ніколи не зазнають спокою!..

Думка про помсту принесла йому полегшення, але короткочасне. Потім знову повернувся розпачливий страх. Помститися він зможе ще коли, а завтра його, Баптисту, сплять, його ж кривдники житимуть... І нема кому поскаржитись на свою долю, і немає коло нього нікого, хто б його втішив і пожалів...

— О матусю моя! — вирвалося криком зі змучених грудей дитяче благання... Бідак не знав: звідки в ньому з'явилися ці слова, кого він кликав? Його родителька, Джіневра, давно померла; та, зрештою, він до неї ніколи так не звертався. Вона була п'яничкою, і малим Баптиста діставав від неї лише лайку і стусани. Коли він виріс, а вона постаріла, то вже він її лупцював, бо вона завше викрадала на вино його заощадження. Він не вмів вимовляти цих слів, але зараз вони самі з'явилися в ньому, і він повторював: о матусю моя!

І хоча ніхто не прийшов, думки Баптисти змінилися, і це вже було полегшенням. Йому раптом пригадалися слова Антоніо: «Адже ти міг цього не чинити... Тебе ніхто не змушував...» Так, це правда... правда... Він не був дитиною і знав, на що йде. Адже вельможа пообіцяв лише взяти його з собою, але ж не обіцяв, що захистить його від кари Божої... То як же він, Баптиста, зміг на такій вчинок наважитись? Юда... Юда!.. Той запродав Сина, він — Матір... Який біс чи демон його обплутали, коли він відчиняв двері, коли він різав святе

полотно вздовж рами?.. Ой, не чужоземець завинив, — винен лише він, Баптиста!.. Злість і образа поступишся відчуттю вини за скоєний злочин. Ризничий впав навколішки і розридався, але то вже були інші сльози. Досі він звинувачував інших, але що йому до них! Вони самі відповідатимуть за себе. А йому треба відповісти за свої гріхи. Вельможа спокусив його золотом?.. Треба було наплювати на золото... Його не забереш із собою до могили... І ліпше б узагалі ніколи золота не видіти, ніж так образити Пречисту Діву...

О, матусю моя! — знову вирвалося в нього. Тепер він уже знав, до Кого звертається, — але від пекучого сорому задушив цей крик у горлі. Як він сміє вимовляти ім'я Її? Звертатися до Неї? Найгірші злочинці можуть Її благати, але не він, зрадливий страж, що Її запродав...

Баптисті здалося, що земля втікає у нього з-під ніг, і з огидою струшує його, святотатця, у прірву. Він зрозумів, що те полум'я чекає на нього, пекельного грішника. І не порівняти було той зловісний вічний жар із вогнищем на площі, де під сонцем танцював вогонь на смолистих полінцях... Пекельний жар. Баптиста був уже над ним... Немає для нього порятунку, немає прощення, немає відпущення гріхів... І тоді, коли вже не було вороття, вирвалося з душі бідного грішника:

— Мати! Змилуйся!

Чия присутність оживила підземну камеру? Чий покров заслонила ніжною блакиттю пекельну безодню? Хто подав руку зневіреному? Мати...

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Святіший Отець Урбан VIII теж цієї ночі не спав. Удар був жорстокий. Лише залізне здоров'я, кількаразове кровопускання та, перш за все, надія, що злочинця от-от упіймають, врятували Папу від серйозної недуги. Всі його помисли і слова завертали на крадіжку ікони. Він метав блискавиці

обурення на весь польський зухвалий рід узагалі і на підступного грабіжника зокрема. Так йому віддячити! За прихильність і милості, за аудієнції, за віднайдене здоров'я!.. Розбійник, бандит, злодюга! Але чому досі не надійшла звістка, що його схопили? Вже давно повинна надійти... Аби наздогнати і схопити злочинця, примирилися попри вікову ворожнечу роди Орсіні і Колонна. Вже стільки років Урбан VIII докладав надлюдських зусиль, аби їх погодити, — і все даремно. Треба ж було такого великого потрясіння, щоби давні чвари пішли в непам'ять... Дякувати Богу, — мимоволі подумав Папа, і одразу злякався, що цією думкою він уже ніби змирився і погодився з тим, що сталося. О ні! Ніщо, навіть найкращі наслідки, не зможуть виправдати Сапегу. І якщо його не наздоженуть (цього бути не може, але ж передбачити треба все), то він, Папа, оголосить йому анафему. Він їм покаже, тим сарматам, що значить Рим!.. Уже стільки століть жодного поляка не відлучали від Церкви. А тепер це станеться... Але ж чи бандит, який не зупинився перед святотатством, перейматиметься відлученням?.. У Папи цієї впевненості не було. Тож єдиною істотою, яку Папа відразу міг покарати, був Баптиста. Проти того бідака і обернулась уся лють гнівливої натури.

Кардинал-падроне думав інакше, бо головним винуватцем вважав себе. У день страти він виблагав у брата дозволу послати приреченому сповідника.

Спершу Урбан VIII навіть слухати про це не хотів, кричав, що сам годен дияволу вила подати, аби тому легше було занести Баптисту на саме дно пекла, але врешті-решт поступився. Тим паче, що він нарешті отримав звістку від Карло Магалотті. Молодий капітан доповідав, що до них долучилися нові численні загони і з дня на день вони, безсумнівно, злочинця затримують.

Але Карло Магалотті був іще занадто молодий, і тому занадто вірив в успіх...

Важко наздогнати того, хто втікає. Бо в нього одна дорога, а в тих, хто його переслідує, — сто. Коли Таддео Барберіні, командир папської армії, і барони Джордано Орсіні, Одоардо Фарнезе, Корнеліо Бентівольо, констебль Колонна, Вірджініо Ченчі, кожен на чолі численних військових частин, відслідковували биті шляхи та ліси у напрямку Мальяно, Нарні, Баньореа, Орв'єто, Ассизі та Сієни, — втікач, не доїжджаючи до Вітербо, повернув на захід. На світанку він був у Валентано, а потім обігнав сонце, ще до його заходу минаючи Аква Пенденте. Вночі жителів Санта Фіоре розбудив грім копит і гуркіт возів. Перш ніж вони кинулися до вікон, валка пролетіла, як привид, крізь сонну Роккастраду, вранці відпочила у Сан-Кашьяно, а звідти, підкріпившись трохи, понеслася до Поретто. Проваджений добрим чуттям старого мисливця, воевода ретельно оминав головні дороги, мандруючи пастушими шляхами. Перегороджували йому шлях потоки, ущелини і гори, але він струмені проходив убрід, а в яри люди спускали вози на канатах.

Коні, форкаючи від страху, спускалися в круті ущелини, глибокі яри, а потім згідним зусиллям м'язів та з повною завзятістю кінської душі перли вгору. На кам'янистому ґрунті не залишалося жодного сліду копит, і коли відлуння коліс затихло, ніхто й близько би не повірив, що отут проходив великий обоз. Кінський гній слуги збирали, щоб укинути його до потоку, і лише перелякані птахи кружляли у повітрі, будучи єдиним слідом табору.

По дорозі зіткнулися з напівголими, дикими пастухами, які нічого не знали й тільки дивилися широко розплющеними очима на тих, хто проїжджав повз них; а через годину, коли б їх запитати, вони й сказати б не зуміли, чи бачили реальних людей, а чи якихось привидів. Табір пройшов повз бідні гірські села, де люди, побачивши їх, ховалися з криком, гадаючи, ніби це вторгнення якогось із сусідніх баронів, і не витикали носа зі своїх старанно замкнених хат аж до вечора.

Через те, що дороги були вузькі та скелясті, пан Сапега повелів запрягти коней одного перед іншим, як зазвичай робиться в лісах, коли з глибокого рову, повного снігу, доводиться витягати вбитого зубра. У таборі не бракувало довгих канатів та вільних орчиків, тож незабаром команда з литовських лісів дивувала очі мешканців італійських сіл. На четвертий день перетнули кордон Папської держави, але воєвода не відмовився від поспіху. Він, звісно, знати не знав, що Святіший Отець видав спеціальний припис, обіцяючи кожному, хто зупинить утікача — навіть якби він був і розбійником, підданим анафемі, — повне прощення гріхів, відпущення провин і розкішний грошовий приз. Проте він здогадувався, що ті ж само князі Феррари, Мантуї та Флоренції, які місяць тому вітали його урочисто, тепер без вагань упіймають святотатця, образ заберуть, а його самого видадуть у руки папських слуг. Тож від Пістойї він покинув дорогу на Болонью і сміливо заглибився в Етруські гори, пробираючись ними до Модени. Спустився з гір у родючу рівнину, прорізану річками, які треба було переходити убрід, втрачаючи багато часу. Отак перебрели Панаро, Секкію і болотисту Мурсію. Підкріплювалися в лісах, а поблизькі міста обходили ночами. Хоч як поспішали, а дорога все ще була далека, і край усе ще той самий, населений людьми, яких попередили про втікача-святотатця. Тож вибирали довшу дорогу, аби лиш оминати міста.

Біля Верони, коли пан Сапега упевнився, що коні дуже підупали з сил, а їхні шкури потемніли і зваялися, він повелів половину лубів кинути в річку Адідже, два вози порожніх у прірву глибоку затягнути, де їх прикрили зрубаними деревами. Воєвода стояв на березі річки, спостерігаючи за великим смутком своїх придворних і каноніка, коли кидали у бистру річку луби з одягом, тюки килимів, скриньки зі срібним посудом та бочки з горілкою.

Тепер половина коней бігла вільно за возами, а друга половина пішла до запрягу; їх міняли кожні півдня. Люди

дрімали на возах, висхлі з трудів і спеки, почорніли від браку сну, але не спинялися. Воля пана штовхала валку вперед, немов сталевий важіль, а пасивний, терпеливий і витривалий народ Підляшшя слухняно слідував цій волі. Не один, щоправда, дивувався, чому вони так утікають, що їм загрожує і від кого, — але хто наважиться спитати? Женуть, як ніби татар переслідують, — видно, так треба.

Проїхавши Адідже і Brentу, вони могли попрямувати просто на Тревізо. Але пан Сапега повернув на північ і, минаючи Бассано, продовжував їхати на Беллуну. Там, за П'яве, увійшли в недоступні гори. Скелі височіли над урвищем, ніби фортеці. Над ними царював пік, немов покинутий замок. Звалосся це місце Мармолата, і славилосся тим, що там подорожнім являлися примари. Отож ніхто на тих бездоріжжях не шукав обозу, і ні в одну голову не прийшла думка, що блюзнірський утікач продирається найдовшим і найскладнішим маршрутом.

Слід, уміло заметений посеред Римської Кампанії, уже неможливо було відшукати, й переслідувачі надаремно перетрушували всі дороги. Так обоз проскочив через Кампанію, Тосканію, Ломбардію, і ніхто не став на їхньому шляху, попри те що всі виїзди з Італії були перекриті озброєними загонами. Але обійшлося без сутички, без шабель. Вони обминули всі наставлені на них пастки і вже були у відносній безпеці. Ті, що очолювали погоню, даремно ламали собі голови, де саме прослизнув ненависний утікач-святотатець, і в глибині душі не сумнівалися, що йому допомогли якісь незнані північні чари, зробивши воєводський обоз невидимим.

Надаремно венеціанські шпигуни та флорентійські наймані вбивці вздовж і впоперек обходили Ломбардію. Дарма по всіх містечках сторожа обстежувала кожного, хто лиш входив у міську браму. Той, на якого всі чатували, вже з'їжджав собі в долину до Удіни, проминувши Тальяменто, і знову увійшов у гори. А щойно вони в ті гори заглибились, як воєвода полегло зітхнув на повні груди, і незмірна

гордість вибухнула в його серці. Його таки на впіймали! На кожній дорозі чигав неприятель, а він усе одно від них викрутився! Обдурив геть усіх, жодного разу погоні не примітив!

Воєвода добре знав альпійські перевали, якими імператорські війська не раз спускалися в італійські долини. Частенько він бував тут замолоду, отож і тепер спокійно провадив свою валку в ущелини. Там на них також чекали небезпеки, але вже зовсім інакші. Сніговиці, хурделиці, бурі, що збивають з ніг, вузькі обривисті стежки, зрадливі тумани. Розносилося по горах відлуння водоспадів, з височини долинав орлиний клич. Людям у головах крутилося від одного лиш погляду униз. Коні хропли і заточувалися. Отак вони продиралися тиждень часу. Зрештою, аж за чотири тижні після виїзду з Рима, змучений табір нарешті спустився з гір. Усі ледве трималися на ногах від перевтоми, коні були вигляду жалюгідного, обморожені, кульгаві й худючі. Отож, не доходячи ще до Любляни, пан Сапега повернув у глибокі діброви й отаборився посеред дерев, аби людям і коням дати бодай же тиждень часу на перепочинок.

Коли стриножені коні похрумкували травою на галявині, служки і придворні смачно спали просто неба, біля ватри кухарчук патрав щойно упольованого підсвинка, — пан Сапега сидів при вході до свого намету і роздумував, якою ж то дорогою тепер випадало би їхати. Імператор дарував йому свою превелебну милість і прихильність, навіть презентував воєводі золотого ключа. Папа не раз уже стягував на себе імператорське роздратування, бо ж вороги вони були закляті; отже, на імператорській землі можна було, певно, почуватися в безпеці?

Може, так, а може, й ні. Пан Сапега був не тільки шляхтичем, але й метикував непогано. Для нього геть не було таємницею, що імператор, який вплутався у складну борню з Густавом Адольфом, за всіх своїх проблем прагнув-таки до-

могтися зближення з Римом, бо ж то сила. А царська приязнь, роздумував собі Сапега, це слово важке, але вагу свою втрачає напрочуд легко, коли в гру вступає політика. І якби захоплення втікача та повернення викраденої папської Мадонни могло змінити ставлення рвучкого Папи до проблемного Відня, то цісар ані на мить не заважається від своєї приязні відступитися і його, Сапегу, хутенько схопити. Це ясне. Отож безпечніше буде, замість того щоби пуститися прямою дорогою на Відень, звернути на схід, у турецькі межі, що віднедавна глибоко врізалися в тіло християнської країни. Поміж Ляхостаном, ну тобто Річчю Посполитою, і Високою Портою існував мир — щоправда, він геть не заповідався бути глибоким ані тривалим, тріснути й розвалитися міг будь-якої миті; але він був. Натомість інше питання ставало з цього погляду проблемним: як ото їм, чесним і добрим віруючим, буде везти Пресвяту Діву та й через поганські землі?

Питання було делікатне. Сам пан воєвода не чувся у сили його доладно вирішити, тож покликав каноніка на раду. Схудлий і все ще занепокоєний священик Бочковський не вгався ані миті.

— Та ж у Єгипті теж були самі погани, коли Вона туди з Дитятком утекла!

— В десятку влучив, отче! — втішився воєвода. — Зрештою, поспішати ми будемо, як і раніше, і міста заселені оминати, аби Вона жодного півмісяця не узріла... А чого це ти, ваша велебність, такий засмучений?

— Боюся, — зізнався канонік. — Надто вже добре посуваються наші справи. Ну не може бути, щоби так гладенько нам усе вдалося... Трапиться нам ще якийсь вихилис долі, ой трапиться...

— А я нічого такого не боюся. Якби Матір Божа не була нам рада, то нас би ще в Італії наздогнали!

— Недослідими шляхи Господні...

Десять днів стояли на відпочинку, ладнали вози, і зрештою знову вирушили в дорогу. Посувалися великими перегонами щоразу, але вже не летіли настільки скажено, як раніше.

Прямували до Загреба, до Білогір'я. По узгір'ях хрускала невисока гостра трава й сюркотіли незліченні польові коники. Дні були вже значно коротші, а ночі зимніші, ранки — щедріші на росу. Небо опанувала незмінна добра погода, союзниця наддунайського краю. Подекуди росли купи високої трави, прозваної волоссям сироти, з білими плюмажами, схожими на чубчики у чапель. Дорога вела над Драву, потім поромом до замку Мохач, який колись сторожував на західному рамені Дунаю, а тепер став для невірних міцним плацдармом для подальших наскоків і загарбань...

Довкола замку тягнулися болота, люди їх обминали. Кажали поміж собою, що духи лицарів християнських, які полягли тут у битві з Сулейманом (соті роковини цієї битви минули ось нещодавно), разом із молодим королем, Людовіком Ягеллонцем, блукають тепер ночами і лякають невірних, очікуючи на повернення Хреста. Подумалося пану Сапезі, що їм якраз і нема чого тих духів лякатися, навпаки — забезпечать вони якнайкращу дорогу. Молячись за душі померлих, валка пробиралася на Шегедин. Понад мурами твердині блищали здалеку білі веретена мінаретів.

Минули й цей край, а далі тягнулися втомлива пустка, нескінченними пуштами — землею солі та піску, безлісним простором над Середнім Дунаєм, аж до семигірських кордонів. Кам'янисту, геть висхлу землю скупю вкривала трава. У заглибинах лежали маленькі озера з солоною, непридатною для пиття водою. Нечисленні криниці по дорозі були вбезпечені важкими дерев'яними накривками, й одні пастухи стерегли їх від інших. Однак ледь побачивши озброєних вершників, ці охоронці втікали далеко у степ, навіть не силуючи боронити свою воду. Табір посувався цим краєм довгі дні, аж зітхаючи з тугою в очікуванні на переміни. Подеколи,

як сонце впиралося, очам здавалось, ніби вони бачать образи гір, лісів, вуха вчували дзвоники на коровах чи биття дзвонів, а коли під'їжджали ближче — видіння зникали, дзвони виявлялися грою звуку від шаленого сюркотіння цвіркунів. Довкола ж розлягався все той самий степ, а по ньому — тільки воли сиві, з важкими рогами.

Воевода їхав перед усією валкою на своєму втомленому жеребці й підраховував, який довжелезний шлях вони уже подолали. Проста дорога від Кракова до Рима, через Відень, налічувала понад двісті сорок днів. Тим зручним шляхом, рівним і гладким, він добирався в колясі три місяці з гаком. Тепер же, спотикаючись і шкутильгаючи, набираючи зайві милі бічними дорогами, вони проїхали їх уже щонайменше триста, е, де там триста миль, більше! І як довго вони вже їдуть? Вісім тижнів, і то ще неповних! На Матір Божу Сівну, як усе вийде, можуть уже й у Кодні бути.

— Що Ваша милість скаже на це, отче каноніку?..

— Господь Бог досі був до нас ласкавий, подивимось, що далі...

Пан Сапега на це пирхнув сміхом. Він не відчував жодного остраху, як, до речі, не мав і докорів сумління. Позирав на прикріплений до луки сідла сувій із ніжністю. Не розставався з ним ані на мить, кладучи на ніч у себе в узголів'ї. А як їхав за кілька кроків попереду всієї валки, то розмовляв із тим святим, що містилося в сувої, так, начебто це була жива особа. Він був щасливий. Кожен новий день наближав їх до батьківських земель, і воевода, думаючи про те, що завершення подорожі щораз то більше наближається, сам не знав, чи таки має з цього всього тішитися, а чи, може, сумувати. Тішитися, що Кодень отримає Пресвяту Діву; але й жалкувати про те, що більше він не матиме Її виключно для себе.

Ось уже видніють удалині високі вежі Мункачі на округлому пагорбі, а за ним — темна смуга борів. Із безводної пласкої пустки табір перебрався у шумний присмерк букових лісів. Деякі дерева вже вкривалися осінньою позолотою,

однак буки все ще тримали своє листя зеленим. Стовбури гладкі й холодні, немов колони з сірого каменю, тягнулись у небо один обік другого. З північного боку їх пообростав мох, такий самий, як той, що ним камені обростають. На землі гнило багаторіч скидуване листя, і в цій підстилці грузли ноги, а повітря просякалося запахом прілого листя й вологих грибів. Нерідко з шумом зривалися з місця сполохані вепри.

Цими лісами табір ішов кілька днів. Інколи траплялися сонячні галявини, а на галявинах стояли поселення. Люди з цих осад утікали, ледь зачувши наближення вершників, так само, як оті селяни в італійських горах. Валка постійно посувалася вгору, аж нарешті вийшла з лісів на відкритий простір Веречинського перевалу, і глибоке зітхання полегші вирвалося з усіх грудей. Починалася рідна земля.

Мандрувати Бескидами — після альпійських отих перевалів — видалося відпочинком. Очі радісно вітали лагідні пагорби, вкриті лісами й зеленою травою, що здалека скидалися на могутні й ласкаві хвилі. Хто ж би поставив вище за це морозну красу віковичних снігів та урвищ?

З перевалу увійшли в долину, розрізану потоком. Тут, уже на батьківській землі, знову отаборилися на відпочинок. У долині було так затишно й добре. По лісах паслися корови та вівці, інколи розлягалось ричання ведмедя чи розгніване порскання рисі. За дня приводили до потоку свої стада на водопій чорняві, яскраво вбрані гуцули. Вечорами приходили напитись олені та сарни.

Дім був уже надто близько, аби пан Сапега дозволив собі задовго відпочивати. Тож за кілька днів він уже підняв на ноги свій табір, і вони хутко пройшли Школу, Монастирець, Стрий, Миколаїв і дісталися Львова. Це багате місто пан Сапега пройшов своїм табором, не озираючись ні на що. Таку Пані везучи з собою при сідлі, він не вважав для себе потрібним, аби зупинитись у Високому Замку, в міського старости на гостину, або хоч би один цікавий погляд кинути на товари східних купців. Зі Львова, наче ним хто вистрелив,

Сапега полетів на Жовкву, Белз і Грубешів, де перед ними зблиснув сріблом Буг.

Вже журавлі гуртувалися в ключі і тужно кричали в небі, коли обоз наблизився до Бугу. Рідна ріка видалася воєводи найкращою в світі, гарнішою за Тибр і Дунай. І він спраглими очима вдивлявся в розлогі прибережні луки, на копиці недавно скошених отав, на рідну землю. Дні ставали дедалі коротшими, сонце — скупішим, а дім був усе ближче, тому вони їхали і місячними вечорами. Коні радісно форкали, ніби пізнавали знайомі місця, і люди почали співати старих литовських пісень, що про них якось і забули в гарячці втечі та виснажливій дорожній праці. Чорні скиби свіжозораної на озиме землі пахли подовим хлібом.

Воєвода нарешті був у своїх володіннях. Люди впізнавали свого пана і виходили громадами, аби привітати його. Пан Сапега до них посміхався. Скоро ви дізнаєтесь, — думав він — якого я вам гостинця везу!

І, споглядаючи на довколишню красу, повторював сам собі підбадьорливо:

— Не може бути, щоб Вона не захотіла тут лишитись!

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ

— Пані, шановна панімачко! — кричала Ганнуся. — Пані, шановна панімачко! Кажуть, пан Горновський тут!

Дружина воєводи висунула з вікна голову:

— Тобі почулося, моя дівчинко... Пан Горновський поїхав із ясновельможним паном батечком до Рима...

— Власне, кажуть, що він повернувся!

— Господи! Де він?

Жінка зі зблідлим обличчям відштовхнула кросна й вибігла з кімнати. Авжеж, інакше й бути не могло. Авжеж... Помер бідолашний, аніж доїхав... Десь на постою вмер... Боже ж Ти мій!

Від службової частини палацу чувся гамір і сплетіння голосів, що вельможній пані видалося непристойним у мить жалоби. Та вона вирішила суворо вичитати прислужниць пізніше, після розмови з гінцем. Посланець уже поспішав їй назустріч, а за ним — громадка людей: пан Мочидловський, архіваріус Доленга, гофмейстер, канцеляристи... Пан Горновський дуже змінився: почорнів, схуд. Вклонився пані до колін і шапкою землю замів, усе як годиться.

— Де пан? — запитала дружина воєводи, задихаючись і наперед знаючи відповідь.

— На Гоздах, — відповідь була найнеочікуванішою. — Обоз там зупинився, а мене пан до вас послав.

— Живий? — усе ще не могла повірити дружина воєводи.

— Милостива пані! Живий і здоровий! Чудо сталося велике! Пан воєвода здоровий, як десять років тому! З Рима ми домчали за неповні шість тижнів... Пан воєвода весь час у сідлі... Як молодий...

— Зачекай, пане добродію... Зачекай... — і вона сховала в долоні обличчя, залите сльозами. Несподівана радість відібрала в неї і сили, й голос. — То вони вже на Гоздах... У Заліссі... Значить, надвечір додому прийдуть!..

— Не прийдуть, Ваша Милість, поки все не владнають... Ми святиню велику привезли. Пан воєвода з нею не розстається... Чудотворний образ Пресвятої Діви, той самий, що його зцілив... Святий Лука його намалював... Силу має таку ж, як Ясногорський...

Дружина воєводи в захваті стиснула руки. Не знала, чи те, що вона чує, це ява чи прекрасний сон...

— Святіший Отець подарував пану воєводі той образ? — запитала крізь сльози.

Горновський зробив ухильний жест. Він таки й справді не знав, як то було. А те, про що здогадувався, говорити аж ніяк не збирався.

— Образ буде в каплиці, Ваша Милість, але спочатку треба вітвар приготувати, брами прикрасити, людей скликати,

дорогу з Гоздів прорубати, гостей запросити, сусідів повідомити... Купа роботи... Пан воєвода наполегливо просить, аби ви, ваша милість, розпорядилися всім, як належить.... Щоб було коштовно і достойно... Ще пан воєвода просить, щоби ви, ваша милість, зараз до нього не їхали, бо він дав обітницю привітатися з родиною лише тоді, коли образ Пресвятої Діви у вівтарі поставить...

— Слушна обітниця, — кивнула воєводина. — Я піду до каплиці Богу дякувати, а ти, пане добродію, коли поїси, прийди, будь ласка, до моєї вітальні, все з подробицями розповісти.

Вона пішла. А Горновського оточили друзі. Пан Мочидловський узяв його під руку.

— Ну, розкажуй, розкажуй... воєвода насправді здоровий?

— Здоровіший, ніж ми всі... Ми від тої дороги з ніг падали, а він усе підганяв...

— Добре мусив підганяти, бо дуже ти, пане добродію, змізернів.

— Ну бо ми мчали од самого Рима без перепочинку, через гори й ріки... Не дай Боже такої дороги... Було з чого схуднути!

— А чого ви так поспішали?

— Не знаю. Воєвода наказував.

— Розкажи, пане добродію, як то було, коли Святіший Отець той образ давав. Дуже урочисто?

— З нас ніхто при цьому не був, — зізнався пан Горновський. — Я лише в Заліссі довідався, що ми образ веземо.

— Чого ж його так потаємно вручали?

— Цього я теж не знаю. Пан воєвода тримав його в тулії коло луки сідла. Ніхто з нас не здогадувався навіть, що там, аж у Заліссі пан воєвода сказав, що образ Богоматері везе.

— То ти взагалі того образу не бачив?

— Чому ж, бачив, і не раз, у Римі, в папській каплиці... Пан воєвода після того, як перед ним здоров'я віднайшов, щодня до нього ходив і когось одного з нас брав з собою. Гарний об-

раз... А золота було на ньому! Але все, мабуть, там лишилося, бо ніяк би до тулії не ввійшло. В Римі розказували, що тому образу більше тисячі років...

— Ого!.. То дивно, що Святіший Отець його віддав...

— Так пан воєвода образу не вкрав, очевидно, що віддав.

— Очевидно. Ходімо, пане добродію, на обід і на свіже пиво. Чи в Італії вам давали пиво?

— Якби ж то! Ані пива, ані меду, лише весь час вино та й вино... А їжа таке, що у нас собаки б не їли...

Хутір під назвою «на Гоздах», у якому зупинився воєвода, складався з пари смолярських будов та однієї лісної хати. Ночі були вже такі надто холодні, щоби спати під наметом, тому хату поприбирали, пообкурювали й вислали килимами. У хаті ліворуч знаходилася Ікона, праворуч же розташувалися воєвода й канонік Бочковський. Придворний колесник зробив раму, на яку пан Сапега з каноніком обережно натягли полотно. Перед домівкою спорудили щось схоже на вівтар, прикрашений зеленню, на якому вдень виставляли Ікону. Погода трималася чудова. Срібні нитки бабиного літа пливли у повітрі, чіплялися за образ. Люди з навколишніх сіл, скликані для вирубки просіки через ліс до замку, задивлялися на Неї з трепетом і падали навколішки, мов перед Пресвятими Дарами. Увечері, повертаючись довгою вервечкою з роботи, молилися тут громадою.

Побачите, побачите, яку має силу, лише тільки потрапить до храму... — думав воєвода, дивлячись на них. Канонік Бочковський підтримував його ствердним похитуванням голови. Час для нього тягнувся нестерпно, мучив неспокій: чи зроблено все, що потрібно. Їхати ж сам до Кодня не хотів, попри намову пана Сапеги.

— Не поїду, — впирався. — Нехай ваша милість розповість її милості добродійці та усім, звідки у нас взявся цей образ... Брехати не буду, а правду розказати не зможу ...

Волю тут сидіти і чекати, доки ви, ваша милість, самі розкажете... О Боже, а там хто?

— Про кого питаєте, отче?

— Там, поміж бабами, очевидно, він ... Пізнаєте, ваша милість?

Священик рукою показував на сивого бороданя у полотнянці й постолоа, який із цікавістю придивлявся до Ікони.

— Пилип?

— Він сам, гад мерзенний!... Не побоявся сюди прийти... Зараз накажу його привести...

— Облиш, отче, нехай дивиться, негідник, нехай бачить, якого дубця привезли для нього...

— Не злякався прийти! — повторив із погрозою канонік.

Сивий знахар зауважив, що говорять про нього, підійшов і низько вклонився панові до ніг.

— Як я радий, що ясний пан при здоров'ї, — промовив хрипким голосом.

— Радий і я. А чи знаєш, хто мене вилікував? Вона, — Сапега вказав на Ікону. — Діва Марія, що змієві голову відірвала... Розумієш, Пилипе, змія розтоптала і голову йому відірвала...

Старий селянин зиркнув на пана з-під лоба, поглянув ще раз на Ікону і, знову вклонившись, попрямував до лісу, не мовивши ані слова.

— Вбив би очима, якби міг, — промурмотів канонік. — Боюся, якби якогось нещастя не накликав ... Вогню б не підкинув, негідник..

— Не в його силах! Не боюся.

— А я все ж чогось побоююся, — стурбовано зізнався ксьондз.

— Досі?

— Адже Святіший Отець не поступиться так легко... До Його Величності короля звертався. Очікую звідти великі неприємності...

— Його Величність король не починатиме зі мною війни, бо знає мене достатньо, щоб усвідомити, що я не поступлюся...

— А коли, не приведи Господи, — затремтів голос каноніка, — Святіший Отець накладе анафему на вашу милість...

— Думав вже про те, — визнав пан Сапега. — Але я так собі міркую, що Пресвята Богородиця не допустить до такого нещастя. Не віддам Її врешті, хоч би й дочекався прокляття...

— Страшно навіть подумати про такі речі...

— Тому краще подумаймо про те, що до п'ятнадцятого її милість, моя дружина, має все владнати, і ми могли би процесією, урочисто вирушити в дорогу...

Пронизливі людські крики пролунали неподалік. Співбесідники обірвали розмову, напружено вдивляючись, що ж там трапилося. З лісу бігло двоє жінок, розмахуючи руками.

— Кішка! — вигукували. — Кішка!!!

— Стрибнула на старого Пилипа!

— З малими була...

— До мене! — крикнув воєвода. — Говоріть, що сталося!

Стара Амброзиха підійшла до хати.

— Рись, Ясновельможний Пане, стрибнула... Не чекали, бо рисів на Гозді не бувало. Дитинчата лежали в траві. Пилип, певно, наступив на них... Жах! Жах! Думали, що то сам диявол... Пику йому порвала... Мабуть, уже й ніколи бачити не буде...

— Де він? — запитав приголомшений воєвода.

— Жінка понесла його з іншими до хати... Ой, який страх, який страх був!..

Поглянула на Ікону, перехрестилася і відійшла, підкоряючись жесту руки воєводи.

У хаті запанувала мовчанка.

— Що думаєте про це, достойний отче? — спитав пан Сапега після довгої паузи. — Чи був це просто випадок?

— Бог краще знає. Рисі в лісах трапляються. Минулого року Василеві з Млинарської Нивки старий котяра шию так подер, що той за два дні помер... Ваша милість могли про те не знати, бо ж були в той час хворі... Всіляке буває.

— Буває...

* * *

Похід був урочистий і розкішний. Попереду йшли власні кінні загони Сапєги, легкі та в броньованих обладунках. Прапорці звивалися над ними, мов квіти. За кіннотниками рухалися угорці, вбрані зграбно й яскраво. Йшов полк аркебузів, підібраний із найміцніших сільських хлопців. Ішли цехи, кожний зі своїм прапором, на якому майоріло зображення покровителя фаху; йшли братства розарієві (тих, що особливо до Богородиці на вервиці-розарії моляться), покутні (тих, що особливі покутні обітници дають і практики покутні все життя виконують), терціарські (тих, що в напівчернечі громади єднаються, хоч і в миру живуть); йшла замкова капела, граючи на срібних трубах. Ішли дворові козаки, гайдуки, стрільці. Йшли мисливці-сокольники, несучи покритих ковпаками птахів. Ішов хор із капельмейстером, знатна й не дуже знана шляхта, маршалок, секретарі, ключники, канцеляристи, архівісти, регенти-ревізори, а наприкінці походу — дівчатка в білому, розсипаючи по дорозі квіти й листя. За ними найдостойніші та найстаріші домоладці коденського двору несли величезний позолочений вівтар, у якому знаходився чудотворний образ Григоріанської Богородиці, що називалася також Гваделупська.

Очі Пресвятої Діви споглядали з-під важких повік, ніби огортаючи поглядом цілий світ і беручи його під свій захист. Дивились вони на далекі низькі пагорби, сірі стернища та зелені луки, на темний перстень соснового бору, що замикав горизонт, і на незлічений натовп, який разом із квітами слав свої серця до Її ніг. Материнські очі, що пам'ятали виникнен-

ня Церкви, позирали на вбрані в біле голови жінок та льняні, відкриті чоловічі, на розкішний двір воєводи, на воїнські прапорці. Стародавні барви та святий шмат полотна, на якому понад тисячу років тому знайшов втілення образ Богородиці, відлунювали новими, суворими, мужніми звуками. Доносились до Неї хвилі наївних, простих, але крилатих пісень. Обвивало Її, як сріблом, небесне прядиво, несене вітром. Аж ось залунала пісня знайома, могутня, пісня стривоженого люду Царгороду, пісня незмінна за тисячі літ, крик народу, що благає порятунку в Неба, пісня вічна, як саме життя, як смерть, як людська слабкість і Божа могутність...

«Святий Боже, Святий кріпкий, Святий безсмертний...»

За іконою та священиками йшов воєвода з дружиною в оточенні сусідів і приятелів. Маршалок Дрогойовський ступав поруч; щиро зворушений, щохвилини стискав приятеля за лікоть. Його син Сташек повагом крокував біля батька. Ганнуся Сапіжанка дріботіла біля батька, щаслива й розпашіла. Пан Сапега розсіяно всміхався до них усіх одразу. Ця неухважність, а скоріше відокремленість, була для нього тепер звичною. Дивовижне зцілення, що повернуло йому здоров'я та сили, переродило його і духовно. Помах крила благодаті Божої відбився на ньому, тому-то всі зверталися до нього, який повернувся здалеку (в усіх сенсах), із пошаною, в якій відчувалася тривога. Він бентежив їх, так ніби пізнав речі, недоступні звичайним людям. Вони відчували, що думки пана Сапеги — навіть тепер, у ці хвилини, коли він так доброзичливо всміхався, — блукають іншими дорогами, не перетинаючись із їхніми думками. Воно так і було насправді. Крокуючи нині тут за вівтарем, душею воєвода літав далеко звідсіля. Шлях, щойно прорубаний крізь ліс, дорога, якою йшла процесія, то ж була всього лише розширена і спрямлена лісова стежина, та сама, якою минулої зими вони ходили полювати з поросям на вовків. Саме на цій дорозі він зазнав своєї найбільшої ганьби, найгіркішого падіння. Неподалік звідгіль темніє серед дерев хата Пилипа, знахаря, в

якій справляли поганські обряди, а він, напівтруп, не міг тому перешкодити і погодився з каноніком, що краще залишити відступника в спокої... При одним спомині про ті хвилини рум'янець заливав йому обличчя. А одначе, якби не пережив він тих почуттів приниження й сорому, то не поїхав би до Рима, і не супроводжував би нині тим самим шляхом всемогутню Мадонну, тріумфаторку в своїй моці. Пилип-знахар, Пилип-язичник утратив зір, коли поглянув на Неї! Воістину, не був то звичайний випадок.

Раптом осяяло воєводу усвідомлення *єдності* усіх явищ цього світу, в якому природа, каміння, звірина слухняно виконує одну *волю*. Заплутаний таємний план Божого помислу видався йому на якусь хвильку ясним і зрозумілим. Найсвятіша Діва прагнула бачити в Кодні скарбницю Божих благодатей, явлену в Її зображенні. У милосерді своїм Вона розуміла, як сильно потребує Її оця земля. Він, Сапега, для того народився, жив, їздив, боровся, хворів, щоби стати знаряддям Божим: доправити Її сюди, без огляду на будь-які перешкоди. Все, що він коли-небудь зробив, навіть служба у цісарських військах, завдяки якій він пізнав альпійські переходи, було приготуванням до миті, яку переживав зараз...

Сльози зворушення і вдячності підступили йому до очей. Спокій та радість наповнили серце. Високо підніс воєвода сивіючу голову. Ті, що йшли позаду, подумали, що робить він так із погорди. Ні, то справді була гордість, але така, що готова тут-таки упасти навколішки.

У Кодні все дзвонили дзвони, розтинаючи потужними звуками спокійне, срібне повітря. При вході до міста височіла тріумфальна брама, оздоблена написом: АВЕ МАРІЯ! — виконаним із квітів та зелені. Під написом виднілися Сапеговські герби. У брамі зупинилися місцевий магістрат на чолі з бургомістром і рештки замкового двору. На розпірки воріт, приховані під квітами, зіп'явся добродій Діамовський, шляхтич, а водночас і писар, який обіймав при дворі посади віршомаза та літописця. Бачачи наближення

головної процесії, він продекламував щойно складену похвалу на честь Божої Матері:

*О тінь Господня, явись, від сяйва зірок ясніша,
О тінь, світліша за сонце, хай день постане миліший!*

Шум натовпу заглушав його, тому він заговорив гучніше:

*Не так мореплавець вітру вітрилам своїм бажає,
Або земля безводна перлистіх рос виглядає, –
Не так у ріках народжені риби висихають з безводдя,
Не так до джерел цілющих олень поранений рветься, –
Не так задихається птах без повітряної прохолоди,
Не так радо лине лебідь туди, де води нап'ється, –
Як тужить сарматський край за лицем Пречистої Діви...*

Далі він уже намарно зривав горло, бо слова потонули в загальному радісному гомоні. Спромігшись на останнє зусилля, віршомаз вигукнув:

*Кодень із веж з сапєжинських поглядає, щасливий,
Прагнути сонячних обертів прискорити біг лінивий,
На те, що господар спізнівся, нарікає немало...*

Навіть ті, що стояли найближче, не могли розрізнити його голосу серед звуків труб, биття дзвонів, брязкоту бубнів та загального співу. Розчарований, зіскочив зі стовпа і влився у натовп, щоб співати разом з іншими.

Тієї самої миті пролунав гук артилерії. З гармат і мортир дали салют, аж здригнувся замок, а густий білий дим огорнув мури, наче під час облоги. Загони та цехи розступилися, пропускаючи наперед серце процесії. Дорога була вислана килимами. По обидва боки дороги, починаючи від брами, стояли живі шпалери, укладені з оберемків свіжих квітів. Із просторих замкових городів, що спускалися терасами до Бугу, з замкових скверів, де вирощували турецькі та голландські троянди, пані воеводина наказала зірвати всі квіти, щоби прикрасити дорогу Пресвятій Діві. Ці вінки пахнули, немов кадильниці.

На замковому подвір'ї, скупчившись перед входом до храму, з самого ранку чекала німецька юрба хворих і калік. Новина про чудесну могутність ікони поширилася вже так далеко, що зібралися з усього повіту, а тепер услід за священниками проштовхувалися всередину, стукаючи костурами, чапаючи загорнутими в шмаття кульцями, беспорядно мацаючи дорогу руками. Деяких родичі заносили на плечах. Просувалися швидко, без перешкод, бо воєвода наказав надати їм перші місця. За ними впихалися інші, і в переповненій каплиці, оточеній морем голів тих, хто не потрапив усередину, почалося богослужіння. На амвон вийшов канонік Бочковський.

Урочистість моменту позбавила його вагань, і ось, позираючи просвітленими очима, він розпочав проповідь. Отець канонік Бочковський не вирізнявся красномовством. Не вмів користуватися модним на той час стилем, сповненим пишних метафор. Хоча ні морфологія, ні класика не були йому чужі, та не вмів він утискувати їх поміж теологічних висновків. У простих і нехитрих, але для кожного зрозумілих словах повідав історію чудотворного образу від святого Луки аж до сьогоднішніх днів, не жалкуючи барвистих подробиць його стародавньої слави і святості.

— Тут ще пуца була, в якій тури билися лобами із зубрами, — виголошував канонік, — а той образ уже існував і випромінював благодать. Ще, мої найдорожчі, не знали ми імені Бога Істинного, а вже той образ був улюбленим поміж святими. Наймиліші мої! Благословенна і почесна година, в яку він явився до нас! Не буде віднині мор напастити худобу, не будуть відьми чаклувати і забирати у людей сон! Не буде зарази, що раптово проникає в дім, не буде ненависті й чвар! Зміниться ваше життя! Стане воно святковим, чепурним, небуденним!.. Зміняться серця всіх і повернуться до Бога. Розбійник, якого приведуть перед Її обличчя, покається, визнає гріхи і відпокутує за них. Невинно скривджений відійде з вірою в скору справедливість Божу. Хворий виду-

жає... Каліки отримають втрачені члени! Погляньте в мило-сердні очі нашої Матері! Невже ж не бачите, як Вона усміхається до кожного і пригортає душі, немов діточок?..

Схлипування потрясло храм, очі всіх не відривалися від найсвятішого лику. Воєвода позирнув разом з іншими, і охопив його раптовий переляк. Участю людської душі, ув'язненої в тілі, є піднесення, політ і неминуче падіння. Співали по черзі «Осанна» і «Де профундіс». Хвилину тому, ідучи в процесії, пан Сапега почувався впевнено, щасливо, вірячи, що Бог використав його до здійснення своєї волі; а от зараз охопили його нестерпні сумніви. Він відчув себе грішником, тим гіршим, що самовпевненим. Вважаєш себе Божим зняряд-дям? — А чи ти не святотатець просто-напросто, гідний кари злочинець? А чи не заслужив ти, щоб розгніваний Господь відібрав назад чудотворну силу образу?

Напівпритомний, осунувся на коліна, підтримуючи голову на сплетених долонях. Уперше завітала до нього така думка, а одначе то була думка слухна.

Безслідно полишила його попередня горда радість, і такий розпач, таке каяття охопили душу, що товкся головою в різьблену підставку клячника, шепочучи крізь сльози: «Прокляни душу мою, але того не роби. Відштовхни душу мою, але того не роби! Відшмагай мене, але того не роби, не скривдь цих людей! О Ісусе! О Ісусе!»

— І хто те здійснив, що та милість огорнула нас?... Кому належить подяка за ті зміни? Найдорожчі мої! Це той, хто її привіз! Оце він — пан, званий Пієм, вірний слуга Богородиці, родом із давніх литовських князів, правовитий онук Гедиміна... Він сам, пізнавши на собі Милості Володарки Небес, не побоявся наразитися на велику небезпеку, ризикуючи головою та честю, для того, щоби здобути цю святиню! Неначе стріла, що на гербі його дому зображена, славна тим, що без тремтіння, неухильно прямує до заповітної мети, — так і воля його, не зважаючи на всілякі перешкоди, щасливо допровадила його сюди. З любові до вас і до Божої Матері

наважився на таку шалену справу, і Бог допоміг йому у цьому святому шаленстві, благословивши цей учинок! Слава героєві! Царство Боже прагне сили, і силою здобувають його!

(Тут позирнув ксьондз Бочковський у бік воєводи, але пан Сапега, занурений у свої страждання, не чув, про що говорилося.)

— Ти ж, Матір Божа, Ти, Заступнице! Ти, Охороннице Сапезинська і Покровителько! Після дорожніх клопотів, після тривожної втечі, перебудь серед нас назавжди, повернена до рідного краю! Обери тут собі притулок, не стривожений ніколи сум'яттями, зостанься з нами, суди і храни нас!..

— О Маріє! Залишся з нами!

— Киріє елейсон! Христе елейсон!

Маріє, Мати Божа!

Молись за нас! — відповів одним голосом натовп.

Свята Діво над дівами!

Пронизливий крик струсонув храм. Богуцький, давно сліпий нурецький скарбник, широко розплющив очі і з криком: «Бачу!» — попрямував до вітваря. За ним пролунав ще один крик: «Я бачу!» — це кричав Пилип, знахар, якому рись видряпала очі. Впали додолу костури, і селянин із Козянівки, кульгавий вже багато років, випростався, піднісши з подякою руки догори:

— Матінко милосердна!

— Мати Божої благодаті! — вигукнув священик.

Відповів йому грім голосів усередині і поза храмом. Могутній подих чуда пролетів над головами, схилиючи їх до землі, як вітер хилить колосся. У повітрі вирували незримі струмені такої сили, що ціпки калік із тріском падали на підлогу, прозрівали сліпі, спиналися на ноги паралітики. Отримали видужання: бортник Іван Кобилінський із Матяшівки, якого був поламав ведмідь; стара селянка з Заболоття та німечні брати Олешки з Колпіна. Пан Сапега плакав, немов дитина. Воєводина тремтіла від збудження.

Трепіт святої грози підіймав у людей волосся на голові, вони неусвідомлено напірали вперед, аби лише бути ближче ікони. Тіла ставали легкими й невідчутними, їх ніс дух. По живому помосту благаючих, знадвору дерлася нова хвиля, топчучи по головах і спинах... Горіли погляди, втуплені в Богородицю, тремтіли вуста, якими кожен виголошував Марії своє: здорові — свою віру й любов, а хворі — надію та подяку. Вал із людських тіл скупчився навколо вівтаря, досяг висоти другого ярусу. За стінами вирувало море збудженого натовпу, лунали пронизливі зойки хворих, що не могли дістатися всередину храму. Стіни колихалися, ніби мали тріснути під натиском плечей...

Над цими хвилями спресованих і переплутаних людей, дітей, хворих, ошаленілих, над вигуками болю, віри та надії — сяяли очі бездонні, милосердні, такі, що огортали кожного...

Так отого дня, 15 вересня року Божого 1631-го, Мадонна Григоріанська, звана відтоді Матір'ю Божою Коденською, прийняла у своє милосердне володіння Кодень, а з ним усю Білорусію, Жмудь, Підляшшя, Волинь, землі Брестську, Белзьку та Холмську...

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

З кухонного подвір'я, на якому трусили згортки сукна й килими, стоптані тисячами ніг у день інтронізації образу, долинали такі крики та регіт, що воєводина вирішила покласти їм край. Напевно це Криська, перша баламутка, заграє з Каспером, прислужником Дрогойовських. Не вдалося, одначе, застукати слуг несподівано. Малий Петрик, кухарчук біля великої плити, угледів пані через вікно і встиг вчасно попередити. Коли воєводина підійшла, то прислуга та дівчата вже працювали окремо, у ретельному мовчанні лупцюючи киями та здіймаючи хмари пилюки. Не маючи чого сказати, пані зу-

пинилася на ганку і мовчки позирала на працюючих. Відчуваючи її погляд на собі, вони збільшували швидкість ударів, але воеводина вже думала про щось інше, присвячуючи тому, що діялося навколо, незначну частину уваги. Вона й сама собі не признавалася, що її мучить неспокій. Поміж нею та зціленим чоловіком лежала якась перешкода. Вона, дружина, перестала його розуміти. Раніше мала вплив, знала кожную його думку, висловлював він її чи ні; приглядалася до всього, як і належить дружині, — але нині, після кількох місяців розлуки, дивилася ніби на іншого, незнайомого чоловіка. Не був ані хворим бідолахою, як перед поїздкою, ані колишнім дбайливим паном, політиком і господарем. Уявити тільки: півдня проводить у храмі, а фольварків ще й досі не об'їхав, з підстаростами не радився! Ніби це його не обходило! Змінився... Але й цього не досить: вчора пан маршалок Дрогойовський просив нарешті офіційно руки Ганнусі. Пан Миколай вислухав заяву ввічливо, але рішення своє переніс на завтра (тобто вже на сьогодні), сказавши, що він мусить ґрунтовно обдумати певні проблеми. Воеводина не звернула на це зразу уваги, подумавши, що затримка викликана жалем на попередні піврічні вагання маршалка, і в душі поблажливо усміхнулася над чоловічою гордістю, що спричиняє світові стільки клопотів. А між тим увечері, після молитви, чоловік прийшов до її кімнати. Вона відразу зрозуміла, що хоче їй сказати щось важливе і не знає, звідки почати. Заклопотано мовчали разом.

— Послала гінців до хлопців на добірних конях зі щасливою звісткою про ваше, добродію, видужання та повернення, — почала воеводина, аби полегшити розмову. («Хлопцями» називала обох синів, дорослих уже мужчин, одружених: Казимира, крешіцького старосту, і Яна, литовського чашника). — Можна їх сподіватися будь-якого дня... Якраз прийдуть на заручини...

— Ще невідомо, чи відбудуться заручини, — промовив пан Сапега. — Мушу спочатку в'яснити з паном маршалком одну важливу справу.

— Що ж то за справа може вплинути на нашу відповідь? — запитала, приховуючи занепокоєння жартівливим тоном.

— Добродійко, серце моє, ти найперша маєш знати про неї, але тяжко те саме повторювати двічі... Будемо завтраговорити з паном маршалком сам на сам і без зайвих свідків...

— Може, в кімнаті для килимів? Там затишно.

— Будь-де. Може бути й там.

Повернувся, ніби бажаючи йти, і зупинився на порозі.

— Ганнуса симпатизує Сташкові? — спитав.

— Дуже симпатизує, аж занадто. Уже дев'ятий місяць безперервно сльози проливає через нього...

— Прикро. Бажав би, аби мала устремління до монастиря. Воеводина підскочила.

— До монастиря, шановний? Ти що? Чи вона горбата, чи в неї приданого немає, чи маємо інших дочок до заміжжя? Чому до монастиря?

— Я ж її не буду умовляти, лише кажу, що шкода. Доброї ночі, шановна.

— Доброї ночі вам, шановний, — відповіла дружина.

Вийшов. Вона не спала всю ніч. Що мали значити оті слова, чого хотів?... У пам'яті зринали дивні натяки з промови отця-каноніка з приводу встановлення чудотворного образу, яких пізніше стурбований нею канонік нізащо не хотів в'яснити. Керуючись жіночою інтуїцією, відшукувала зв'язки поміж ними та загадковою поведінкою чоловіка. І неспокій її ставав чимраз сильніший. Тому-то не дуже її обходило оте вибивання килимків та гульки служниць зі служками...

Сонце вже перейшло на інший бік небосхилу, коли засіли вони втрьох у вже згадуваній кімнаті з килимами. На столику в кутку воеводина приготувала завчасно мальвазію, склянки та домашній марципан. Якби Господь допоміг, щоб

усе щасливо відбулося, то було би що випити і закусити на здоров'я. Але не мала на це великої надії.

— Справи, про які хочу повідомити, такі, — розпочав пан Сапега без будь-якого вступу. — Чудотворного образу Мадонни Григоріанської не отримав я від Святішого Отця, але знаючи, що домовленості нам не досягти, викрав Її таємно і втік... Які можуть бути наслідки — легко уявити...

Маршалок і дружина дивилися, не розуміючи.

— Ікона не дівчина... Як же ти її викрав, Миколаю?

— Підкупив ризничого... Він вийняв із рами і приніс до мого розквартирування. Я одразу ж виїхав, женучи без перепочинку...

— Ісусе, Маріє! Навіщо ж ви те вчинили, добродію?!

— Хотів, щоби Пресвята Діва була тут, — відказав воєвода і змовк. Відчув, що обоє не розуміють того, що його турбує. І не зрозуміють, хоч би говорив цілий день... «Навіщо те зробив?» Мусив так зробити, та й годі.

— Адже це святотатство!

— Звичайно. Я святотатець — зізнався пан Сапега.

— Але яке то має відношення до Ганнусі? — вигукнула воєводи́на. Як матері, доля дитини здавалася їй найважливішою.

— Має дуже велике. Мене можуть проголосити поза законом, можуть піддати анафемі... Не личить Сташкові мати такого тестя... Тому звільняю тебе, мій друже, від учорашньої пропозиції.

— Я не відмовлюся від неї, — живо запротестував маршалок. Він був урівноваженим, статечним чоловіком, природженим посередником та арбітром. Не вірив, що існують справи неможливі до спільного владнання. Історія з образом була для нього несподіванкою, яка більше потішила, аніж вразила. Що за божевільний цей Миколай! Хоча сивий, але навісний! Ікону у Папи викрав... Хай йому грець!

— Не здається мені правильним, — промовив поважно, — змішувати в дискусії дві різні проблеми. Спочатку влад-

наємо одну, потім іншу. Першою б моє покірне прохання до вас обох стосовно руки вашої доньки, шановної Анни, для мого сина Станіслава, котрий це звернення підтримує, очікуючи на прихильну відповідь. Не підведуся з цього місця, і не говоритиму ні про що інше, доки не дістану відповіді...

— Зупинимося ще над тим, що дізнався!..

— Не бачу в цьому ніякої суперечності...

— Тоді з радісним серцем, із найщирішою втіхою згоджуюся на твоє прохання, віддаючи нашу доньку Анну твоєму синові за дружину. Нехай їх Бог благословляє!

Маршалок урочисто піднявся.

— Нехай їх Бог благословляє! — повторив. — Нічого більш щасливого та почесного я не міг би зустріти... Це є здійсненням моїх давніх прагнень... Чи можу я спитати, а чи добродійка Анна поділяє волю батьків?

— Про це зараз запитаємо у неї, — живо відповіла воєводина, прямуючи до дверей. Вона була щаслива і зворушена, зітхала з полегшенням.

Але пан Сапега стримав її жестом руки.

— Не зови її ще, шановна. Маємо час. Звісно, що молоді один одного підтримують. Христофоре, милий друже, здається мені, що ти легковажно сприйняв моє зізнання: я **викрав** образ із каплиці Папи... Можу бути відлученим від Церкви... Зупинись!

— Перебільшуєш, Миколаю, перебільшуєш!.. До відлучення не допустимо, до анафеми теж... Для чого голова на шиї? Невже будемо чекати пасивно? Складемо листа до Його Величності короля, до нунція та до самого Святішого Отця. Принесеш щедрю жертву, залагодиш...

— Не так це легко, — пробурмотів пан Сапега. — Святіший Отець мусить бути страшенно розгніваний.

— Маєш племінника-єпископа, нехай поїде попросить. Кличмо молодят, пані добродійко... Не журись, Миколаю... В найгіршому разі, якщо Ватикан упреться, віддаси образ, і справа скінчиться...

— Не віддам нізащо! — крикнув пан Сапега таким голо-
сом, що маршалок вражено позирнув на його.

* * *

Лист до Святішого Отця, старанно обдуманий і скомпо-
нований воєводою, маршалком і каноніком Бочковським,
звучав отак: «Ваша Святосте, Найдостойніший Святіший
Отче і Пастирю! Найперший під сонцем Величі має завжди
перше місце в моєму пошануванні. Наміснику Господа
Христа на землі висловлюю повагу одностайним та неослаб-
ним пошануванням. Воістину, був би я в розпусному вар-
варстві вихований, молоком диких звірів вигодуваний, якби,
отримавши стільки милостей від Вашої Найвищої Святості,
відплатив Вам невдячністю. Свідком є мені сам Бог, що не
бажав ані Церкви, ані Найвищого її Провідника образити —
навпаки, честь Обоих мені дорожча за власні успіхи та життя.
Не приховую, що мій учинок міг здатися огидним та жакли-
вим, але насправді його здійснено з великої побожності, а не
з добровільної недостойності; із запальності, а не зухваль-
ності; з безмежного прагнення, а не з пожадливості, що
шукає нечесної вигоди. Бажав, охоплений любов'ю до Прес-
вятої Диви, принести Їй якусь жертву і оздобити Її
Божественною присутністю нову святиню, споруджену
моєму дідівському маєтку в Кодні.

Прошу зважити, Ваша Найдостойніша Святосте, що то не є
перший подібний випадок. Підтримують мене в цьому гідні
довіри аннали церковної історії. Згадайте, що року Божого
двадцятого, дев'ятого століття, до Александрійського порту по-
трапило десять венеціанських кораблів, загнаних туди супро-
тивним вітром. Поміж венеціанськими моряками були двоє
найдостойніших, які служили зразком для інших. Звали їх Бо-
нус і Рустікус. Вони щодня відвідували головний храм, де
зберігалося тіло святого євангеліста Марка, щоб віддати йому
особливі почесні. Коли настав час рушати, під прикриттям ночі
вони винесли на берег святі моці й доправили їх потаємно на

борт судна. У рідній Венеції прийняті мов, другий Ясон. Ніколи б не заслужили на подібну зустріч, навіть якби привезли цілі кораблі золотої руди! А хто тепер виступає з претензією, де вільної Венеціанської Республіки законне володіння отим скарбом, або згадає про його повернення?

Прошу найпокірніше, Ваша Святосте, вислухати далі! Ікону Найсвятішої Діви Мессанеської, званої Утішителькою, потай було перенесено з гори Синай до Сицилії, щоб там отримувала вона більше пошанування... Мадридська статуя Богородиці, під назвою Матір Божа Доброї Опіки, була потаємно викрадена з каплиці ченцем Корданарієм і доправлена до храму. Згадую також, як розповідає Церковна хроніка, що року Божого 969-го єпископ міста Меца Теодорик вирвав із рук Папи Йоана XIII кайдани святого Петра, вигукуючи, що скоріше йому відрубають руки, аніж він їх віддасть. Цю суперечку поміж Папою та єпископом розв'язав імператор Оттон, віддавши Теодорику два кільця зі святого ланцюга.

Нехай збереже мене Бог, щоб я, посилаючись на ці приклади, бажав звернутись до якогось іншого суду після вироку Найдостойнішого Петрового Намісника. Навів я ці факти на доказ, що мій учинок, хоча й заслуговує на покарання, не є першим, і як ті дістали прощення, так і я сподіваюся на прощення і вимолюю його з синівською покорою. Добровільно беру на себе покарання: відсидіти рік ув'язнення, збудувати в Кодні базиліку та відвідати Рим пішим прочанином. Усі спокути й жертви, ще зволить визначити Ваша Найдостойніша Святість, виконаю з радістю і ще примножу. Всілякий наказ та обмеження, навіть найсуворіше, — виконаю, окрім однієї речі: повернення Святого Образу.

Ради спасіння моєї душі присягаю, що немає в краю більш відданого Церкві слуги, аніж я, — але того не зроблю, і доки живий, ніхто Богородиці з Кодня не візьме.

Ваша Святосте! Найдостойніший Отче і Наставнику! Дозволь мені відкрити серце і висловити все, що думаю. Привізіши

Божу Матір до Кодня, я боявся, ще Бог розгнівається на мене і відбере ту благодать, якою з давнини була відзначена ця ікона. Каявся я в тривозі й жалю. Відчував себе мізернішим за пил під ногами. Але вже першого дня, Божим велінням, семеро дуже немічних людей чудесно видужали! Серед них був знахар, язичник, що крадькома поклонявся ідолу, який у день прибуття образу за дивовижних обставин утратив зір, а через тиждень, дякуючи Пресвятій Діві, отримав його назад. Із видужанням тіла настало й видужання душі, нині ми не маємо тут вірнішого слуги Церкви! Тое хіба ж не є цей випадок символом необхідності поселення тут Пресвятої Діві? Ваша Святосте! Рідко минає тепер день у Кодні без якогось чуда. Минуло за ледве дванадцять тижнів, як Богородиця знаходиться тут, а милостей від Неї більше, аніж було в Римі! Вона знову сяє позолотою від виявів людської любові та вдячності. Ніде від початку століть не була Вона так шанована та оточена такою взаємною любов'ю! Повірте, Ваша Святосте, Найдостойніший Отче і Наставнику, що навіть якби я сам, людина нещасна, опустився до того, щоб відступити назад і повернути образ, — тоді підніметься вся Литва, щоб оборонити свій скарб. Це вже не в моїй волі, і Вона не є моєю власністю. Край мій дикий і простий, але вдячний і Бога любить сердечно; він узяв Її за свою Покровительку та Царицю і нікому не дозволить відібрати. Хоч би які були ухвалені стосовно до цього рішення — ніхто не забере Образу з Кодня без великого кровопролиття. То чи ж не жахливою річчю була би така боротьба? Тому змилосердсья наді мною, Святіший Отче, Наміснику Христовий — вияви Христове милосердя! Зваж у мудрості своїй, що як я не відступив перед загрозою гніву Божого та вічного прокляття, то хіба ж поступлюся перед людськими вимогами й карами?...»

— Соломон би не написав краще, — запевнив канонік, із задоволенням дочитуючи послання до кінця. — Наведені аргументи розчулили б навіть гранітне серце, а не лише батьківське!

Маршалок Дрогойовський також поділяв цю думку, а єпископ Віленський Олександр Сапега, що мав особисто їхати до Рима з дядьковим зверненням, і собі мав подібну гадку. Вірив у свій дипломатичний талант та вміння поводитися з людьми.

— Скільки грошей готовий виділити на ту справу шановний, — довірливо запитав перед від'їздом, — якщо доведеться прихилити до себе кардиналів щедрими дарами?

— Все, що маю, віддам, — промовив воєвода без вагань. — Усе.

— Не треба так, дядьку, не треба. А за що ви житимете далі?

— То Божа турбота, а не моя. Чи ж буду торгуватися за Пресвяту Діву? Оцей весь Кодень не вартий її жодного пальця!

— Слушно, слушно, — невиразно згодився єпископ, і після мовчанки звернувся за порадою до маршалка Дрогойовського, як більш практичного.

— Теж мені багач, — говорив майбутній тесть Ганнусі. — Я розумію його побожність, але розоряти рід не можна...

— Я теж так думаю, — з полегшенням підтвердив єпископ. Пожалкував, що вчинок дядька змушує його до подорожі в такий несприятливий час, під осінь. — Та що ж поробиш? Треба.

Воєводина також була стурбована. Хотіла, щоб весілля Ганнусі відбулося на Масляну, не бачила причин для відкладання. Воєвода рішуче спротивився, постановивши почекати з виданням дочки до повернення Віленського єпископа з Рима.

— Але ж маршалок Дрогойовський заявив, що одне до іншого стосунку не має! — протестувала дружина.

— Поки ще я вирішую за доньку, а не пан маршалок.

На такий вирок не зоставалося нічого іншого, як покійроно замовкнути й не повертатися до того питання. Воєводина терзалася в муках наодинці. Отже почуття дразливого не-

спокою, що зродилося невдовзі після повернення чоловіка. Непомильний інстинкт матері відчував небезпеку, що загрожувала її близьким. Споглядала на щасливу, збуджену Ганнусю, яка в оточенні служниць гаптувала мережива на придане, і серце її стискалося. Якби ж то могла вона бачити свою пестунку вже заміжною, влаштованою! Але поділитися такими клопотами з чоловіком не могла. Немало страждань додали їй ще й слова синів. Крепіцький староста й литовський підчаший провели щойно кілька тижнів у Кодні. Перед від'їздом просили матір, аби доглядала за батьком.

— Атож, — мовили, — вистачить побути з ним небагато, аби зрозуміти, що у нього не все в порядку з головою...

У той час, коли такі думки й тривоги запанували у домі Сапег, у храмі коденським царювала Премилосердна Діва. Слова, написані воєводою в листі до Святішого Отця, не були перебільшенням. Над Коднем пролилася злива чудес. Милість Божа надходить тим рясніше, чим сильніше та палкіше благають про неї. Хто ж міг просити довірливіше й палкіше, ніж тутешні люди, такі добрі, прості й ревні? Отож благодать лилася безперервним струменем. Можна було подумати, що чудотворна сила, яку випромінювало обличчя Марії, накопичувалася навколо образу всі ті довгі роки, доки він перебував у малодоступній папській каплиці, а тепер полилася сліпучим струменем. Канонік Бочковський, дбаючи про велич Богородиці, старанно записував усі зцілення та особливі милості, явлені за посередництвом Григоріанської Божої Матері. Коли зворушені люди, ще позначені видимими стигматами чуда, надавали свої невмілі свідчення, канонік нагадував їм, що образ було привезено попри великі небезпеки (не уточнюючи, які) брестським воєводою. Після чого їхні серця сповнювалися вдячністю де пана воєводи, і найщиріші слава подяки зверталися до нього.

А в цей час сам Миколай Сапега на прізвисько Пій, фундатор, ревнитель і святотатець, щодня проводив довгі години у храмі, вдивляючись у неземне обличчя. Й лише тоді він почу-

вався спокійним та повністю щасливим. Натомість одразу ж за порогом обступали його турботи, не лише особисті, не лише тривога за вирок Святішого Отця. Мучився від нападів незнаних йому досі думок. Відчуте безпосередньо після видужання, що обшири душі та думки розширилися, не зникало, будучи ніби продовженням чуда. Пан Сапега не приділив цьому особливого значення, але дивувався безперервно, що раніше стільки не помічав явищ, які нині просто лізли йому в очі своєю несправедливістю та глупотою. Панівний у світі лад, у якому він раніше почувався мов риба у воді, над правильністю якого ніколи не замислювався, — тепер здавався йому малохристиянським і водночас нестійким, позбавленим цілісності. Чогось йому бракувало... Чого?... Відповіді воєвода не знав, а поговорити на цю тему не мав із ким. Інколи згадувалися йому гіркі пророкування кардинала Барберіні, що польський народ загине від непослуху... Послух? Що це? Раніше Сапега лише б ступив плечима. Послух є лише обмеженням прав шляхтича, обмеженням вольностей, які становлять ніби зіницю ока кожного поляка. Нині ж він не відмахувався від цього з погордою, але роздумував над почутим. Чи можливе те, — питав він сам себе, — що відсутність послуху була найбільшою нашою вадою, на яку звернув увагу Святіший Отець? Та ж це не вада, а достоїнство, що відрізняє вольних мужів... Чи ж то можливо, щоб Святіший Отець ганив нас за це?..

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Красномовний лист воєводи, як і дипломатична місія єпископа Віленського Олександра Сапеги, не принесли очікуваного результату і не заспокоїли бурхливого невдоволення Папи. Урбан VIII і далі клекотів від обурення, коли при ньому згадували про вчинок дикого сармата; не бажав ні за що приймати Олександра Сапегу, дізнавшись, із якою метою той прибув. Вибачив Баптисті, розуміючи, що той був

лише сліпим зняряддям, але в жодному разі не збирався вибачити зухвалому магнатові, який був натхненником та організатором злочину. Хіба що побачивши його на багатті...

Щоб не забути самому про скоєне, Папа заборонив торкатися обкраденого вівтаря. Вкрадений образ не було замінено на інший. Скільки разів перед Месою його наступник Баптист підіймав заслону, вигляд голої стіни бив у вічі, стискав серце, будив невсцхлий гнів.

Значно раніше, перш ніж Віленський єпископ прибув до Рима, Папа домагався через нунція справедливості у польського короля. Наказував, щоб Сигізмунд Ваза, як католик та вірний син Церкви, належно покарав за нечуваний злочин і помстився за зневагу, завдану Апостольській Столиці. Богохульник мусить невідкладно повернути викрадену святиню і відбути сувору покуту, інакше буде покараний смертю та оголошений поза законом.

Нунцій Діоталле сумлінно виконав доручення і доставив звинувачення Його Монаршій Величності, одначе безрезультатно. Король Сигізмунд щиро розділив обурення представника Ватикану, з відразою вболівав над тим, що відбулося, але не обіцяв здійснення папського бажання, задовольнити його він не міг. По-перше: тільки Сейм міг звинуватити Сапегу в злочині, здійсненому поза межами країни; одначе, зваживши на впливовість роду Сапег та опір Ватикану, поширений серед некатоликів, із певністю можна було очікувати, що Сейм оправдає грабіжника. По-друге, навіть без тієї обставини вплив короля був незначний. Припустимо, що король засудить брестського воєводу і накаже йому повернути викрадену Пречисту Діву, а воєвода не виконає королівського вироку. Що тоді? Штурмувати Кодень? Знову наражатися на небезпеку громадянської війни, яка лиш недавно вщухла?... О ні, з нього цього досить. Зараз, коли він став німецьким і старим, носячи траур по недавній смерті королеви, коли відчував, що незабаром доведеться йому скласти звіт про своє володарювання, і вже не перед збунтованими

підданими, але перед Суддею царів, — Сигізмунд починав усвідомлювати свої чисельні попередні помилки та розуміти, що не був добрим володарем для країни, яку очолював з Божої ласки та волі народу. Лишень тепер, наприкінці своїх днів, він пізнавав це плем'я, з яким до цього часу не міг порозумітися, і жалкував, що у багатьох випадках діяв так, а не інакше. Але минулого, на жаль, не змінити.

Нічого дивного відтак, що старий сумний король зводив до мовчання щоденні запитання нунція про заходи, ужиті проти Сапегі. Запальний італієць обурювався на ту байдужість до завданої Церкві кривди, а під кінець написав до Святішого Отця, що з цього боку не буде ніякої допомоги у поверненні образу.

Той остатній рапорт нунція Діоталла і став причиною, що Віленський єпископ, прибувши до Рима, так і не зустрівся з Папою. Молодий достойник не здався одразу, прагнув домогтися прийому в кардинала, але й тут його спіткала невдача. Франческо Барберіні, хоч і не палав такою, як Папа, ненавистю до Сапегі, та надалі вважав себе головним, хоча й несвідомим винуватцем, і тому взагалі ні з ким не зустрічався. Як проінформували Віленського єпископа в папській приймальні, після нещастя з образом кардинал невідома змінився. Перестав займатися політикою та справами Церкви. Хотів стати членом Ордену Святого Бенедикта, і тільки воля Святішого Отця стримала його від цього кроку. Та навіть не склавши обітів, він, однак, жив як монах, молячись, постуючи і спокутуючи гріхи. Олександрові Сапезі на покірне прохання про аудієнцію відповів, що ніхто на світі подібної кривди ближньому не спричинив, як йому пан Сапега, але він його все-таки вибачає і молиться за спасіння його душі. Посланцеві ж він радив якнайшвидше покинути Італію, доки барони не почули такого їм ненависного прізвища. «Бо зрозуміла ненависть серед італійського народу до грабіжника є такою великою, що навіть церковний одяг

може не порятувати Вашу Світлість перед можливою зневагою...»

Після цієї заяви Олександр Сапега піддався і, не пробуючи ще щось зробити, повернувся до Польщі. В дорозі дійшло до нього повідомлення про смерть короля. Єпископ зітхнув. Розпочиналося безкоролівство, яке, на його думку, гарантувало дядькові цілковиту безпеку. В сум'ятті боротьби за трон хто турбуватиметься про ікону? Сам Святіший Отець забуде, поглинутий підтримкою кандидата, вигідного Церкві.

Отак і доповів про справу родичам, що зібралися в Кодні.

— Чи ти не чув, Олександрє, — запитав пан Миколай — що сталося з тим папським ризничим, який передав мені образ?

— Звичайно, чув, — відповів єпископ. — Дав невдовзі себе впіймати, був спалений ...

Урбан VIII не належав до тих, які забувають. Утративши всяку надію повернути ікону на законних підставах, він прокляв злочинця та оголосив по всьому християнському світі про його відлучення. З наказу Римської курії було оголошено по всіх метрополіях, архієпископствах, капітулах, деканатах та найдрібніших навіть сільських парафіях, що литовський князь Миколай Сапега, на прізвисько Пій, з гербом Погоні, Колонни, Лілеї та Лисиці, володар Кодня, воєвода брестський тощо, віднині проклятий і визнаний Церквою за померлого. Заборонено йому вживати ім'я Боже, приступати до Святих Таїнств, входити до християнських храмів та спілкуватися з вірними, а по смерті — бути похованим у землі. А оскільки викреслений він назавжди з християнської громади, то дружину його треба сприймати як вдову, дітей як сиріт, а дім — без господаря...

— Програли!... — заволав маршалок Дрогойовський, вриваючись до кімнати. Втрата звичного для нього спокою показувала, як сильно його вразила ця новина. — Програли. Папа настояв на своєму.. А ми думали, не наважиться... Вибори ось-ось, а він бавиться в анафеми, як колись...

— Взагалі-то ти не повинен зі мною розмовляти, — буркнув воєвода. Він виглядав понурим і раптово постарілим.

— Дурниці! Ти не перестав бути моїм другом через те, що Рим гне свою лінію... Програли — отже, треба радитися. Тільки дурень падає духом після поразки. Що будемо тепер робити? Здається мені, що немає іншого виходу, як лише підкоритися і повернути образ...

— Мені теж здається те саме... — несміливо втрутився канонік Бочковський. — Треба підкоритись і віддати... А я, між тим, вніс до мого реєстру соте видужання...

Він відвернув голову, щоб не бачили сліз, які заслали його очі від самої лишень думки, що доведеться власними руками виймати з вітваря Пречисту Діву.

— Сто чудес!... Це не жарти! Розумію твій жаль, Миколаю... Бо то не лише велика користь для віри святої, але й немала прикраса для Кодня... Жаль Її втратити... Дуже жаль... Але головою стіни не проб'єш... треба віддати...

* * *

Схилившись чолом на поручень клячника, гірко плакала воєводица. Страшна новина обухом вдарила по ній. Вона розуміла тепер, звідкіля бралися ті передчуття, що мучили її вже майже рік, звідкіля йшло те усвідомлення загрозливого нещастя.

Але такого тяжкого удару навіть вона була не в змозі передбачити! Люди називають нещастям смерть, хворобу, пожежу, каліцтво, втрату майна... Але це все ніщо проти того горя, що нині впало на Кодень. Чоловік, господар, шляхтич — проклятий. Дружина залишається рабою Божою — чоловік перестав ним бути. Втратив Ангела-Хранителя. Не врятують його ні найкращі вчинки, ні найсуворіші покути, ба ніхто їх не прийме, не спише, не розгляне... Небо відвернулося від проклятого, попаде він у лапи сатани. Кожної миті нечистий може взяти його як свого, бо ніхто й ніщо його не боронить... Вже її молитва, молитва дружини, та й нічия мо-

литва йому не допоможе. Перебував ніби в іншому світі, за непроникною стіною. Як могла відбутися така страшна річ? Жіночий розум паморочився перед цією незабгагненою роздвоєністю. Коханий чоловік, якого відзначила чудом сама Матір Божа, який крокував на чолі процесії серед благодаті в день інтронізації образу, і проклятий грішник, що став власністю сатани, — то все одна людина? Яка з цих двох постатей є реальною, справжньою? А може, все це є злим сном, від якого вона ось-ось прокинеться?..

Але пробудження не відбувалося, натомість до матеріної кімнати несміливо зайшла Ганнуся. Застигла біля заплаканої матері і разом із нею заридала. Не розуміла до кінця, в чому полягає прокляття, але відчувала інстинктивно, що в тим слові крилося щось жахливе. Напівдитяче серденько стискалося від тривоги. Коли звичайна людина проклинає інших, то й це є поганим та небезпечним, а що ж говорити, коли проклинає сам Святіший Отець?... Спаси Господи! Що то буде?... А її наречений Сташек?... А їхнє весілля?... Коли воно тепер відбудеться?... Ой, слушно наполягала матуся, щоб відбути весілля на Масляну...

* * *

Родинна нарада відбулась у вузькому сімейному колі: брат воєводи, Єронім, полоцький кастелян, його син, Віленський єпископ Олександр, сини воєводи — Ян та Казимир. Воєводину допущено також (там, де вирішуються справи, що стосуються дому, дружина має право на втручання), і каноніка Бочковського.

Бракувало тільки того, хто став причиною наради, тому говорили про нього, ніби він був покійником, не враховуючи його думки. Вирішували за нього, не зважаючи на те, що винуватець був живий-здоровий і сидів наодинці в сусідній кімнаті.

— Я вже казав, — розпочав маршалок, — що немає причини впадати у відчай і перебільшувати. Миколай занадто

схильний до перебільшення, про що на цьому ж самому місці я вже згадував. Папа проклинає — Папа клятви і скасовує та знову повертає до своїх ласк. Не маю сумніву, що зробить так, якби Миколай дозволив переконати себе і повернув образ Богородиці. Що швидше зробить цю справу, то краще для цього дому.

Ієронім Сапега погодився з цим. Справа була ясна. Єдиною перешкодою, на його погляд, була незбагненна впертість Миколая, який не бажав розлучитися з образом навіть після прокляття...

— Ця впертість подібна до безумства, — тихо зауважив Олександр.

— Чи ж так, ваше преподобіє? Яке ж це безумство, коли кожного дня творяться чудеса?...

— Диявол для згуби одної людини може допустити порятунок ста, що стільки вже нараховує реєстр...

— Мій чоловік не погодиться на повернення образу. Знаю це напевно. Не вірю в безумство, це — хвороба. Неміч вийшла з одних членів і поселилася в інших... Я гадаю, ми повинні сприймати мого бідного брата як людину хвору... Тяжко хвору...

— Це найбільш слухна думка...

— Точно. До чого я веду: німецький пацієнт не розпоряджається собою. Лікарі та друзі підбирають ліки і проводять відповідний курс лікування. Наше чесне родинне гніздо перебуває під загрозою краху і скандалу... Невже ж маємо допустити до цього? Невже ж не повинні ми рятувати рід, навіть усупереч волі хворого?

— Шановний дядько правильно каже, — одночасно ствердили Казимир та Ян Сапєги.

Воєводина заперечливо хитнула головою.

— Миколай помре від цього, — заявила твердо. — Він живе лише любов'ю до Божої Матері, що втілена в тому зображенні... Думка пана дівера гарна, але її втілення може ста-

ти причиною нового нещастя, навіть пролиття крові... О, не дай Боже!

— Чи не можна якось ізолювати хворого?.. Щоб не міг перешкодити... В разі потреби — замкнути?..

— Як ви це собі уявляєте, пане дівере?..А чи не скоріше він нас усіх порозганяє!

— Коли моя пропозиція погана, то я чекаю на кращу, прошу...

— Але ж я нічого не знаю! О Боже мій, Боже!

— Покірно прошу слова, — обіззався старший воєводич Казимир. Був мовчун і тихоня. Ворожка передбачала йому велике майбутнє, бо вмів використовувати випадки за своїм задумом, а розум допасовувати до випадку.

— Повернення образу, — почав він, — вважаю останньою справою, і не лише через почуття нашого шановного батька, якого б не хотілося примушувати, а скоріше через ту популярність, яку отримує Кодень, завдяки зціленням та прочанам з усього краю... Образ дуже цінний, доказом чого є рішення Папи не зупинятися перед найсуворішою карою — хто ж так легко, з доброї волі віддасть цінну річ?.. Шукаймо ж способу відкликання анафеми, не віддаючи Мадонну. Я ось який спосіб бачу: Його Святість зробив необережно, відштовхуючи від себе найвірніший рід, і це в часи, не дуже сприятливі для Рима. Міркую так, що як нам удасться переконати добродія татуся, аби він поставив нунція перед альтернативою: зняття прокляття, або перехід всього дому Сапег разом із їхніми прихильниками до табору дисидентів, — наслідки будуть безсумнівні. Бо це спричинить те, що в Сенаті католиків та іновірців стане майже однаково. А Рим до цього не допустить!

Усі подивилися на нього з подивом. Оце голова так голова! Молодий, а так хитро все обдумав.

— Як єпископ я засуджую цей проект, — промовив Олександр, — але як родич підтримую. Можу навіть об'їхати ро-

дичів, переконавши, що йдеться лише про стратегічний хід, за що наперед знімаю провину.

— Аби лише пан Миколай погодився!

— Не погодиться?! Ми його рятуємо: знімається анафема і залишається образ...

— Ой боюся я, що він буде надмірно скрупульозний... Він дуже совісний...

— Дорогесенька мамо! Я не применшую, борони Боже, пошани до батьків, одначе нещодавно наш шановний татусь не виявив надмірної совісності, підступно забираючи ікону з папської каплиці; не повинен він її демонструвати і тепер...

— Вірно, Казіку, правильно мислиш. Ходімо, шановні родичі до Миколая, розповімо йому про наше рішення.

Підданий анафемі воєвода сидів наодинці у наріжній кімнаті, яку вибрав собі для добровільного ув'язнення, бо не покидав її зовсім. Зачиняв двері, відчиняючи їх після довгих прохань, і то лише дружині. Відчував потребу в самотності, щоб якимось протистояти тому нещастю, яке впало на нього. Справді, минулого року він не раз думав про те, що Папа може його проклясти. Думав раніше про це, як про щось страшне; але одна справа гадати, а інша — стикнутися впритул. Одна справа чути, що таким чином проклинали віроломних володарів, злочинців без совісті, єретиків, забороняли їм хліба і солі, землі та Бога; й геть інша справа — самому потрапити до їхнього грона. Проклятий — значить вилучений, ізольований, не причетний до Божественно-людської громади. «Церква, — казав колись кардинал Барберіні, — є тілом, головою якого є сам Господь. Він керує своїми членами». А проклятий переставав бути членом того святого спільного тіла. Став сухою гілкою, відрубаною, щоб укинути її до печі. Спочатку, попри на заборону, він пробував молитися. Потім пізнав, що навіть найпалкіша молитва повертається до нього безсилою, нездатна пробити якогось невидимого заслону. Почувався в'язнем у ямі, який волає по допомозу, і ніхто не забороняє йому кричати, але заклик не

дійде ні до кого, а лиш, відбитий грубим склепінням, поверне до його вуст. Воістину, хоч він і був прозваний Пієм, але не знав до цього часу, що присутність Бога займає в душі людини таке значне місце, а відсутність Його є такою нестерпною мукою! Лише тепер, пізнавши значення цієї відсутності, зрозумів він усю велич Бога, Його всесильну доброту, і який мир, відчуття безпеки та справність із цієї доброти випливають. Причетність до Бога так досконало опанована душею християнина, аж до взаємного зростання, що людина навіть не відчуває цього, — як не відчуває і розкоші бачити, й допіру лише втрата цього дару роздирає людині серце.

Кожна річ нагадувала про анафему. Вигляд іншої людини, всякий шурхіт і слово. Інколи воєвода відчував себе ніби під скляним дзвоном, без повітря, подібним до того, що його свого часу показував Отто Геріке, учений магдебурзький майстер. Охопило його відчуття порожнечі, в якій не було жодної опори, пустки, перед якою тремтить з переляку людина. Отак і він тремтів у жахливій своїй самотності.

Якби міг висловити словами свій стан, то сказав би, що там, де немає Бога, триває безкінечний страх. Миколай Сапега боявся. Боявся пекельних демонів, які кожної миті могли заповнити довколишню порожнечу. Він же тепер повністю перебував у їхньому розпорядженні. Священик вичитував колись над ним екзорцизми, які визволяють християнина з-під влади диявола, мурують неподоланні ворота перед ним; але для проклятого ці ворота вже не існували. Поночі воєвода прокидався від незрозумілої тривоги. У тривозі сама собою підносилася рука, аби накреслити знак хреста, — і опадала, бо ж він не мав права перехреститися. Був відлучений, тобто позбавлений усякого спілкування з іншими віруючими та душами вже спасеними. Святі імена, знайомі слова молитви, якими зміцнюється грішний чоловік, для нього були мертвими звуками, що їх надаремно промовляли тремтливі уста.

Відчував себе гіршим за худобу, за безсловесне створіння, рештки якого прийме земля, де вони згниють без сліду. Він не зникне і не перетвориться повністю на квіти чи трави. Проклята душа блукатиме після смерті без перепо-чинку і розслаблення.

Хоч думки ці й переживав наодинці, не поділяючи їх ні з ким, та в цілому домі відчувався їхній вплив. Не тільки родина, але й двірня, покоївки, слуги та кухонні дівчата сновигали мляво, без звичного сміху та співу. Не було це вдаваним, улесливим співчуттям, фальшивою стриманістю, що зазвичай супроводжувала кожную неприємність господаря; то був справжній глибокий неспокій. Життя у замку точилось, як у божевільні, де кожної миті може з'явитися упир. Давнє почуття безпеки та надійності зникло тільки через те одне, що в наріжній вежі, в оточенні чотирьох стін, сидів самотній чоловік, відлучений від Церкви.

Двічі на день воєводина стукала в замкнуті двері. За нею слуга ніс тацю, заставлену їжею. Принесені страви, ледь скуштовані, забирали назад, і дружина переймалася, що чоловік заморить себе голодом.

— Якби ж то ви, шановний, вийшли з тої кімнати... Сіли би з нами до столу... Зразу бажання до їжі повернулося б... — пробувала вона умовити чоловіка.

— Ти сказала, добродійко, — відповідав коротко. Воєводина сумно кивала головою, і сама розуміючи, що сказала дурницю. Сісти, як колись, до столу? Але ж то він, голова родини, перед споживанням їжі благословляв стіл знаком святого хреста і просив Бога, щоб Він освятив дари, які з ласки Провидіння будуть спожиті... Як же йому поводитися тепер?

Зітхала, бажаючи сказати якесь добре слово, щоб потішити свого неборака, і знову прикушувала язика. Все, що спадало їй на думку, стосувалося Бога. Навіть за-спокійливі вислови: «Бог якось владнає... Воля Божа... Дасть Бог на краще... Надія на Бога... Для Бога все можливе...» — це

вже не стосувалися її чоловіка. Такі слова скидалися на знущання. І, готова розплакатися, не знаючи, що сказати, дружина покидала кімнату з полегшенням.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Думки проклятого не були, одначе, наповнені лише пригноченням та жалем. Брестський воевода ніколи не почувався ані безпорадним ягням, ані покірним ченцем. Його горда князівська кров не звикла підкорятися нікому: вона клекотіла й вирувала від незаслуженої, як вважав, кривди. Папа, на його думку, вчинив несправедливо, не мав права так робити, і повинен був жалкувати того, що заподіяв. Слушно стверджують іновірці, що найвищою людською інстанцією є совість, глас Божий, даний людині за найвищого суддю! Якщо совість тебе оправдовує — то ти невинен. Він, Сапега, не відчував докорів совісті. Адже якби Пречиста Діва не вибрала собі Кодня, то благодать, виявлена через образ, була би віднята назад, і хто знає, чи він сам не відвіз би образу до Рима, присоромлений та принижений!.. Але дедалі чисельніші чуда переконували, що Божа Мати схвалює вибір місця перебування, тому Папа повинен визнати виявлену Волю Божу і пробачити кривдникові. У зв'язку з цим він міг накласти яку завгодно кару — Сапега охоче прийняв би будь-яку, — але не проклинати, не проклинати навіки. Губити душу! Ворог, поганин міг би так учинити, але не Папа! Милосердний Намісник Христовий! Господь Бог безсумнівно пробачив би цей злочин...

Проклятий під'юджував сам себе такими роздумами, аж червона імла заливала йому очі, а гнів та обурення переростали у завзяту злість. Із приємністю бачив себе у думках, як хапає нунція за горло, щоби силою змусити його скасувати анафему. Не завагався б ужити насильства до самого Святішого Отця, аби лиш добитися своїх прав та помститися

за свої кривди! Коли збудження спадало, воєвода соромився тих своїх почуттів, бо кожна така хвиля гніву, зникаючи, залишала в душі темний осад.

Якраз на такий момент внутрішнього бунту натрапив Ієронім Сапега з представленням свого плану.

— Це задум Казика, — промовив. — Той хлопець має клепку в голові!.. а я детально розробив. Справа безпрограшна. Перш ніж почнемо вести переговори з нунцієм, розпустимо чутки наліво й направо, що ви переходите до іновірців... Це відразу підхоплять, і галас піде по всій Литві, ба навіть по королівстві... Почнуть збігатися люди обирати тебе головою дисидентів, тим охочіше, що не терплять Радзівілла... Цього вистачить, аби настрахати Рим і схилити нунція до покори. Тоді я зустрінуся з ним від твого імені... Безсумнівно, що піде на угоду... Після цього чутки оголосимо брехливими, публічно визнаємо святу віру, і все буде в порядку.. А що? Гарно придумано?

— Дуже добре, — буркнув воєвода. Його здивувало, що власні думки можуть видатися такими бридкими в устах іншого. Чи ж не прагнув він до цього примусити нунція, налякати його, силою вирвати скасування? Брат підказував йому спосіб виконання такого примусу. Спосіб таки й справді безвідмовний, і не вимагає ані зречення віри (до якої, зрештою, він тепер і так не мав стосунку), ані відвертого бунту. Туманні чутки, вміло пущені по краю, плітки, які нікого не до чого не зобов'язують, а шуму нароблять, ой нароблять... Замковий майдан не умістив би колісниць, бричок, повозок панів-братів іновірців, які б побажали бачити в Кодні свою головну резиденцію... Їхні блюзнірські для Церкви та Пречистої Діви розмови долітали б аж до Образу...

А скільки людей, що хитаються у вірі, звикли вважати рід Сапег за чесний та гідний довіри, справді підуть за його прикладом, усерйоз, а не для стратегічного маневру, і вже потім назад не повернуться?...

Але що йому до них? Треба думати про себе, про позбавлення від прокляття, усунення кривди, повернення права на спасіння... Негідний це буде вчинок, але ж виною цьому не він, а Папа... Папа у своєму засліпленні примусив його вдатися до такого кроку.

Воевода вже підвів голову, щоби висловити схвалення, як раптом, невідомо звідки, прийшла згадка про слова кардинала. Дивні, неприємні: що Святіший Отець не може помилятися, бо за його плечима стоїть сам Господь... Що християнин повинен перш за все бути слухняним і вірити, що Христос не допустить, аби його Намісник допустився помилки...

Бути слухняним... підкоритися волі Церкви... Навіть коли вона така жорстока.

«Якщо не будете слухняними, віра ваша вас не порятує... якщо не станете слухняними, перетвориться в ніщо ваш народ...»

Рішуче встав.

— Слушний помисел, — промовив, — але я його не здійсною.

— Чому? Що за причина? — вигукнув Ієронім.

— Бо він негідний.

Кастелян глянув вражено.

— Негідний? А як назвати твій власний вчинок, який всіх нас втягнув у кабалу?.. Як?!

— То інша річ, дорогий брате.

Не мав сил пояснити різницю, яку відчував поміж здійсненим ним святотатством та порекомендованим дипломатичним шахрайством.

— Цілком інша, — повторив. — Я цього не зроблю. Був католиком і залишусь католиком.

— Гарний знайшовся католик. Проклятий!

— Але не єретик.

— Бажаєш віддати ікону Папі?

— Не віддам нізащо!

— А далі?

— Нічого, буду жити проклятим. — Голос його затремтів від думки про таке життя.

Ієронім Сапега міряв кімнату широкими кроками.

— Нічого? — передражнив з гіркотою. — Нічого! Якби то йшлося про одного тебе. Якби весь рід не був позбавлений честі. Кожен з нас потерпає через твоє шаленство!

— Але край благоденствує від присутності Божої Матері.

Кастелян далі не слухав. Вилетів із приміщення, з силою хряснувши дверима. Воеводина, що була мовчазним свідком розмови, завагалася. Раптом підійшла до чоловіка і, перш ніж він зреагував, поцілувала його в руку.

— Маєте слухність, шановний, — прошепотіла вона, і вибігла, аби не розплакатися. Пан Сапега причинив двері.

Дядько Ієронім розмовляв із сином Казимиром.

— Повертаємося до першої моєї пропозиції, — мовив. — Хворого треба рятувати, за його згодою чи без неї. Твій задум, Казіку, відпав, а шкода, бо гарний був... Беремося за те, що я запропонував спочатку...

— Забрати образ без дозволу батька?

— Правильно. Нічого не зробимо. Він його викрав, і ми зробимо те ж саме, щоб повернути справжньому господареві... Нелегка це справа, і добре треба її обдумати... Миколай зміг утекти, тому спробує і наздогнати... Всіх людей підніме на ноги... Люди його ще слухають, хоча, справді, мають право, ба навіть і зобов'язані не слухати... Свіжих коней треба буде приготувати вздовж усієї дороги...

— Аж до Рима?!

— Не говори дурниць, Казіку! До Варшави, до нунція.

— Нунцій може забрати образ, а прокляття залишити...

— Не хвилюйся. Я наперед із ним домовлюся, що клятву буде знято, лиш тільки образ Діви потрапить до палацу нунція. Що буде далі, нас не стосується... Нехай пан нунцій сам турбується, як образ безпечно доправити до Рима... Тільки б анафему зняв. Не затримуючись поїду на перегово-

ри до Варшави. Не приведи Боже кому-небудь про це розповісти, Казику. Пам'ятай! Ані каноніку, ані воєводисі... Ненадійні обоє... Ще обмовляться десь... Ніхто не повинен знати, лише ти і я... Коли заручуся підтримкою, приїду і влаштую Миколаю сюрприз.

— Тяжче це здійснити, шановний дядьку, бо там був ласий на дукати ризничий, а тут канонік Бочковський персонально тримає ключі від храму...

— Персонально, кажеш? От несподівана перешкода! Як же нам потайки добратися всередину?..

Молодий староста роздумував, чухаючи потилицю.

— Знаю! — вигукнув жваво. — У храмі є бічні малі двері, якими не користуються, без ключа, лише зсередини прикриті засувом... Непомітно, під час Служби, відсуну цей засув... Ніхто того не побачить...

— Добре придумане. Тепер тримай язик за зубами і чекай на моє повернення.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Чудове придане Ганнусі було вже давне готове. За звичайних обставин молода пара повинна вже була побратися. Рік минув від часу їхніх заручин! Однак, враховуючи нові обставини, обидві родини мовчки чекали. Не говорили про шлюб узагалі. І що в цьому дивного, Боже мій? Звичайна жалоба відсовує весілля принаймні на два квартали, а яка жалоба могла рівнятися з нещастям, яке спіткало коденський дім?

Осінь вигравала щедрими барвами; з дерев замкового городу, що росли просто над Бугом, на воду падали золоті й пурпурові човники листя. Ганнуся, послана з дорученнями до садівника, затрималася над річкою, споглядаючи на те падіння листочків. Так і застав її батько. Може, побачив з

вікна, що стоїть самотня, і спеціально вийшов із своєї в'язниці, щоб поговорити з нею без свідків.

Вона спочатку злякалася, начебто узріла духа. Почервонівши, хотіла, як звичайно, обняти коліна й поцілувати тата в руку, але він не дозволив наблизитися.

Руку сховав. Стали навпроти одне одного, засмучені. Воевода дивився на свою улюбленицю з жалісним захопленням. Яка ж вона була гарна, мила! Нестримно запрагнув простягти долоню, пестливо погладити її голівку, але заборонив собі це.

— Що ж то буде, Ганнусю? — запитав.

— З ким, татку?

— З тобою.

— Зі мною?

— Бачиш, повинна була йти за Сташка... Кохаєш його... Ви заручені... Але тепер побратися не можете...

— Не можемо?..

— Через те нещастя, яке впало на мене, наймиліша донечко... Ти в тому не винна... Знаю. Але Бог так зробив, що діти відповідають за гріхи батьків... і ти мусиш потерпати за мене... заміж не підеш, бо мені не можна дати батьківського благословення, а як же жити без благословення?.. Ані долі для тебе, ані щастя, бо ти донька проклятого, і будуть тобі це згадувати. Доньці Сапеги — згадувати?.. Одна лише для тебе дорога... монастир...

— Монастир?..

Світ потемнів — у грудях дівчині забракло повітря, у вухах зашуміло, вуста затерпли.

Червоні та жовті листочки спокійно сідали на воду. Все так само, як і хвилину перед цим, коли пролунав вирок: *монастир*...

(Тату проклятий, не стій же, мов кат, над зляканою дитиною! Не вдивляйся затято в її побіліле личко. Отримаєш, чого бажаєш. Твоя донька знає, що наречені лицарської крові мають бути мужні, коли настане час пожертви. Тому

будь спокійний, лише дозволь їй опритомніти! Але проклятому не терпиться.)

— Не плач, бо мені й так тяжко. Монастир — це не так страшно, донечко. Чого б я лише не дав, аби піти до монастиря! Правда, я старий, а ти юна... Важко... Так треба. Відішлеш Сташкові його перстень і повернеш йому слово?

— Ві... ві... відішлю...

— Чи згоджуєшся, щоб пані матінка написала до пана маршалка та пані маршалкові, що маєш бажання йти в монастир?..

— Зго... зго... згоджуюсь...

— Бог тобі заплатить, небого моя... Не чує Господь слів моїх, але я інакше не вмію дякувати... Думаю, що ніщо мені не зможе допомогти, та легше мені від того, що спокійний вже за тебе... Не скривдять тебе... Не думай про мене погано... Ганнусю?

Захотіла знову припасти до його руки. Не витримав. Обійняв обома руками її голову, розцілував залиті сльозами очі, відсторонив і поквапився до замку.

* * *

Пізно увечері канонік несміливо постукав до воєводи.

— Розповіла мені вже пані воєводи́на про рішення панянки Ганнусі... Розмовляв теж із нею самою...

— Дуже плаче?

— Тяжко небораці... Кохає того Сташка... Заручені... Ніби від вітваря мусить повернути... Але правильно... правильно... Пан маршалок, безперечно, зітхне спокійно. Вірне рішення... Вона теж не бунтує... Жертує без спротиву за вашу гідність...

— Не знає, голу́бенька, що мені то аж ніяк не допоможе...

— Знає, але не вірить. Каже, що милосердя Боже сильніше за прокляття...

Мовчали разом. Раптом канонік витягнув із кишені великий кутий ключ.

— Від костелу, — пояснив. — Залишу його тут, а зранку перед Утренею заберу...

— Навіщо його залишати?

Канонік заклопотано пояснив.

— Думав я, думав, що ваша достойність може забажає зайти до храму. Вночі там нікого не має... Ніхто вас не побачить...

Воевода підняв голову, але знову її впустив.

— Не маю права, — шепнув тихо.

— Мій гріх... Нехай вже буде за мною...

— То велика спокуса, отче...

— Матір Божа нам простить... Образ я відкрив, бо ваша достойність не знає, де знаходиться ручка... Удосвіта прийду за ключем...

* * *

На протилежність понурому, опустілому без гостей замку, коденський храм відлунював щоденним співом і приймав щораз то більші натовпи прочан. Донині Підляшшя не мало своєї святині. Ясна Гора, Гостра Брама були досить віддаленими, щоб про них міг почути місцевий житель, який все своє життя не покидав лісу. Прадіди вшановували незграбно вирізаних поганських ідолів, охрещені внуки полюбили такі мальовані на склі образки, які не набагато відрізнялися від ідолів. У нечисленних панських святинях прості люди бували рідко, а будучи в них, позирали на вівтар здалека і несміливо — тому багато хто уперше бачив найсвятіше обличчя, красиве, материнське, сповнене гідності та співчуття, створене пензлем справжнього митця. Образ Григоріанської Божої Матері був таким, що кожному, хто стояв перед ним, здавалося, що Божа Матір дивиться саме на нього, в його душу зазирає, про його печалі запитує поглядом. Тому враженню опертися не міг ніхто. Тож не дивно, що прості, первісні душі бортників, напівдиких смолярів, рибалок, приписаних до землі селян танули під цим поглядом, ніби

віск. Потрапивши під вплив образу, вони впадали у піднесений, блаженний стан, у якому забували про все, що не було Богом і потойбічною реальністю, незмірно кращою та привабливішою за щоденну. І чи ж дивно, що в тому загальному захопленні, в ароматі молитви та благодаті розв'язувалися язики німих, починали чути вуха глухих, оживали паралізовані руки та ноги?

Кожне чудо викликало нове чудо, і цей благословенний ланцюг опоясував славою храм, біля якого дедалі більшала купа ціпків та костурів, залишених колишніми каліками. Кожен із тих ціпків був як подячна молитва, як тріумфальне «Магніфікат».

Пан Сапега став біля порогу, несміливо позираючи в темну глибіню святині. Лише тепер відчував він себе святотатцем, який незаконно вдирається до святині, тепер, а не тоді, коли викрадав образ. Маленька лампадка жевріла в здобутій турецькій лампі, що звисала зі склепіння, кидала пурпурові відблиски, які не розганяли темряви. Тремтячими руками проклятий викресав вогонь і запалив принесену з собою свічу, і з тією свічкою в руках почовгав до образу. Сунучи отак навколішках, подумав, що долає відстань, яка відокремлює його від Бога. Найбільшій грішник може досягти його межі, лише для нього ця відстань ніколи не скоротиться. Свічка, яку тримав у руках, капала теплими краплинами воску, ніби оплакуючи його недолю. Раптом він відірвав втуплений у підлогу погляд, і його охопило піднесене тремтіння: Марія дивилася на нього.

Червона миготлива лампадка згори, блиск свічки знизу кидали на образ світло таким чином, що обличчя Богородиці здавалося живим. Погляд темних очей із важкими заплаканими повіками пронизав проклятого... Йому раптом здалося, що до темниці, в якій він знаходився вже кілька місяців, упав промінь світла, ясний провісник дня. Непомильно відчув, що в колі цього погляду з ним не може статися нічого поганого, і що він перестав вже бути таким жахливо самотнім.

«Пам'ятай лише, що це МАТІР наша», — спливли знову у пам'яті слова сивого кардинала де Торреса.

— Мамо! — закричав, падаючи чолом на підлогу. Свічка випала з рук, покотилася по каменях підлоги й погасла. Але пан Сапега не помітив цього, почуваячись на сьомому небі.

Відтоді приходив сюди щонаочі й залишався до світанку. Була це таємниця, щаслива змова їх трьох: Марії, каноніка й анафематствованого. Ніхто про це не знав, ніхто не здогадувався. Хоча прислуга і чула не раз кроки пана, який прямував із кімнати до внутрішнього входу до храму, та жоден не насмілювався виглянути, гадаючи, що то блукає злий дух, і на тихий стукіт дверей пірнали з головою під ковдру, обливаючись зі страху потом. Слова, переказані пошепки від одного до другого, рознесли по замку новину, що в наріжній вежі поселилися страховища... Відтоді вже не було остраху, ще хтось підглядить недозволені візити екс-християнина до святині.

Спокійний, що ніхто не бачить, пан Сапега оживав душею в атмосфері благодаті, яка наповнювала храм, і, не сміючи молитися, тільки дивився й захоплювався. Обожнював, не бажаючи нічого. Тепер він і зовсім не міг пробудити в собі покаяння. Здрігався від думки, що Богородиці могло б тут не бути. О ні, він зовсім не розкаювався у скоєному! Натомість почав відчувати жаль до Папи, який суворо його покарав. А якби хтось спробував забрати Її — кожного, хто б наважився на це, вбив би... Воєвода ніяк не міг зрозуміти, чому Бог був такий само суворий, як і Папа. В чому полягав злочин, про який стільки сказано? У применшенні папської величі? Можливо....

Часом у ці роздуми впліталася тінь Баптиста, яку спочатку він відсував із легковажною нехіттю. Що міг значити чоловік низького походження, лихий, за вбивство якого треба було заплатити меншу гривну, ніж за вбивство сокола? Спалено того негідника? — Ну то й спалено. Ніхто його не змушував до того вчинку...

Так він думав лише спочатку. Мірою того, як у Кодні примножувалися чуда, що стосувалися здебільшого простолюдинів, отих бортників, смолярів, риболовів, а не шляхти, пан Сапега не без здивування почав усвідомлювати, що ці найменші є для Пресвятої Матері не менш, а може навіть і більш милі, ніж високородні, раз Вона їх вирізняє. Відтоді, як він це зрозумів, воєвода почав дивитися на них іншими очима. Врешті-решт прийшло переконання, що смерть Баптиста, жахливе покарання, яке він заслужив своїм злочином, — не були в очах Бога справою дріб'язковою. Пресвята Богородиця жаліла недбалого, який відрізнявся від інших, не менше, ніж бортників, смолярів та іншої голоти; він же, Сапега, спокусив бідолаху грошима, а потім зрадливо видав на смерть... Цим самим він зневажив Марію, принизив Марію.

Образив Її. І, вперше відчувши покаяння, проклятий грішник бив себе в груди і повторював: — Моя провина! Моя провина! Моя дуже велика провина!..

* * *

Осінь того року була мокра, холодна, рання. Від постійної сльоти дороги перетворились на непролазні баюри. Погнила не викопана на полях ріпа. Озимина не була вчасно засіяна, бо воли грузли на ріллі. Придане Ганнусі спочивало у скринях, призначене на колись, колись, для ще не народжених доньок Казимира чи Яна Сапег. Дворові дівчата разом із донькою воєводи поспіхом шили друге придане, призначене для проживання у монастирі. Не сміялися й не співали під час тієї роботи. Попри тихий спротив воєводини, пан Сапега постановив, що Ганнуса зустріне Різдво вже за ґратами чудового Луцького монастиря сестер-бенедиктинок, настоятелька якого, Агнешка з роду Войниловичів, була далекою родичкою Сапег. Відвезти Ганнусю мали на початку Адвенту. Але раптово вдарили сильні морози без снігу і скували грязюку в тверде груддя. Колеса не могли проїхати по такій дорозі, то було дуже важко. Треба було чекати, коли

випаде сніг і вимостить шлях для саней, але снігу не було видно. Такий уже незвичний рік. Хоч як крути, а довелося відкласти подорож на опісля Різдва. Ганнуся, дізнавшись про це, вибухнула плачем і проплакала аж до вечора. Дворові дівчата потай дивувалися з того розпачу, бо не один раз бачили, як руки панянки, обробляючи темне сукно, безсило падали на поділ, її очі кидали погляд за вікно, ніби чекаючи на щось чи когось виглядаючи, — вони припускали, що їхня повелителька буде рада з відстрочки виїзду. А вона, вилишень подивіться, плаче... — Хоч би як там було, а я б у монашки не пішла! — промовила в челядній прислуга Ганнусі Криська.

Хіба лише до такого монастиря, де за настоятеля Каспер, — пробуркотіла ключниця. Кімната вибухнула сміхом. Всі знали, що Криська й Каспер, слуга Сташка Дрогоївського, колишнього нареченого панянки, були закохані одне в одного. Вони вважали, що Ганнуся візьме Криську із собою, і вони зможуть одружитися. З тією думкою Криська весь час біля панночки увивалася, в очі зазірала, за кожної нагоді запевняла, що піде за нею на край світу... Несподівана відміна одруження була і для неї важким потрясінням.

Якось за тиждень до Різдва із каноніком Бочковським трапилася пригода. Покликали його після обіду до хворого аж на Гозди. Святих Таїнств потребував Пилип, колишній знахар. Його власна жінка прийшла просити священника.

— *Christus vincit!* — проголосив канонік, наказав негайно запрягти воза і поїхав на хутір. У радісному збудженні він не подумав, що повертатися поведеться вже потемки, отож належало б попросити маршалка надати для супроводу кількох людей зі смолоскипами, бо ж там вовки. А так як поспішав, то ніхто в замку не знав про його від'їзд.

Старий знахар і справді помирав. У лісі його притиснуло дерево. Він стогнав, харкав кров'ю, але був при пам'яті. Сповідався так, як зміг, бо про святу віру знав небагато. Пре-

чисту Діву шанував більше, ніж своїх богів. Оце і все. Покликав священика, аби заручитися його допомогою.

— Цього вистачить для спасіння, бо Вона порятує тебе від диявола, — підтвердив канонік і помазав старого освяченою олією.

— ...В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа нехай пройде всіляка влада сатани над тобою, дякуючи втручанню премилосердної та святої Богородиці Марії...

— Марії... — повторив ледь чутно Пилип. Його обличчя просвітліло.

— Розбійницька пика стала схожою на людське обличчя, — пізніше розповідав канонік.

Відвідавши хворого, священик разом зі слугою самотійно поверталися додому. Як легко можна було сподіватися, їх почули вовки. Догнали швидко, хоча кобила ксьондза летіла з усіх сил. Загризли б і його, і слугу, і коня, коли б не надійшла підмога. Сам Бог допоміг їм в останню мить. У широкій бричці їхали двоє шляхтичів. Їх супроводили троє кіннотників. Від одних лише їхніх вигуків вовки повтікали до лісу.

Один із подорожніх зіскочив з брички і підійшов до напівживого зі страху каноніка.

— Ти поглянь! Та це ж його милість! — вигукнув він.

— Казик! — зрадів ксьондз. — Нехай тебе Бог благословить... Порятував мене і того хлопчину... А я вже бачив себе, безнадійного грішника, у вовчих пазурах... Ти виїхав нам назустріч?... Дай тобі Боже здоров'я!

— Еге ж... Виїхали... — підтвердив трохи непевно крепіцький староста.

— А хто це з тобою? — хотів знову запитати канонік, але не наважився. Не так важливо. Дізнається про все і так в замку.

Але до замку Казимир Сапега приїхав один. Нікого з ним, окрім слуг, не було. Пояснив маршалку і матері, що занепо-

коївся про каноніка, тому й виїхав йому назустріч. Якраз потрібно і вчасно!

— А мені від страху аж в очах двоїлося, бо я був готовий запрягнутися, що з тобою сидить хтось другий... — запевняв ксьондз, сам сміючись зі своєї помилки.

Розповів про це пізніше проклятому, гадаючи, що цим потішить його.

— На кого ж вам здався схожим отой Казиковий товариш? — запитав зі звичною втомленою усмішкою воєвода.

Ксьондз Бочковський задумався.

— Зовні на пана кастеляна полоцького, — промовив ксьондз.

— Це вже чиста уява, бо, як мені відомо, Ієронім знаходиться нині у Варшаві.

— З того ляку замакітрилося мені в голові, — добродушно визнав канонік і забрався до важливішої справи: оповідь про відвідини хворого.

— Це подія небуденна, — запевнив. — Пилип! Я міг би голову віддати, що він у язичестві життя скінчить, пеклу на пожиток... Помазав Пилипа святим миром... Невже це не чудо? Не чергова Милість Божа?

— Знаємо, хто випрохав ту ласку...

— Певно, що знаємо... Ключ від костелу я приніс вашій милості...

— Не залишай його, отче, бо не підю... Вже давно гризуть мене докори сумління, що я поводжуся негідно... Не маю права перебувати в храмі Божому... Якби про це довідався єпископ, то Вас би покарали за непослух...

— На все воля Божа... Кладу ключ...

— Не спокушайте мене, отче. Це правда, що ці нічні споглядання то єдина розрада моя і радість... але я вже вирішив, що більше приятеля наражати на небезпеку не буду. Пресвятій Діві я теж не хочу більше досаждати, аби зовсім Їй не набриднути...

— Ваша гідність! Найгірший поганин висповідався по-християнськи: це доказ, що Пресвята Діва рада цьому краю! А коли рада краю, то рада тому, що Ви Її сюди привезли...

— Говориш так, отче, ніби не пам'ятаєш, що мене проклято... Я вже ні на що не надіюсь...

— Марія — то наша надія! Бо не один раз переконувався, що віра — то велика цнота, і любов — то велика цнота, але надія — ніби найбільша з-поміж них... До смерті підтримує людину... і підтримує її, і допровадить...

— Ідемо поповнені надією... Ключ лежить отут...

Старий Пилип помер, помазаний святим миром. Застигнувши, як завжди, перед вівтарем, пан Сапега роздумував про цю подію. Справді, це було незвичайне: скільки ж то літ безрезультатно викорінювалося в пущі гніздо поганства! Ксьондзи проклинали з амвону, дідичі карали різкими спійманих за принесенням у лісах жертв чи за пусканням вінків по Бугу в Купальську ніч. Королі застосовували суворість інквізиції... Все було марно. А ось тепер, без нічиїх погроз та покарань, поганство схилилося перед хрестом....

Воевода поглянув на образ із подивом, вдячністю та розчуленістю. Подумав, що коли його загибель потрібна, щоб заплатити за благодать присутності Пресвятої Диви на Піддашші, то він згоден на цю ціну. Не буде вже віднині бунтувати, не буде впадати у розпач. Нехай Бог чинить із ним що завгодно — він усе сприйме з радістю.

В ту хвилину, коли він вирішив це все твердо, ніби склав обітницю, — в правій каплиці пролунали кроки. Невже канонік? Ні. Двоє людей. Увійшли вже до головного нефу. Побачив їх виразно. Несли запалений ліхтар. Один був одягнутий у довгу подорожню шубу, інший — у легку домашню куртку. Вони не ховалися й лише говорили трохи приглушеними голосами.

Хто це? Чого хочуть? На злодієві шапка горить, тому пан Сапега вирішив, що прийшли за ним. Хтось доніс. Прийшли переконалися, чи насправді проклятий насмілюється оскверняти святе місце своєю присутністю... Зневажаючи самого себе за малодушність, він загасив пальцями свічку і стримав подих. Але вони його зовсім не помітили, йшли прямо до вітваря. Раптом світло ліхтаря освітло їхні обличчя, і воєвода ледве стримав окрик здивування, пізнавши брата і сина...

Ієронім і Казимир тут! Ієронім тут! Виходить, канонікові не привиділося?... Коли приїхав... Навіщо удвох прийшли до костелу поночі? Що тут шукають... Його?...

— Погляньте, шановний дядечку, — мовив Казимир, проходячи на відстані двох кроків від схованого у тіні батька. — Образ на ніч не заслонили...! Ну і порядки!...

— Нам краще... Менше буде клопоту...

Побожно поклонилися, а потім ступили на східні вітваря. Казимир віддав дядькові ліхтар, поклав на підлогу довгий вузький предмет. Цей предмет видався пану Сапезі знайомим, але він ніяк не міг упізнати, що це було і звідкіля воно таке знайоме... Син пробував вилізти на вітвар. Спинаячись на пальці, він зачепився за той предмет, який скотився зі східців...

Та сама тулія, в якій було привезено з Рима образ Богородиці!

Усе зрозумів після цього схований у тіні воєвода. Кров ударила йому в скроні, залила мозок. Відчув, що може вбити обох — і брата, і сина...

— Геть! — загарчав він, зриваючись з місця. — Геть!

Схопив залізного великого хреста, який носили на чолі процесій, вихопивши його із залізного стояка біля лавки, і ринувся на прибулих. Цього вони не очікували. Остовпіли від його крику, зацікавлені від переляку. Побачивши його з піднесеним хрестом (ліхтар відкидав химерну тінь аж до склепіння), заверещали від страху і, перестрибуючи через

лави, повтікали. Неслися по храму, охаючи від жаху та вда-
ряючись один в одного. В бічній каплиці налетіли на ката-
фалк і зчинили неймовірний гармидер. Нарешті добігли до
дверей. Вистригнули надвір, завиваючи нелюдськими
голосами.

Пан Сапега залишився сам. Його долоні тремтіли від ша-
леної люті, так що він ще довго не міг знайти залізного стоя-
ка, аби поставити хрест на попереднє місце.

Полоцький кастелян та крепіцький староста зупинилися
у своїй втечі аж під головною замковою брамою, біля якої на
них чекали коні кастеляна. Обидва були смертельно бліді й
залиті потом.

— Всякий дух хвалить Господа! — повторював Ієронім
Сапега, тремтячи мов у лихоманці.

— Всякий дух хвалить Господа!

— Власними очима бачили... Ісусе, Маріє! Привид то чи
диявол?...

— Диявол хреста б не тримав і в костелі б не посмів бути.

— Ангел теж не міг бути... Від того голосу піді мною ноги
тремтять... Страшне! Тур би не заричав сильніше...

— Ангел чи диявол, але більше по образ не піду... По-
тойбічних сил краще не зачіпати...

— О, я теж не піду, і десятому закажу... Страшні, жахливі
речі! Що будемо робити тепер, пане стрію?

— Я буду стукати до брами, ніби щойно приїхав, а ти мені
відчиниш.

— Ніхто не повірить, бо коні не замороєні.

— Але на мені сорочка від поту мокра, така що викрутити
треба...

— Стукай!

— Біда! Тулія зосталася... Канонік матиме речовий доказ!

— Може, сходиш за нею? Я почекаю...

— Гарні жарти, добродію. Скоріше піду до лісу в гості до
вовків!

— Неласкава сьогодні до нас фортуна. Важко! Хотів допомогти неборакові Миколаю, а от, не вийшло... Видно, йому призначено закінчити своє мізерне життя в проклятті... Грюкай, Казику, до брами!

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Перелік неприємностей ще не скінчився. Справді напередодні Хрещенського святвечора випав очікуваний сніг, упав щедро, виславши чудовим килимом мисливські стежки, якими почали їздити на санках, але про від'їзд Ганнусі до Луцька не було й мови, бо на додачу до всього тим часом дівчина тяжко занедужала.

Вона кашляла, палала від лихоманки, їй не вистачало повітря. Побіліла, мов полотно, маленька, лежала вона в широкому матиному ліжку, де влаштувала її воєводина, щоб весь час приглядати за дитиною. Ганнуся говорила мало, не скаржилася. В немічному, схудлому тілі важко було упізнати колишню молоду, рум'яну, мов ягода, дівчину, усміхнену і веселу. Лікували її найстаранніше. З Вільнюса приїхав сам королівський медик, якого колись привозили до пана Сапегі. Був то старий чоловік, що зажив великої слави, коливилікував королеву Анну Ягеллонську від смертельної недуги. Він, обстеживши Ганнусю заявив, що якщо вона протримається до весни, то, можливо, й виживе, а коли не протримається — то на все воля Божа. Наказав окурювати її димом ялівця, натирати крижі маззю з перетертих хрущів, а також вживати дуже дорогі ліки з дуже бридким запахом, склад яких зберігався ученим лікарем у таємниці. Після чого, отримавши чималу нагороду, він поїхав, а панянка що не день ставала все слабшою. Старі жінки постійно наполягали, аби покликали знахаря чи шептуху; але Пилип уже помер, а щодо шептухи, то воєводина, яка уявляла вже Ганнусю в монастирі, боялася накликати цим гнів настоятельки.

Натомість вона біла поклони у храмі, просячи здоров'я для дитини.

Пан Сапега був не менш за неї пригнічений, вислухавши присуд медика.

— Бог не бажає моєї жертви, навіть коли нею є та невинна дівчина, — промовив він сумно.

— Або стримав руку Вашої Милості, як стримав Авраама, коли той хотів принести в жертву Ісаака, — відповів канонік, який любив усе тлумачити на добро.

Нетерплячим порухом руки воевода відхилив невчасне втішання і повернувся до послання, яке щойно укладав. То був лист до шляхетної Агнешки Войниловичівни, настоятельки, стосовно чергової відстрочки приїзду нової слуги Божої Анни Сапежанки.

Аби матінка настоятелька не запідозрила, що за дворазовими зволіканнями криються якісь світські інтриги, пан Сапега просив, аби прислала, якщо забажає, одну з черниць, аби доглядала за Ганнусею, як за своєю майбутньою посестрою, а після її видужання допомогла безпечно добратися до монастиря. До листа було додано щедрий подарунок.

Висланий із листом шляхтич виїхав, і його повернення не варто було сподіватися раніше, ніж за кілька тижнів. Життя у замку, сповільнене зимою, припорошене подвійним смутком прокляття та хвороби, тяглося повільно. Гості не заїздили, сусіди сторонилися. Ніколи ще подвір'я та стайні не стояли такими порожніми, як тепер. На полювання також ніхто із замку не виїздив, і цінні соколи, кречети, яструби дрімали цілими днями на жердинах у великій замковій залі. Так само нудилися і жиріли гончі та хорти, якими з давніх-давен славився Кодень. Пана Мочидловського, який бачив то все, жерла нудьга, яка, за його словами, швидко мала загнати його в могилу.

Тієї зими воевода відокремився цілковито і, замкнувшись у наріжну вежу, проводив цілі дні за читанням. Дедалі більше відчужуючись від усього, що діялося навколо, упер-

ше в житті він відчув насолоду від книг і розкошував над ними. Це не означало, що перед тим ніколи не стикався з книгами. У жодному разі!

Отці-езуїти вчили його читати як належить у період бурси; потім також, будучи сенатором і відправляючи посольства, він нерідко стикався з писаним словом. У родині вважався за вченого. Та лише тепер воєвода зрозумів, які безмежні й чудесні країни відкривають нам книжки, яким незамінним другом є книга для усамітнених. Чудові фоліанти у шкіряній оправі, що стояли без використання в призначеній для бібліотеки кімнати, яких збирали поколіннями більше для пишноти, ніж для вжиту, були тепер ним сумлінно та уважно перечитані.

Спочатку він брав кожну книгу по черзі, як вони стояли; потім, одначе, навчився вибирати. Перегорнувши кілька сторінок, без вагання відкладав усе, що було пустим світським фіглярством, баєчками, написаними для людських розваг, та заглиблювався лише в ті твори, які розповідали про становлення Речі Посполитої, про її закони, про світ і про Бога. Особливо в ті останні, так як його душевна недоля робила цю тему живішою та потрібнішою за інші. Він проштудіював протягом тієї зими «Листи» кардинала Гозія, «Життя Святих» та «Проповіді» отця Петра Скарги, «Штудії» святого Ігнатія, «Писання» святого Августина, а також деякі твори святого Томи. Зусилля, яких мусив докласти, щоби зрозуміти далекосяжні думки християнських філософів, щедро оплачувалися радістю миті, коли він із певністю міг сказати самому собі: «Зрозумів».

Та радість швидко перейшла у гіркоту і жаль. Споруда віри росла в його очах логічною, чіткою, чудовою, охоплюючи увесь всесвіт, лише він був звідтіля усунений, бо ж знаходився поза нею. Мірою зростання цього жалю Миколай Сапега усвідомлював, якими щасливими є ті люди, що належать до великої всесвітньої Христової Церкви! Якими гордими й радісними можуть себе почувати християни, сини

Божі, сини короля! Як повинні вони цінувати той захист! Ах, хоч би раз могли вони відчутти, що почуває проклятий, відлучений від Божого Царства, — інакше б жили на світі...

Коронний маршалок Дрогойовський приїхав до Кодня. Його приїзд став, на тлі запалої в замку тиші та відокремленості, надзвичайною та радісною подією. Воеводина вітала його в сінях, не приховуючи радості. Вона постаріла за останній рік так, ніби проминуло принаймні літ п'ятнадцять. Її волосся під старосвітським чіпцем було геть біле.

— Я не попереджував про свій приїзд, — пояснював маршалок, виконавши належну кількість поклонів, — бо, знаючи надмірну дратівливість Миколая, боявся, що він мене не прийме. Що тут чути, шановна моя добродійко?

— Мій шановний чоловік сидить за книгами і, як раніше, не виходить із вежі.

— А як там Ганнуся? Вона вже від Різдва в монастирі? Як їй там живеться за ґратами?..

— Ганнуся вдома і ближча до небесних воріт, ніж до монастирських. Не віддали ми її ще до ордену, бо від нового року хворіє без перерви, і ми не можемо нічим допомогти їй у цій немочі...

— Невже тут? Хворіє? Такою здоровою здавалася дівчиною...

— Була здоровою. Це її перша хвороба в житті.

Маршалок стурбовано підкрутив вуса.

— От біда, шановна добродійко, біда... У мене також невесело... Сташек понурий, волочиться відлюдком по лісах. Заговорити до себе не дає... Почорнів від смутку... Аж злість мене інколи бере, взявся б за ремінь, та це вже не допоможе... Вони дуже закохалися, шановна добродійко...

Воеводина хитнула головою на знак того, що знає про це.

— Сташек вважав, — продовжував маршалок, — що Ганнуся вже прийняла постриг і живе у монастирі... Якби довідався, що вона ще вдома, то не витримав би, зразу б при-

летів сюди з проханням змилосердитися над ним, та й над нею...

— Не треба йому нічого говорити, ваша гідність. Навіщо обом завдавати болю?

Не могла більше стримати сльози, які потекли струмками по її материнському обличчю. Але маршалок не відступав.

— Жаль мені парубка, — визнав. — Часом думаю собі, яке досить поспішне рішення прийняли ви, дорогі мої...

— Мій шановний чоловік боявся, що коли він не може дати батьківського благословення, тоді й Божого у цієї пари не буде...

— Слушне побоювання, та все ж шкода молодих... Ми повинні були породичатися, шановна добродійко... Розкажіть мені як родичеві: чому Ганнуса заслабла? Чи не з туги?...

— Певно, що так.

— Тобто?

— Що призначено Богу, того відбирати не можна.

— Ще не призначено, присяги вона не приймала... Спробую поговорити про це з Миколаєм...

— Покірно благаю вас не робити цього! Ніщо не зміниться, лише зануримо його у ще більшу меланхолію... Чого ти хочеш?! — гукнула до Криськи, яка встромила голову до кімнати.

— Ключниця питає про розпорядження ясновельможної пані.

— Не горить... Нехай почекає... Скоро прийду... Ні, ні, це нічим не допоможе... Краще поговоріть із ним про громадські справи, бо живемо ми зараз як у лісі, нічого не знаємо, що коїться в краї. А тієї рани не ятрить, бо на неї ради немає...

На все може бути рада, і на цей випадок би знайшлася, якби не опір Миколая... — думав маршалок Дрогойовський. Будучи, однак, розважливим і статечним чоловіком, не поспішав ті погляди оприлюднити. Поки що, підкорившись

бажанню воєводи, ані словом не порушив справи Ганну-синого постригу, і зразу ж після привітання господаря перейшов до політичних новин.

* * *

— Боялися, що безвладдя пройде для нас усіх набагато гірше. Але, дякуючи Богові, в народі існує загальна прихильність до Владислава... Тому й прийняття присяги на вірність відбувалося дуже урочисто і піднесено...

— Я свою присягу послав письмово...

— Поганий крок, який нікого не задовольнить. «Відсутні приємні для наших ворогів», — каже прислів'я... Лише ті не складали присягу особисто, хто ображається на Його Величність короля...

— На що мені ображатися!... Я знаю Владислава давно, ще коли він був королевичем... Обіцяв вирости чудовим і войовничим лицарем... Я не міг поїхати, бо перебуваю під прокляттям...

— Перебільшуєш, Миколаю, як завжди перебільшуєш! Де прокляття, а де Сейм? Двір давно забув про твою справу, має інші клопоти в голові... Згадують часом, але через те, що дивуються твоєму тривалому невтручання у громадські справи... Я теж дивуюсь...

— Бо ти ніколи не відчував себе відлученим, — похмуро відказав воєвода.

— Як хочеш. Я тебе не кличу на храмове свято ані на реколекції, а лише до Сейму. Як я вже сказав, усі про твою справу забули, і терору можеш не боятися...

— Терору! — вигукнув із гнівом воєвода. — До цього дня я ніколи не боявся терору!... Дякуючи Богові, я можу поки що взяти із собою пару яких-небудь полків для охорони, та й у Кодні залишити потрібне прикриття... Терор! Їй-богу! Чорта раніше спробує той, хто схотів би узяти Сапегу за горло! Ніби не маю я п'яти тисяч воїнів, краще озброєних та споряджених, ніж королівські? Тільки в Радзивілла військо так

само добірне, як і в мене, але Радзивілли як розкольників не ударять по мені через викрадення Богородиці, а малопольські та великопольські пани досить зайняті своїми справами у королівстві, щоб іще втручатися до нас, литвинів...

— Правильно говориш. Чому ж тоді не хочеш їхати?

— Нізачо не поїду! — крикнув пан Сапега. — Я з цієї в'язниці не виходжу тижнями, а до Варшави поїду?... Людям у вічі дивитися?.. Сенатори підуть до храму перед першим засіданням Сейму, а я стоятиму, як пес біля порогу? А де сяду в палаті? Розміщуся на своєму давньому місці серед прихильників католицизму праворуч від примаса? Чи не розміщуся... Тоді де? До розкольників тоді приєднатися, до єретиків? Буду стояти, як паршива вівця, поміж противниками на посміх усім? Ото були б радість і несподіванка! Скільки минулого року ходило про мене епіграм, насмішок, глузувань! Єронім колись розповів мені оті віршики про католиків, які з побожності злодіями стають... Маю йти до Сенату, аби вислухати все це вдруге?... Не дочекаються!

— Як хочеш, — повторив маршалок. — Удруге повторюю, що ти перебільшуєш... Жоден із нас не знає, де буде після смерті, й голови собі цим не забиває, ти ж ні про що інше не думаєш, лише, що проклятий...

— Бо ви *не знаєте*, я ж *знаю*... А що люди собі голови не утруднюють, то не дивно... От якби вони відчували те, що я відчув... Розкажи далі, що там твориться!

— Москва розірвала укладений у Дівуліні договір і вийшла до кордонів Литви... Христофор Радзивілл, гетьман, уже пішов назустріч...

— Не завадило б дати Москві добрячої прочуханки...

— Радзивілл зробить усе, що зможе, аби повернутися переможцем на Сейм, який буде відкрито зразу ж опісля Великодня...

— Чи ж буде щось важливе обговорюватися на Сеймі?

— Найголовніше питання, заради якого Радзивілл буде лізти зі шкіри, лиш би залагодити: згода Сейму на одруження короля з Єлизаветою, донькою рейнського намісника...

— Князя Фредерика?! Знаю його! Але ж то єретик і родина єретична...

— І англійський король, який доводиться панні дядьком, теж єретик, і сама панна відома своїми реформаторськими симпатіями...

— Тоді Сейм не дозволить. Адже ухвалили на попередньому Сеймі, що жоден шляхтич не може бути обраний, окрім тих, які є ревними католиками — тож цієї самої віри мусить бути і королева. Чи не так?

— Такий проект було подано на розгляд, але він не пройшов через сильний опір іновірців. Може, вже тоді король думав про своє одруження, бо не підтримав...

— Таке одруження не може отримати згоди Сейму!

— Не повинно, але її легко отримає. Король обіцяє золоті гори своїм прихильникам, бо закоханий у вроду спокусниці; дисиденти роблять, що можуть, бо для них то значна перемога, а висловити їм спротив немає кому.

— Що ти кажеш?!

— Уже майже п'ять років, Миколаю, як ти не береш участі в сеймах. Спочатку через хворобу, а потім через твій римський казус. Не знаєш зовсім, що відбувається. А я знаю і розкажу. Стоїмо ми перед важкими для святої віри часами. Владислав зовсім не схожий на батька. Той аж занадто дбав за святу віру, а цей абияк. Дуже вразливий на жіночу вроду, і дружина поведе його легко, куди забажає... Дисиденти знову сильно зміцнилися, і цілком можливо, що зможуть мати більшість в Сеймі.

— Що ж роблять наші?

— Наш вплив дуже підунав. Керівника немає, бо найпомітніші люди відійшли. Щойно лиш Примасом призначили Венжика, як ми одразу зрозуміли, що з нього буде слабка опора для церковної партії... Добрий, учений чоловік, але за-

надто м'який, всього лякається. Решта або байдужі, або боються наразитися... Зрозуміло, що після опозиції, особливо в такій особистій справі, даремно сподіватися на королівську ласку! А прибуткові вакансії та вигідні посади ще не втратили приваби...

— Невеселі речі розповідаєш... У такому разі королівна-єретичка є страшною і зрадливою!

— Тому-то нунцій Вісконті з цього приводу побоюється...

— Призначено нового нунція?

— Так. Міланець. Лариссенський архієпископ, світлий і розумний чоловік, але для нас, католиків, передбачає чорні часи.

— З приводу того одруження?

— З приводу того одруження. Адже здавна відомо, що яка дружина, такий і чоловік. Каже також, що в Польщі обмаль людей, які знають свою віру... Що дисиденти знають, чого хочуть, а католики не знають.

— Гей, я знав би, чого забажав як католик, коли б мене не пригнічувало прокляття!

— Хто тобі забороняє розповісти, що знаєш, і повести усіх?

— Свої погляди я щойно розповів.

— Не хочу образити, але мушу визнати, що примаса чи нунція оті докази не переконали б. Що ж є, на твою думку, вирішальною причиною неможливості виїзду? Побоювання перед насмішками іновірців?

— Марно гадати, старий! Особливо про те, чого боюся, а все ж я не поїду. Я помер, а покійників ніхто не вітає з радістю.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

У маминій кімнаті було тепло, пахло кадилом та димом з ялівцем. У каміні тріщав вогонь, освітлюючи повітря. Ганнуса лежала горілиць, дрімала. Її схудлі долоні, подібні до дитячих, спочивали на грудях. Розарій, який перед сном вона сумлінно спромоглася перебрати, обвивався навколо

пальців. Так лежачи, скидалася вона на мертву, одначе прихід Криськи розбудив її.

Засмучена в останній час служниця сьогодні виглядала зовсім інакше. Вся у рум'янах, таємничих усміхах, вона припала до ліжка таким самим поривчастим рухом, як недавно Ганнуся біля батьківського ложа.

— Панночка не спить? — прошептала дівка. — Панночці щось розповім... Але так, щоб ніхто не чув... переказати не можна нікому... А я розповім...

Ганнуся поглянула на неї відстороненим поглядом.

— Чому не можна переказати? — слабо запитала, не проявляючи зацікавлення.

— Бо то про панича Сташека... Панночко! Пан маршалок коронний приїхав... Чула, що говорив Вашій матусі... Що панич блукає по лісах, мов вепр... І гадає, що ви вже пострижені, бо якби знав, що ви удома...

— Не можна мені це слухати, — перервала її Ганнуся несподівано сильнішим голосом. Білі перед цим щоки заляв гарячий рум'янець.

— Панночко! Ой Боже! Та ви ж ще не в черницях... Гріха немає... А пан маршалок каже, що...

— Не можна мені це слухати, — повторила вже владно Ганнуся. — Вертайся до роботи, Крисько...

— Вже йду, панночко... Тільки договорю...

— Нічого не договориш... Не хочу...

Зажурена і присоромлена дівчина вийшла з кімнати. Лише коли та зникла за дверима, Ганнуся вибухнула таким гірким і ревним плачем, що здавалося, ніби ридання розірвуть її німічне тіло, а воєводина, яка прийшла годиною пізніше, не могла її заспокоїти ані умовляннями, ані ліками...

* * *

Настоятелька луцького монастиря сестер-бенедиктинок, уроджена Агнешка Войнилович, прийняла лист воєводи брестського, а також мішок дукатів, що його супроводжував, із

подвійним почуттям радості й стурбованості. Як обачлива і мудра керівниця, просвітителька і покровителька освіти, вона постійно потребувала коштів, тому щедрий дар щиро її втішив. Одночасно вона без ентузіазму думала про прибуття Ганнусі. Як вогню вона боялася сестер, хай навіть багатих і родичок, але які приходили до монастиря не з власної волі, а за розпорядженням родичів. Отих панянок некрасивих, чи без посагу, отих безталанно закоханих, чи ще в колісці посвячених Богу, яких силоміць поміщали за ґрати. Багаторічний досвід навчив її, що найчастіше нечистий, аніж ангел мав користь від таких черниць. А скільки прикростей та спокус виникає звідтіля для новоспечених сестер! Скільки додаткових покарань потрібно буває застосувати лишень тому, що одна душечка перебуває в нескінченому бунті та розпачі!

Родичі як родичі. Гадають собі, ніби діти є їхньою власністю, зобов'язаною робити те, що їм накажуть. Забувають, або не знають, що Богу приємна лише добровільна жертва.

Перше повідомлення про швидке прибуття до монастиря Анни Сапіжанки, доньки брестського воєводи Миколая, матір Агнешка сприйняла із задоволенням. Знаючи своїх родичів, думала, що має справу зі справжнім покликанням. Але за минуле півріччя до неї дійшли деякі чутки, а скупа інформація, уміло видобута нею з пана Кірсновського, підтвердила її підозри. Дівчина була заручена. Батько наказав їй іти в черницю зразу ж після свого відлучення. Правильно зробив чи ні — то його справа. В будь-якому разі, дисципліна монастиря від цього постраждає. Знову почнуться зітхання, меланхолії, розповіді іншим сестрам, як це було з новенькою Бетою Коморовською, яка, на щастя, швидко померла...

Бог може покарати дітей за гріхи батьків. Це Його свята воля і право... Але батькам не можна перекладати своїх провин на плечі дітей, бо кожна душа відповідає за себе, — чесно

думала настоятелька. — Охоче подискутувала б на цю тему з Миколаєм, якби мала змогу...

Прохання про можливість прислати сестру було дуже клопітким. Одну послати не годилося, а позбутися з монастиря двох — помітна втрата. Погано, погано... Якби послати одначе когось розумного, наприклад, сестру Плациду, то та б довідалася, як насправді виглядає ця історія... Але чи впораюся я тут сама без сестри Плациди? В тому-то й суть... Монастир без неї, як без рук... А може, таки послати... А кого ж іще додати? Може, Гіацинту, яка тиха мов мишка, й весь час слабує?.. Їй піде на користь добрий відпочинок і харчування у Сапег...

Мати Агнешка, прийнявши постанову, не любила зволікати з її виконанням. Того ж вечора заявила сестрам Плациді й Гіацинті, що вони поїдуть на кілька тижнів, може трохи надовше, до Кодня. — До того Кодня, господаря якого прокляли? — запитала з обуренням сестра Плацида.

— Так, до того самого.

— А чи превелебна матір не боїться, що перебування під одним дахом із проклятим...

— Зовсім не боюся, але натомість хочу знати, чи новенька, яку будете опікати, справді має покликання до чернецтва. Перш ніж приїдете з нею, хочу отримати про це повідомлення.

Сестра Плацида склала руки на грудях і схилилася покірно на знак згоди. Тут же настоятелька покликала пана Кірсновського, який здивувався, почувши, що обидві сестри мають із ним їхати назавтра. Спромігся лише заявити те, що сани не досить обладнані, що пан воевода прийшле не гаючись велику й пристосовану коляску, — але мати настоятелька обірвала цей перелік труднощів, заявивши, що служницям Божим личить простота.

Завжди спокійний і стриманий, пан маршалок Дрогоївський розлютився і немилосердно лаявся. Нічого дивного: виїжджаючи з Сідлець після довгого перепочинку, помітив,

що обидві запряжені кобили, гарні, булані турецькі кобили, підхопили запалення суглобів задніх ніг! Слуга та візничий, негідники, не обтерли соломною, або напоїли їх занадто швидко... Бодай би їх кат поїв! Навіть каретникам дали прочухана, хоча ті були найменш винні, бо повинні були доглядати за каретою, а не за кіньми. А бандити! А шахраї! Лють, яка трусила маршалка, не проходила, бо як же це приїхати до столиці на хворих конях, коли там зібралось все щонайкраще з Литви та Корони! Оце б узяли його на кпини королівські жартуни!.. Не було би спасіння. Треба було міняти коней, хоча це загрожувало спізненням на відкриття Сейму. Слуга Андрюшка сів на найкращого огиря і щодуху погнав назад, щоби привести нових коней. За ним подалися сумні винуватці, ведучи кульгавих, хворих кляч. Злий, мов собака, коронний маршалок чекав на їхнє повернення в Сідлецах.

Втішила його трохи почута новина, що через погані дорogi відкриття Сейму відкладено на два тижні.

Хоч як поспішав Андрюшка, маючи суворий наказ якнайшвидше повертатися з кіньми, йому вистачило часу, щоб у челядній розповісти про особливості коденського побуту. Переказав Касперові усе, що розповіла йому Криська. Окрім запевнень про вірність почуттів, знаходилася там також підслухана гадка воеводини про причини Ганнусиної хвороби. Випадок, що його короткозорі люди називають сліпим, а насправді він є знярядям Божого Провидіння, діє безвідмовно і прицільно. Ще пара гнідих не встигла виїхати за межі Бжеза, а вже Сташек отримав від Каспера належну інформацію. Від тих новин образ Ганнусі, їхнє невдале одруження, трохи приглушені за останній час, ожили знову у пам'яті з колишньою силою. Молодий Дрогойовський опалів. Не зважаючи на сніги, заганяв коней, перебирав у голові найрізноманітніші задуми. О ні, він не буде сидіти в родинному Бжезі, коли там наречена помирає з кохання до нього! Мила пташечко, бідне ягнятко, Ганнусю! Кохання мов той вогонь — так кажуть люди, маючи на думці його теп-

ло та світло. До самої природи кохання належить те, що поєднує його з полум'ям; вони обоє потребують безперервної поживи. А стикнувшись із пустою — гинуть. Новини, переказані Андрюшкою, подіяли на почуття Сташка, мов суха ялиця, яку вкинули до пригаслого багаття. Полум'я здіймалося високо, підхоплювало його з собою догори, навівало незвичні й сміливі помисли. Вони металися в його голові; юнак не знав, на якому зупинитися. Вирушити з проханням до воєводи, до воєводи, чи до самого Найяснішого Короля? А може, краще до отця примаса? Проблиски холодної розсудливості самі вказали йому на безцільність отих намірів. Ніхто не прийме скарги двох молодих людей, і ніхто не захоче клопотатися їхнім захистом. Воля батьків свята, і король так само не захоче розхитати одну з опор свого авторитету. Раз уже відлучений Пій (так уїдливо за спиною називали воєводу) направив доньку до монастиря, — відкликання цього рішення не буде. Єдиний союзник, якого міг знайти Сташек, шляхетна Агнешка Войниловичівна, настоятелька, не спадала хлопцеві на думку. А так як не існувало жодної сили, що могла би йому посприяти, то зоставалося єдине: напад.

Часи, в які він жив, були часами сваволі, й не раз траплялося, що претендент, отримавши відмову, не зупинявся, а робив спробу викрасти дівчину. Голосна історія Гальшки Острозької була ще жива у пам'яті всіх. Напади не завжди, врешті-решт, закінчувалися так драматично. Не раз примушені родичі давали дозвіл і благословення. Був то лицарський спосіб, прославлений відлуннями старих звичаїв викрадання нареченої. Його супроводжувало, звичайно, немало ризиків. У разі затримання винуватця в момент замаху, батько чи брат потерпілої, або її захисники, мали право покарати зухвальця мечем чи батогами, що було образою, гіршою за смерть. На всю Річ Посполиту була відома потішна історія невдалого претендента на руку шляхетної панянки Слушанки, доньки Іполита Яронія, що мав герб Стріли. Батько пан-

ночки перехопив конфіденційного листа, але не виказав цього, вивісив у вікні на знак згоди — умовну хустку, а на призначене місце зустрічі посадив одягну в убрання доньки стару, глуху поважну панну. Кавалер у гарячці збудження не помітив заміни — викрав на коні фальшивий скарб. Врешті-решт мусив проти свого бажання одружитися з викраденою дівчиною.

Всі ті спогади, роздуми, помисли гайсали у розпашілій голові екс-нареченого, не ослаблюючи його прагнення діяти. Викрасти Ганнусю і привезти до Бжеза. Тоді не знайдеться нікого, хто б осудив його. Але як здійснити викрадення? Тут розмах думки зупинявся, наче кінь перед занадто високою перешкодою. Бо є різниця, чи викрадати панну з першого-ліпшого шляхетського двору, де лише сторож та пара псів охороняє подвір'я, чи з коденського замку, де міст, який піднімають на ніч, мури, на стінах сторожа... Господи, цей задум не під силу людині! «Міг би вдатися лише при єдиному випадку: якби Ганнуса сама забажала вийти до милого... Але ж вона немічна... Вже не встає з ліжка кілька місяців...»

За будь-якого варіанту найпотрібнішою річчю було роздобути інформацію. На роль посланця сам по собі напрошувався Каспер, надійний через особисту зацікавленість. Лише який знайти привід для його подорожі до Кодня?

Хто хоче вдарити пса, той завжди знайде кия. Сташек написав листа до пана Мочидловського, прохаючи у нього рецептуру отрути для лисиць. Каспер поїхав. Молодий Дрогоївський не успадкував від батька цноти терплячості, тому-то й не зміг усидіти на місці, очікуючи на повернення посланця. Не зважаючи на березневі вітругани та передвесняну негоду з колючими морозними голками, він літав лісами, розпашілий та неспокійний. Його нетерплячість зростала мірою того, як затягувалася відсутність Каспера. А затягувалася тому, що пан Мочидловський, бажаючи виявити свою люб'язність, вирішив додати до рецепту отруту

власноручного приготування. Остання ж обставина вимагала численних заходів та часу.

Квітень уже буяв весняними вітрами, коли нарешті повернувся Каспер. Новини, які він привіз (незалежно від отрути), були і добрими, і злими. Добрими, бо панянка була набагато здоровіша. Її вже навіть виносили у кріслі на сонце, і Каспер бачив її здаля білу-білесеньку. Злі, бо перебували біля неї дві черниці з луцького монастиря, які спали в сусідній з панночкою кімнаті і по черзі доглядали за нею. Мали zostаватися, доки вона цілком не одужає, а потім із нею разом повернутися до монастиря.

Ця новина була ударом. Тобто нема що говорити і про викрадення! Єдиною надією могло бути викрадення в дорозі поміж Коднем і Луцьком. Надія ця була надто слабою! Ганнуся не вирушить у дорогу лише із черницями. Воєвода додасть для її супроводу немалий загін. Даремно сподіватися, не маючи з собою кільканадцятьох споряджених вояків.

Звідкіля їх узяти? Довіритися батькові? Батько не дозволить. Він противник усілякого насильства. З чого ж почати?!... З останньої розпуки закоханий звернувся з палкою молитвою до Бога. Кожна людина так робить, закінчуючи тим, від чого потрібно починати. Навколо Сташка всі говорили про чудеса, відомі вже по цілій Польщі, явлені завдяки заступництву Пресвятої Божої Матері Коденської. Більше за все він прагнув і собі найшвидше поїхати туди, і прохати про чудо, про Її милосердне втручання в його справу. Але мандрівка, доступна кожному, особисто для нього ставала утрудненою. Поїде відкрито — викличе в домі Сапег неспокій, і хто знає, може, спричинить спровадження Ганнусі до Луцька. Поїде таємно, переховуючись у натовпі прочан, — то може бути також упізнаний, і ще більше викличе підозру. Кидався з розпачу, ніби остання соломинка надії на порятунок вислизала йому з рук, і в цьому був схожий на більшість людей, які вважали що легше ублагати Бога в місці, прослав-

леному чудесами, але не знали, що ті місця дозволені для підтримання людської слабості, а не сили Божої, яка всюди однакова і всюди присутня.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Рішення пана Сапеги про відвідини Сейму здивувало всіх, не виключаючи і його самого. Він, який не бажав бодай на короткий час покинути добровільне ув'язнення, хто уникав людських облич, одного дня прокинувся з переконанням, що їхати треба, і що їхати він мусить.

Що буде, те й буде, а він свій обов'язок сенатора Речі Посполитої виконає. Часу було мало, тому зібрався за один день, спричинивши удома нечуваний розгاردіяш. І добре сталося, що не мав часу на довгі роздуми, бо чи вистачило б йому відваги до кінця. Він уже не боявся можливого повторного замаху на образ. Канонік, дружина та обидві сестри-бенедиктинки пообіцяли йому належним чином стерегти Божу Матір, а поза тим, чутка про страхітливі сили, що боронили образ, поширилися вже дуже далеко, повсюдно. Боявся він не цього, а що кожен його крок буде причиною для болісних принижень. Адже справді так було. Он при дорозі стоять Розп'яття. Всі, хто його супроводжує, побожно скидають шапки. А відлучений може не турбуватися. Богу однаково, чи скине він її, чи ні. Воєводи соромно не зняти шапки, але знявши, подумав, що слуги перешіптуються поміж собою на вухо, мовляв, учинив це безправно. Отруюють його ті думки, хоча насправді дворяни та слуги далекі від осудів, що їх він їм приписує; їх цікавить щось інше, й лише надмірна вразливість пана Сапеги збуджує у них його власні переживання.

Або ось недільний постій, і всі відправляються на Службу. Лише він один — ні. Залишився в заїжджій хаті, вдає, ніби спить, а місцеві люди, що юрбою поспішають на літургію, дивуються і питають про причини неучасті. Перш ніж пан Гор-

новський встиг порадити їм, щоби йшли своєю дорогою і не лізли в чужі справи, Івашко чи Данилко вже пояснив, що пан є «проклятим». Проклятий, тому і до храму йому заборонено заходити. О тій хвилині дзвоник повідомляє, що служба розпочалася. Забувши про побожність, натовп пхається до дверей, до вікна, щоб побачити проклятого. Як він виглядає? Чи видно по ньому, що він уже є власністю нечистого? Пан Сапега пробує не бачити цікавих, не чути; але дратує його це невимовно. Особливо як згадає, що це лише початок, прелюдія того, що буде у Варшаві.

Думка про Ганнусю відсувала на другий план особисті проблеми, але не заспокоювала. Різала серце, мов ніж. Ганнуса не жаліла батька. Коли він прийшов до неї попроситися, припала устами до його долоні з довірливою ніжністю, промовила: «Таточку» — так, як колись, коли була малим дитятком, що несвідомо виконувало етикет. При тій згадці сльози виступали у нього на очах, сльози такі дивні для старого, твердого мужчини, й услід за тим починали точити його сумніви, чи добре зробив, віддаючи доньку в монастир, і чи не занадто великої жертви вимагав?

Коли йому вже остогидли і власні думки, й людська цікавість, і болісні сумніви, утікав він всією своєю душею до коханої Посередниці й Цариці. Переконався остаточно, що не лише перед образом може відчувати її Божественну присутність. Її цілющі долоні супроводжували його всюди, підтримуючи та додаючи відваги. Як завжди, коли думав про Неї, переставав відчувати себе проклятим і самотнім. І зміцнювався переконанням у слушності своєї подорожі. Боронячи на Сеймі інтереси віри, чи не буде він водночас і боронити справи Богородиці?

Хоча урочисте відкриття Сейму настало ще в середу, але справа королівського одруження ще не розглядалася. За давньою традицією, четвер було призначено для перегляду попередніх судів, п'ятницю та суботу — для смертних вироків,

понеділок — для військових та королівських фінансів. Сьогодні був якраз понеділок.

Тому обидві палати, що стояли пустою в попередні дні, густо заповнилися зранку. І коли Михайло Тризна, литовський стольник і сеймовий маршалок, оголосив про початок засідання, то ні в Сенаті, ні в Лицарському Колі не було жодного відсутнього. Король Владислав сидів на почесному тронному місці. Ті, хто його добре знав, відчували з нетерплячого руху пальців, якими король перебігав по поручнях крісла, що результат засідання дуже його хвилює. Час від часу швидким поглядом він озирає зібрання, ніби прагнучи завчасно дізнатися, хто буде на його стороні, а хто проти. Але достойники, які мали незабаром вирішити долю його раптового почуття до уродженої княжни Нойбурзької, сиділи в глибокій мовчанці. На чолі духовенство: архієпископ Гнезнінський Венжик, примас Речі Посполитої; Любеньський, єпископ полоцький; коронний канцлер Задзік, єпископ холмський; П'ясецький, єпископ кам'янецький; Тушкевич, єпископ жмудський, та інші. За провідниками Церкви — воєводи: Тарло зі Слупна, любельський; Дзялинський — воєвода поморський, Радоміцький — іновроцлавський, Гошевський — зі Смоленська; Дрогойовський — коронний маршалок; Єжи Оссолінський — коронний підскарбій, та багато, багато інших. Окремою групою зібралися дисиденти, що дуже зміцніли по смерті короля Сигізмунда, посадивши поперед як свого проводиря Христофора Радзивілла. За Радзивілом сиділи: Фірлей — воєвода ленчицький, Грудзінський — воєвода каліський, Волицький — воєвода равський, та інші. Всі вони, щільно обсівши лави, зливалися в монолітну тісну масу, яка миготіла всіма барвами та багатими строями. Над вишневим кармазином, зеленню або сапфіром плащів, пухнастою м'якістю хутер, миготливим золотом запонок височіли похмурі, поважні, горді, добродушні або злосливі, нерідко тупі, розпусні голови. Одні дбали про добробут Речі Посполитої, інші про власну вигоду. Всі

слухали промову, яку читав сеймовий маршалок, литовський стольник Гризна:

«...Коли, дякуючи Божій милості та вільним голосам Обоих З'єднаних Народів, посів той високий трон, — першим рішенням Його Королівської Величності було усі права, які отримав від своїх попередників, святої пам'яті Польських Королів, у тому ж порядку та силі успадкувати, нічого з них нікому не применшуючи. Цією постановою сподівається собі Милостивий Монарх отримати достатню довіру та любов підданих, і прагне отримати підтримку Високих Зборів у цій справі.

Зваживши на плачевні наслідки, що виникли з бездітності Помазаників Божих, як то безкоролівство та гідні жалю заколоти, що потрясли організм Речі Посполитої; зваживши також, що навіть Монарх, як і кожна людина, створений для подружнього життя, Найясніший Пан, Милостивий Король доносить до нинішніх Високих Зборів, представлених в обох палатах, що він вирішив узяти дружину і посадовити її біля себе на троні як Королеву Обоих Народів. Кандидаткою до цієї честі Милостивий Пан вибрав Нойбурзьку князівну Єлизавету, доньку рейнського намісника князя Фредерика, курфюста Римської Імперії.

Рідкісна вдача тієї панни, як і її гідне подиву здоров'я являються запорукою її плідності, а її весь рід славний з давніх-давен благородними чеснотами. Англійський король, який доводиться дядьком князівні, ревно підтримує це одруження. Незайвим буде повідомити, що він сказав послові Його Королівської Величності панові Завадському під час секретної розмови: надасть Речі Посполитій корисні торгіві та морські концесії, а в разі небезпеки прийде на допомогу з потужним флотом. Це дуже важливі обіцянки, що заслуговують на пильну увагу! Що ж стосується різниці віросповідань, яка може викликати певні занепокоєння, можемо повідомити що князівна Нойбурзька зі своєю матір'ю, яка походить із королівського роду Стюардів, урочисто обіцяли

пану Завадському, що після одруження князівна змінить віру, повернувшись до істинної релігії.

...Таким чином Милостивий Повелитель виносить на обговорення та голосування Високих Станів Обох З'єднаних Народів оголошений проект щасливого одруження, не сумніваючись у його благополучному результаті...»

Сеймовий маршалок замовк і очікуючи поглянув на присутніх. Але вони мовчали також, охоплені загальним небажанням висловлювати свою думку, не довідавшись наперед про думку інших. Нехай спочатку висловиться хтось інший... Опір буде великим, бо Милостивому, з усього видно, дуже потрібна князівна. Навіть підключив англійського короля з флотом! Нібито британський флот міг чимось допомогти проти Москви або Високої Порти!..

Король, явно нервуючи, дедалі частіше перебігав пальцями по поручнях трону. Очима перелічував своїх прихильників, уже пов'язаних чинами та грошима. Стурбований цим поглядом П'ясецький, єпископ кам'янецький, підвівся й попросив слова.

Маршалок сеймовий Тризна квапливо дозволив, а маршалок Дрогойовський неприязно скривився і з натяком подивився на примаса.

Погано, що перше слово взяв цей чоловік. Він агітуватиме за проект і переконає всіх лякливих лінивців, буцімто нема за що сперечатися. Погано все складається. Природжений посередник відчув запізнілий жаль, що надто довго зволікав із взяттям слова.

— З немалою радістю ми почули, — почав єпископ, — що Милостивий Пан прагне вступити в подружній зв'язок, аби залишити спадкоємців свого роду й не викликати заворушення в Речі Посполитій. Гідні наслідування ці наміри, і хто б їм не заплодував з місць?! Зроблений вибір дружини не задовольнить хіба лише того, хто хоче бачити в усьому лише зло... Рід старовинний, панночка шляхетного походження, чудова партія. Вибір, здійснений досконалим паном, не може

бути інакшим, як також досконалим. Мені здалися невчасними посмішки на обличчях деяких добродіїв, коли йшлося про виголошені в декларації запевнення Його Величності англійського Короля! Лише недалеко розумом можуть легковажити значенням союзу з могутньою Великою Британією! Торгові угоди, флот! Це ж велетенські прибутки! Щодо дратівливого питання віри, то вважаю, так як ми маємо урочисту обіцянку швидкої зміни віросповідання, то Святіший Отець охоче надасть дозвіл на те одруження. Син боголюбивого батька в жодному разі не може бути запідозрений у байдужості щодо віри. Неминуче він приведе це заблудле ягня до вівчарні Святої Церкви...

...Немало в історії прикладів одружень різної віри, з яких піддані народи мали велику користь, а не збитки. Згадаймо шлюб Катерини Валуа з Генріхом Бурбоном, на той час королем Наварри...

Або Магдаліни Баварської з Вольфганом Нойбузьким... Зовсім недавній шлюб Марії Французької з Карлом Англійським... Але навіщо ходити далеко, коли вітчизняна історія дає подібні приклади? Не впала ж корона Королеви Польщі з голови Олени, схизматички, доньки московського царя?

...Гадаю, що треба залишити більше свободи монархам при виборі подруги життя. Треба дослухатися до голосу здорового глузду й надати їх Величності ті права, якими володіє кожен підданий...

Єпископ П'ясецький замовк, низько уклонившись королеві, який відповів йому усмішкою. З гурту дисидентів залунали голоси схвалення. Маршалок Тризна стукнув палицею в знак того, чи не бажає ще хтось взяти слово на цю тему, чи не гаючись перейти до голосування над внесеною пропозицією?

— Дискусії ще не було! — заперечив Дрогойовський.

— Диспутантів не бачу, — відрізав коронному маршалкові маршалок сеймовий.

Справді, диспутанти не заявляли про себе. Даремно примас Венжик водив благальним поглядом по своїх, мовчки захожуючи до опору та дискусії. Сам не наважувався взяти слово. Не володів даром красномовства, грішив надмірною несміливістю і не наважився висловити жодної тези, хоч би і найочевиднішої.

Його виразні погляди не мали жодного наслідку. Ніхто не поспішав обороняти справу, наперед програму; вистачало лише поглянути на присутніх, щоб зрозуміти, що вони і не думають боротися за неї.

Майбутнє одруження короля не загрожувало применшенню шляхетських свобод і привілеїв; навпроти, дозволяло тих чи інших досягти, примножити.

Так думали одні. Інші, менш зацікавлені, вважали, що не варто зв'язуватися з королем, раз опір все одно не перешкодить задуманому шлюбові. Педантам — бо були й такі — промова єпископа заспокоїла сумління. Раз єпископ підтримує одруження, а примас не протестує, то немає потреби виявляти надмірну ревність. Маршалок Тризна знову стукнув палицею.

— Чи є згода Високих Зборів, — запитав він, — на початок голосування?

— Голосуємо! Голосуємо! — закричала більшість Палати.

— Я прошу слова, — гучно промовив пан Сапега, виходячи на середину залу.

Всі здивувалися з його появи, бо з'явився він непомітно і тихо сидів позаду інших. Із групи дисидентів почулися ущипливі репліки.

— Дивись! Дивись! Брестський воєвода!

— Як же то, пан воєвода, не злякався прийти сюди, де сидить стільки єпископів?

— Погляньте шановний, як побіліло духовенство...

— Зовсім недоречно. То ревний богомалець. Образ забрав із собою, щоб не переривати молитви...

— Говорять, що тепер чим ревніший католик приїде до Рима, тим пильнішу охорону ставить Папа до скарбів.

— А як проходить біля храму, то священники вибігають зі свяченою водою, щоб його покрити...

— Сіркою запахло в приміщенні, їй-богу!

— Карнковський би його тут не стерпів, коли був би ще примасом...

— Дозвольте! — крикнув Радзивілл, зриваючись з крісла. — За яким правом даєте голос брестському воєводі, на якому лежить церковна анафема? Чи не усунуто звідсіля Польських Братів, званих християнами, найдостойніших мужів, заслужених, лишень тому, що Церква Католицька засудила їхню віру? Я не католик, але бридко мені, що святотатець отримує голос в Сенаті!

— Правильно! Вірно! — підтвердили інші. Тут же їхні противники, аби підкреслити відмінність, почали кричати:

— Нехай говорять!

Не спромоглися перекричати одне одного, почали тупати ногами. Інші зверталися до примаса за порадою, але в загальному гармидері не було чути, чи дістали вони відповідь, і яку.

Король у гніві простер руку.

— Тут Високі Збори, чи корчма або стайня? — гукнув він.

Затихли. Пан Сапета стояв незворушно.

— Нехай не ображається Ваша Королівська Милість, — промовив Сапега, — що, будучи відлученим, промовляю з середини Палати. Роблю це не з легковажності чи зухвальства, але щоб мене краще почули Ваша Королівська Милість і Високі Збори. Пролунали тут голоси, що я не повинен виступати. Чи слухні вони, розсудить самі, Милостивий Пане. Вина, за яку мене покарано прокляттям, стосується лише Бога і моєї душі. Що людям до неї? Не скривдив отим злочином Вітчизну, навпаки, збагатив її скарбом, якому немає рівних. Клянуся своєю сивою головою, за мною стоять довгі літа, проведені у тяжкій службі на користь Батьківщини... Не зробив за ці роки нічого такого, з чого б Ваш непереможний

батько, Милостивий Пане, не мав утіхи та користі. Тепер, будучи духовним вигнанцем, відлученим від віри, покладаюся на Ваш суд, Милостивий Пане: чи маю я право в Сенаті промовляти зі свого давнього місця, чи ні?

Змірили одне одного поглядами. Владислав подумав: оцей є єдиним грізним противником. Зробить усе, щоб заборонити йому Єлизавету... Але забрати у нього право голосу не можу...

— Говори, шановний, — промовив голосно після незначного вагання. — Звичайно, — додав, — коли Його Святість Примас не буде проти.

Відлучений очікуючи поглянув на лаву з духівництвом, але примас Венжик мовчав, ніби не дочув.

— Тоді прошу вислухати, Милостивий Пане! Обіцяю Вам віру та покірність згідно з нашими правами зберігати, обіцяю, гідність Вашу та безпеку завжди, як і належить шляхтичу польському боронити й охороняти. За певних умов, одначе, а тих умов, будучи вільним народом, мусимо дотримуватися. Перед цим почули ми з немалим здивуванням висновок про домовленість на одруження Вашої Королівської Величності з княгинею Нойбурзькою. Наскільки саме рішення про одруження мусить порадувати народ, настільки ж викликає опір несподіваний вибір. Визнання єретички за королеву — це порушення самих основ віри! Пан маршалок обіцяє нам у своїй декларації, що рейнська намісниця, ставши польською королевою, змінить віру, повернувшись до лона справжньої. Чому ж не зробити цього перед тим? Що заважає? Оскільки є добровільне рішення вільного серця, то навіщо це відкладати? Які гарантії зміни віри дає княжна Нойбурзька? Що їй зробить Воша Королівська Милість, якщо невдовзі після вінчання і слухати вона не захоче про ту обітницю?

Король зморщив брови.

— На якій підставі, шановний, смієш піддавати сумнівам добрі наміри нашої майбутньої дружини?

— Милостивий Пане! На тій підставі, що якби княжна Нойбурзька щиро бажала виправити єретичні помилки, то зробила б це перед шлюбом! Милостивий Пане! Не можеш називати також її своєю майбутньою дружиною, допоки Збори не дали на це згоди. Не хтось інший, а Ваш незабутній батько присягнув Зборам, що без їхньої волі не буде силою брати дружини.

— Гіркою є доля короля вільного народу, — промовив Владислав зі стриманим гнівом. — Немало гіркоти зазнав тут мій батько. Він, зі старовинної династії спадкових королів, мусив вислуховувати повчання від зухвалих панків! Подібне починається і зі мною! Якийсь підданий має право на вибір дружини та роду, але не я!

— Тому що Ви помазаник Божий, а не якийсь підданий, Ваша Королівська Милість. Вільними голосами обох злучених народів піднесли ми Вас на трон, тому ця прихильність накладає обмеження. За корону треба платити. Платити жертву з приватних радостей. Незабутній батько Вашої Королівської Величності не від мене прикrostі отримував. Навпаки. Називав мене своїм щирим приятелем, на якого може спертися. Також Вашому Авторитетові я ніколи не нашкодив і збитку не завдав. Як один із найстарших у цій Палаті, нагадаю, одначе, Вашій Королівській Величності про ті нещастя, котрі спричинила невгамовна пристрасть Милостивого Пана Сигізмунда Августа до вдови Гаштольда. Якби-то він, великий король...

Радзивілл і його прихильники зірвалися з місць.

— Замовкни! — заверещали. — Зневажаєш пам'ять коронованої королеви!

Король підвівся з трону.

— Тихо! — крикнув. — Я наказую замовкнути! А шановний воєвода нехай швидше закінчує своє повчання!

— Небагато маю вже доказати, Милостивий Пане, після чого зробите, що забажаєте. Милостивий Пан Сигізмунд Август піддався особистій пристрасті, забувши про добро на-

роду, результати чого були гідними пожалкування. А при цьому покійниця, згадка про яку так вразила пана гетьмана, була однієї віри з народом. Там, де ця різниця є, наслідки будуть стократ гіршими. Єпископ кам'янецький перелічив багато подружніх пар двоякої віри, заявивши, що жодна з них не завдала шкоди. Не хочу судити про те, завдала чи ні, але такі порівняння, як мені здається, тут не годяться. Не можна мірки одного народу прикладати до іншого. Що може бути добрим для англійця, чи шведа, не буде добрим для француза або іспанця, а говорити про поляка, який зі всіх народів є найбільш вразливим та чутливим на стремена і трудним для управління, як кінь чистокровної породи. Посилався єпископ кам'янецький на Олену, дружину Олександра Ягайла. Не хотів би принизити духовну особу, але то поганій приклад. Східна схизма стосується стародавніх апостольських Церков, і сам Пресвятий Отець благословив через Унію їх об'єднання. Церква не є ворогом Костелу. Натомість протестантська ересь — то ворог затятий і невблаганний! Не можна нам, охоронцям віри, вступати з ними в компроміс. Не піти на найменші поступки без явної і незворотної шкоди! Цілісність релігії мусить стати понад все і буде ставитись понад усе! Сьогодні відступимо на крок, а завтра на милю!

Король демонстративно позіхнув.

— Обіцяв шановний говорити недовго?

— Голосувати! Голосувати! — пролунали голоси в Палаті.

— Потерпіть ще трохи, Милостивий Пане, після чого... робіть, що забажаєте... Так як ви пануєте над католицьким народом...

— Неправда! — закричали дисиденти. — Над народом, де кожному надано свободу віросповідання!

— Милостивий Пане. Невже дійшло до того, що Сейм Речі Посполитої вже не називається католицьким? Шановні різновірці! Помиляєтесь, думаючи, що ваша кількість у Сеймі відповідає дійсному станові країни. Річ Посполита є

католицькою, а ви лише нещасним і короткочасним явищем...

— Побачимо, чи короткочасним! Вибирай слова!

— Вигнав би нас усіх, якби міг!

— Ні, добродію! Згідно з моїми переконаннями, всі піддані мусять мати рівні права, без погляду на різницю віросповідань...

— Слухайте! Слухайте! Починає розумне говорити!

— Але не смійте визнання вважати рівними. Бо не є рівними. Кожна ересь живиться уламками правди. В кожній знайдеш частину істини, але лише частину, лише якийсь уламок... Хто ж поставить уламок нарівно з цілим? Милостивий Пане! Владарюй довгі роки з милою Вашому серцю дружиною, але перш ніж вона вступить в межі Речі Посполитої, нехай змінить свою половинчасту віру на істинну. Уламок на ціле. Крихту на повноту...

— Він принижує нас! Принижує! Видає себе за нового Скаргу! Сам безбожник, а навчає нас вірі!

— Панове, браття! Шановні добродію! Подумайте самі, що ви додали до правдивої віри істинної Церкви? Бо я знаю те, що кожна відгалуження щось віднімає. З чимось не згоджується, те відкидає, тому чинить спротив... З цілісності вибирає крихти...

— Ми, люди військові, не будемо вести теологічних суперечок, бо то не наша справа. Натрапиш ще і на таких, які й тебе заплутають... Протестуємо рішуче проти тону вашого виступу! Милостивий Пане! Нас кривдять!

— Вибачте мені оцю кривду, шановні. Це відбулося не зі злої волі. Знаю, звісно, що кожен відчуває себе скривдженим, коли нападають на його віру, бо віра є найсвятішою та найдорожчою річчю... Лише той не захищає свою віру, хто взагалі її не має і живе як нерозумна худоба. Тому не може бути двох різних вір ані в подружній парі, ані поміж королем та народом, ані поміж королевою та підданими. Не було б там ані щастя, ані спокою, лише безкінечна опозиція та бо-

ротьба... Знову хтось наведе приклади якогось подружжя, що живе у згоді, хоча молодята є різного віровизнання? Сміливо йому скажу, що це очевидний доказ того, що в отих шлюбах немає ніякої віри, лише духовна байдужість та апатія.

— Помиляєтесь, шановний. Може бути також така значна взаємність, яка злагоджує всілякі суперечки.

— З найбільшою покорою Вашій Величності смію заперечити. Милостивий Пане! Найбільша взаємність і сердечний потяг не стирає різниці в поглядах на природу Таїнств. Коли один із подружжя приймає, а інший ні, коли один шанує і поважає Таїнства, а інший ледве переносить, то з такої відмінності мусить виникати також відмінний погляд на свої обов'язки, на нащадків, на підданих... Результат таких відмінностей може бути безперечно двоякий: або ж подружжя взаємно зненавидить одне одного, ворогуючи поміж себе так само запально, як перед тим кохалося, або для обох віра втратить значення... В тому і в тому разі біда для народу!

Король підвів голову, ніби бажав щось сказати, але замовк. Занепокоєні його видимим замішанням, дисиденти підняли галас:

— Досить! Досить! Нехай у костелі проповідує! Його розпирає ненависть до іновірців, і ніщо інше!

— Ненависть? Я далекий від неї. Нагадаю незабутні слова великого канцлера Яна Замойського, який формував мені розум та характер, слова, які він у цій Палаті виголосив до шановних іновірців багато літ тому: «Я дав би собі відтяти праву руку, лише б вас усіх побачити католиками, — сказав отой канцлер. — Але дав би собі відтяти обидві руки, обороняючи вас від того, хто хотів би стати насильником вашого сумління»... Згадую також вислів отця Петра Скарги, званого Молотом на аріан, який мовив: «Єресь погана, але природа гідна похвали; відступництво погане, але кров мила...» Думаю так, як вони обидва... Я далекий від ненависті. Ні амбіції

ані приватні інтереси не рухають мною. Коли мій приятель, присутній тут пан маршалок коронний, умовляв мене приїхати на цей Сейм, я відповів йому, що вже помер, а покійники по світу не ходять...

— О, то шановний правдиво сказав! — закричав хтось збоку.

— Шкода, що не залишився при тій думці!

— Не залишився, бо мені здається, що Бог наказав покійникові, аби він дав правдиве свідчення. Тому і дозволив єпископові Щепановському воскреснути на суд Петровий... Коли б мій голос, як у Петра, долинав із-за гробу, то не зміг би бути більше незацікавленим і натхненним виключно турботою про добро Речі Посполитої... Шановний Пане! Досить поглянути в залу, щоби зрозуміти, що голосування схилиться на твій бік. Від любові до королівської особи, чи від схильності до ересі? Як би не так. Від байдужості! То наша польська досадлива риса, що ми, мов діти, хапаємось лише за видимість речі, що нам усе легко, що все нам зійде, що на все згодимось... Це наша найголовніша, найгірша вада: і ти, Помазанець Божий, Король, використовуєш її замість того, щоби звернутися до твердої принциповості? Ти наш Повелитель, Милостивий Пане! Знай лише, що немає кращого за польський народ, лише його треба виховати. Добрий педагог поведе його до великих учинків, і тим педагогом маєте бути Ви, Милостивий Пане! Та як здійснити це, коли відібрати в народу те єдине, на що можеш опертися, — віру? Цей народ — ваша сила, ваша могутність, а хто ж добровільно пощербить свій меч? Хто зруйнує власну силу?... Річ Посполита хвора... О, не галасуйте, милі добродії! Вона хвора, і їй загрожують великі небезпеки. Ти, Милостивий Пане, маєш бути для неї цілющим лікарем... Як же почати цю справу? Загостривши хворобу? Який приклад подаєш?

...Бог так розпорядився, що для королів найпершою любов'ю мусить бути народ. Я вже казав, що король то не перша-ліпша людина, яка має право шукати взаємного почуття,

не зважаючи ні на що інше, окрім привабливості та пристойності вибраної дівчини. Помазання — це чернецтво, хоча і в світському стані!

...Ваша Королівська Милість стоїть на порозі владарювання, а Бог ласкаво повелів, щоб було воно довгим. Дві дороги лежать перед Вами: легка, приємна, але така, що приведе до руйнації трону та народу; друга важка і непроста (бо що є важче, ніж подолати власні пристрасті?), але така, що приведе династію і народ до справжньої величі. Так зробіть же свій вибір, Ваша Королівська Величносте!

Закінчив. Сів. У залі панувала тиша. Люди стримували подих, чекаючи в напруженні, що скаже король.

Король довго мовчав. Схилив трохи голову, зморщив чоло, перебігав пальцями по поручнях. Нарешті підвів роздратоване, змучене обличчя.

— Я відмовляюся від одруження з князівною Нойбурзькою, — промовив і міцно стиснув уста. — Пане маршалку, засідання завтра в обумовлений час: порядок звичайний, вівторковий — справи Великого князівства Литовського...

— Милостивий Пане! — крикнув з піднесенням пан Сапега і зробив спробу впасти до королівських ніг. Але не встиг. Владислав раптово піднявся з крісла і вийшов. Сесія припинилася.

У залі панував невимовний гармидер. Дисиденти були мов навіжені й звинувачували Сапегу, що він підлизується до Папи. Інші дивувалися, як це відлучений так відстоює Церкву. Примас зі сльозами на очах пробував протиснутися до нього через натовп. Нунцій благословляв його зі свого підвищення.

Намагаючись непомітно зникнути, пан Сапега помітив цей жест і здивувався.

(Не знає мене в обличчя, тому й не зрозумів, що це я є тим самим відлученим... — подумав він.)

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

Слава медика з Вільнюса, який лікував колись саму королеву Анну Ягайло, була цілковито заслужена, а тепер до вінку тієї слави долучився ще один листок. Як точно, як мудро він визначив хворобу Ганнусі! Передбачив, що як вона протримається до весни, то видужає, — так воно і трапилося. Життя Ганнусі, що вже довгі тижні нагадувало ледве жевріючий пломінчик, зміцнювалося мірою того, як прибувала весна, як теплішими ставали дні та зеленішали луки над Бугом. Уже синювата блідість залишила її щічки, і на них почав з'являтися легкий рум'янець. Уже поривалася самотужки вставати з ліжка, на якому пролежала всю зиму.

— Сестро, — казала вже вкотре, — я вже можу їхати до Луцька.

— Вам ще треба зміцніти, — відповідала сестра Плацида, — бо на послушницю чекають великі труди. Потрібно здоров'я, щоб із ними впоратися...

— Боюся, сестро, щоб батечко не подумав, ніби я відтягую, ніби я шкодую...

— Ви мусите думати зараз про Отця, який на небесах, щоб зуміти йому догодити. Слухняність — цього єдиного вимагає Він тепер від вас.

На такі доводи Ганнуса замовкла, ставало їй дедалі тяжче.

Байдужість, викликана слабкістю та хворобою, зникала, і довколишній світ більше, ніж будь-коли, привертав її своєю красою, здавався звабливим і розкішним.

Це не означало, що вона бунтувала. Колись канонік розповідав їй вміщену у Святому Письмі історію доньки Йосифа, призначеної батьком для жертви. І вона була молода, і її все вабило. Але вона не скаржилася й не протестувала. Сказала: «Дозволь мені, тату, піти в гори на три місяці з подругами, щоб там я могла попроситися з життям...» І батько згодився на це. І пішла донька Йосифа з подругами в гори, щоб

оплакати там свою молодість, а коли минули три місяці, повернулася, щоб бути складеною в жертву.

Донькою Йосифа, яка прощається зі світом, почувала себе Ганнуся, об'їжджаючи з обома сестрами околиці Кодня, затримуючись по селах та хуторах, відвідуючи хворих, роздаючи милостиню, щоб її згадували добрим словом. Матуся раділа цим поїздкам і сама до них заохочувала. Нехай подивиться ще дитина на рідні ліси, на землю, небо та місцевих людей. На прохання сестер і Ганнусі замість важкої карети з гайдуками, слугами, давали їм звичайну бричку з одним лише візничим та одним слугою, зручну до поїздок лісовими дорогами. Без ніякої охорони. Та й навіщо? Розбійників віддавна тут відсутні, а вовки улітку нестрашні.

Якось ідучи так собі стиха, бо дорога була піщана, зустріли групу паломників, що прямували до Кодня. Шеренги людей, у личаках та полотняному одязі, скориставшись вільним часом перед сінокосом, ішли вклонитися Пресвятій Діві.

— Давайте зупинимось, щоб на них не летіла пилюка, — запропонувала сестра Плацида.

Матвій виїхав на узбіччя. Слуга Івашко зіскочив з козлів і рушив із великою гілкою відганяти мух із кінських голів. Подорожні йшли стиха, співаючи, що не заважало їм з цікавістю позирати на упряжку, блискучу зброю, черниць і бліду панночку посередині.

І раптом — подвійний, несподіваний скрик. Хтось вискакує з натовпу. Одяг заношений, простий, а лице молоде, сильне.

— Ганнусю!

— Сташку! О Боже!

— Стій, Матвію! — наказує молодик, і Матвій зупиняється. А до сестри: — Це моя наречена зі згоди батьків...

Матвій зіскочив з брички і почав щось уважно поправляти в упряжі лівого коня. Ганнуся мовчить, явиться на Сташка, неначе скам'яніла.

— Звідкіля тут з'явилися, пане? — суворо запитує сестра.

— Іду до Кодня просити перед образом Божої Матері про чудо для нас обох... Переодягся, щоб мене ніхто не впізнав, а от як мене Бог ошчасливив...

Дивиться чесно. Явно що не обманює. Знову занурилися очима з Ганнусею одне в одного.

— Поїхали! — втретє повторює сестра Плацида. Голос її звучить так наказово, що Матвій не сміє вже опиратися. Черниця готова поскаржитися на нього... Бере до рук віжки. — Сідай, Івашку!

Поїхали. Паломники тим часом пройшли, Сташек залишається стояти один посеред дороги.

На бричці Ганнуса схиляється до руки сестри Плациди.

— Присягаюся, що я не знала... Не хотіла.

— Вірю, дитино моя. На все воля Божа...

Відразу ж після повернення сестра Плацида йде говорити з управителем двору. Не щоби поскаржитися на Матвія, а для спорядження посланця до Луцька. Посланець відвезе листа до матері настоятельки, якого сестра напише сьогодні увечері.

* * *

Провісницькі знаки не попередили про цей важливий день. Аж дивно, що нерозумні звірі — пес, кінь, сова, ластівка, кріт — мають передчуття добрих або злих подій, а людина не передчуває нічого. Зранку ніхто не сподівався того, що станеться під вечір. Остаточний від'їзд Ганнусі з обом сестрами до Луцька мав настати через два дні, і весь двір був зайнятий приготуваннями до подорожі, якій уже ніщо не стояло на заваді. Ключниця пекла пироги та цукерки, які панночка мусила забрати в подарунок для монастиря. Надворі сохли сири. Воєвода після повернення з Варшави сидів, як і раніше, у вежі. З дня на день мали розпочатися жнива, тим більше що встановилася сприятлива погода.

Того дня біля полудня увірвалися на подвір'я гніді та булані (четверик) маршалка Дрогойовського. Коні були змилені, аж піна падала на землю. З коляски вискочили маршалок і Олександр Сапега, віленський єпископ. Цей останній здаля потрясав пергаментом, обвішаним печатками і кричав на все горло. Обидва бігли й жестикулювали із таким піднесенням, що воеводина, яка спускалася їх привітати, вражено подумала, а чи не з'їхали від спеки вони удвох із глузду. Від хвилювання лише після деякого часу зрозуміла, про що вони одночасно волали:

— Шановна добродійко! Прокляття відмінено! Анафему знято! Нунцій прислав листа, від Святішого Отця!..

— І Слово стало тілом! – вражено зойкнула господиня і втратила сили, аж мусила присісти на лаву, бо ноги її не тримали.

Забувши про всіляку пристойність, прибулі залишили її та побігли до верхніх кімнат, перескакуючи через сходинокки. Пан Сапега неохоче, як завжди, відчинив двері.

— Прокляття знято, дорогий стрію!

— Прокляття знято, Миколаю!

— Що? Як? Розповідайте! Ради Христа Господа!

— Прокляття знято! Ось маємо листа від Святішого Отця! Мені його дав нунцій... Ріднесенький пане стрію, я знав, знав, що моя минулорічна подорож не мине безрезультатно!...Ось результат!

— Мели собі, мій любий, але не забріхуйся! Не ваша подорож, а лише відмова короля від одруження з нареченою-єретичкою...

— Ви так думаєте, шановний? А я собі переконаний інакше.

Пан Сапега не чув тієї суперечки. Тремтячими долонями відламав печатку листа. До кімнати вбігла заллята слізьми воеводина. Сперлася на плече чоловікові, пробуючи читати разом із ним.

«Дорогий та любий нам! Батьківським оком оцінюючи вчинки всіх Наших у Христі підданих, навіть тих, чії вчинки дуже Нас засмучують, ми знайшли докази твоєї побожності, щирої та безсумнівної, хоч і нерозважливої.

Це твердження ми беремо за привід, щоб змінити Наше до Тебе ставлення, схиляючись до любові та милості. Робимо це тим охочіше та скоріше, що найдостойніший архієпископ Гонорат Вісконті Лариссенський, нунцій у Речі Посполитій від Апостольської Столиці, вже двічі надсилав прохання у Твоїй справі. Через це оцим листом повідомляємо Тебе про відпущення гріхів, усі обмеження та карі церковні знімаємо, зобов'язуючи лише здійснити паломництво до Рима у який завгодно спосіб. При цьому відзначаємо, що будемо раді бачити Тебе якнайшвидше біля Нашого трону.

Шляхетність Твою з любов'ю благословляємо, доручаючи Господньому захисту увесь Твій рід.

Дано в Римі у святого Петра, під печаткою Риболова, дня 3 травня, року від Різдва Христового тисяча шістсот тридцять п'ятого, на дванадцятий рік Нашого папства.

Підписав рукою власною: Урбан VIII, єпископ римський, Слуга слуг Божих».

* * *

Звільнений від анафема прочитав листа. Потім удруге, так ніби не мав упевненості, що добре зрозумів. Потім глибоко зітхнув і, нікому нічого не кажучи, підійшов до вікна, відчинив його і вихилив голову на літнє, духмяне повітря. Повів навколо очима, здивований захоплюючою красою світу. Невже це той самий краєвид, який зовсім недавно здавався йому присипаний попелом і переповнений зловорожими привидами? Як невіпізнанно він змінився! Яким ясним і чудовим здається сонце, золотисте Око Провидіння, що мандрує понад землею! Яка чудова зелень берегів і лякливої барви хмарок, що їх віддзеркалює вода! Боже милосердний! Ти воскресив мене, як колись Лазаря... Я почувався

Лазарем у гробі, а тепер ожив. Саваном я був покритий близько двох років... Тепер же, Господи, існую і живу... Ти повелів мені, і я ожив...

Дружина схлипувала, спершись чолом на край столу. Оправданий чоловік підійшов до неї і з ніжністю погладив її сиву голову.

— Величає душа моя Господа, — шепнув він.

— І радіє дух мій у Бозі, Спасителі моїм, — відповіла з піднесенням, а голос переривався від ридання.

— Люба, я завтра вирушаю пішки до Рима.

Маршалок почув ті слова і перервав дискусію з єпископом.

— Завтра!? — крикнув він. — А весілля маємо без тебе справляти?

— Весілля?...

— Ніби не знаєш яке? Мого Сташка з твоєю Ганнусею, так як були вже заручені... Не будеш вже її посилати до монастиря? Правда ж, шановна добродійко?

Воеводина кивнула головою, нездатна промовити слово. Пан Сапега дивився у вікно невидючими очима.

— Я невдовзі повернуся, — запевнив присутніх.

— О ні, голубе мій! Ні! Знову тобі сподобається якийсь об'єкт у папській господі, і нові виникнуть проблеми... Молодята нехай одружуються зараз, треба лише дати розпорядження...

— Мені треба терміново йти.

— Трудно, братику. Ти можеш щось зробити для Ганнусі. Досі вона достатньо для тебе зробила.

— Це правда, — признався Сапега. — Скільки часу вам потрібно?

— Шість тижнів!.. — шепнула несміливо воеводина.

— Тоді вийду восьмого вересня, в день Різдва Пресвятої Діви... Приступайте, шановний, та швидше, щоб не довелося переносити і цей термін.

— Відкладеш його, Миколаю, їй-боже, аж до весни.

— Нізачо! Які знову бачите перешкоди?

— Зима, — пояснив лаконічно маршалок. — Жоден мандрівник не вирушить у зимову пору, бо пропаде...

— Я піду.

— На жовтневу та листопадову негоду? Помилуй, старий! Залишся! Та й узагалі, навіщо йти пішки? Святіший Отець залишає за тобою вибір способу переміщення і додає, що бажає тебе бачити як найшвидше... За кепської погоди і короткого дня промандруєш не менш ніж півроку... Чи ж то не буде неповагою до Святішого Отця?

Пан Сапега нетерпляче махнув рукою.

— Піду пішки, бо так собі вирішив... А що негода мене в дорозі зустрине, то я тому буду радий... Нехай буде хоч би і найгірша...

Все одно мені здаватиметься, що я йду по квітах... — подумав.

Широко відкрилися різко прочинені двері. Мов бомба, увірвався канонік Бочковський. Він уже знав.

— Перемога! — вигукував. — Живо ходімо до храму, шановні! Подякувати нашій Заступниці.

* * *

— Ганнусенько!.. Страх, стільки ти натерпілася!.. Що? Намучилася?

— То добре...

— Добре? Що було стільки мук?...

— Скільки випало.

— А я б, ще краплю більше, то її зовсім би ошаленів. Якось дівки в Бжезі почали, ніби на злість, а може й насправді зі злості, за те, що на них не звертав уваги, — співати отаку пісеньку, знаєш?

Наказала мені мати чорну сукню шити,

А я зовсім не бажала черницею бути...

— Так я після цього ледве хату не розтрощив.

— А мені жаль...

— Чого, Ганнусю?! Монастиря?... Чи ти вже не любиш мене?...

— Ой, що ти, кохаю тебе, Сташку, люблю... Але мені жаль, сама не знаю чого...

(Доньці Йосифа також було б і радісно, і водночас чогось жаль, коли б довідалася, що її жертва була відмінена.)

— А оту пісню знаєш?

— Мабуть, не знаю...

— Пам'ятаєш кінець:

Вийду на гору, погляну в долину, побачу милого...

Тримайте мене, черниці, бо стрибну до нього...

— Пам'ятаю, але б я не стрибнула...

— Бачу, що вже мене не любиш! Стала черницею!

— Люблю тебе, але і в монастирі була би щасливою...

— Ганнусенько, не говори таких речей, бо мені здається, що тебе підмінили... Ніби іншою стала, не моєю...

— Твоя, Сташку, твоя і та сама, лише...

Дівчина заклопотано замовкла. Ніхто, ніхто не зможе розповісти що твориться в її голові. Лише одній сестрі Плациді могла б довіритися, але сестра Плацида від'їхала до Луцька, благословивши її, Ганнусю, при від'їзді. Обдарував пан воєвода монастир, от обдарував! Чотири ковані вози поїхали за сестрами. Буде мати Агнешка задоволена...

Знайшовши тему, на яку можна переключити увагу нареченого, Ганнуса почала перелічувати оті дари.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Уявна довга і виснажлива дорога, яка ж ти насправді легка і приємна! Іде собі ясний пан... Ні! Отож власне в тому то й річ, що зовсім не ясний пан. Іде собі звичайний високий сивий мандрівник, у паломницькому одязі, якого ніхто не знає і якому ніхто не кланяється. Екіпаж, верховий огир, вози з багатою поклажею, парадним убранням, клейнодами,

срібною столовою сервіровкою, бочечкою з напоями — зосталися далеко позаду, і лише легка коляска, якою іде попереду пан Горновський, щоб замовити квартиру, пішла настільки наперед, що мандрівник може почуватися зовсім самотнім. Зустрічні подорожні не здогадуються про зв'язок поміж цим пішим подорожнім і тими екіпажами.

Голова оголена, вітер розвіває сивий підстрижений чуб, у руці дорожня палиця. Ні шаблі, ні чекана, ні жодної зброї взагалі. Немає мішечка біля пояса, порожньо в кишені, через плече перекинута вузлик із харчами. Крокує бадьоро від світанку до полудня й від полудня до заходу, з приємністю ставлячи ноги на гнучку, ніби сплетену з ремня стежку. Припали йому до серця ці стежки та стежинки, що ніби покірні служки в'ються тут же біля шляху. То відбіжать від тракту, то скоротять собі відстань через мокрі луки. Трохи повернуть отам, попід низько навислими гілками, виберуться нагору, де дорога іде яром; знову збіжать до шляху і слухняно продовжують побіля нього свій біг. Вільними й покірними водночас є придорожні стежки, тому й навчають вони покори та свободи — двох найцінніших якостей, які найрідше зустрічаються поміж людьми. Бо трапляється у світі багато прислужництва, але рідко зустрінеш покору. І є безліч сваволі, розпущеності, розбещеності, й непомірно обмаль свободи.

Такі думки уперше в житті відвідують пана Сапегу, який крокує стежкою, замість того щоб їхати посеред дороги в парадному екіпажі чи позирати на світ з сідла породистого коня.

Той самий світ, на який він тепер позирав знизу, здавався йому цілком відмінним. Причина тієї відміни полягала не лише в тому, що нині він сам був менший, а тому все бачилося йому більшим.

Коли він широкою риссю доброї четвірки хвацько, по-панському долав шлях, його проїзд збуджував неприязнь і страх усього, що не було уродженим паном. Життя убогих

будь-якого стану людей, життя звірят, птахів та всякої дрібної живності крилося однаково як перед лицарською громадою, так і перед великопанським почтом. Поспішно сходили з дороги, обличчя застигали у покірному виразі, який ні про що не говорив, втискалися в щілини, щоби підвести голови лише тоді, коли збита в повітря курява знову вляжеться на дорогу.

Але ніхто не лякався пішого прочанина, який у багатстві отих різнорідних подій міг прийняти доброзичливу співучасть. Ніхто не крився перед ним завчасно. Старий мисливець пан Сапега з приємністю смакував можливості безпосереднього спілкування зі справжнім життям лісу. Хоч і багато часу провів раніше в пущі, не випадало йому до цього розвинути зблизька лисицю та її лисенят, огрядного борсука, кмітливого бобра. Та й не дивно!

Скільки разів, коли він вибирався до лісу, випереджали його зграї хортів, супроводили псарі, сокольники, єгері, галасували загонщики. Тепер же, виходячи з тіні на освітлену галлявину, він навіть не лякав зайнятих випасом сарн. Вони підводили зі здивуванням свої прекрасні голови, вдивляючись у мандрівника із ніжним зацікавленням. На вирубках натикався він на заячих кавалерів, які справляли останні в цьому році весілля, запально вистрибуючи навколо довговухих самок. Траплялося, що сірий, розсердившись на прочанина, сердито морщив носа, тупав ногами і грізно ворухив вусами, аж щиро потішений воєвода брався за боки. Яким новим, милим, смішним було це все! Жалкував, що немає з ним нікого іншого, з ким би міг поділитися своїми враженнями. Але не когось із супроводу, навіть не дружини, та й напевно не синів. Хіба лише одну Ганнусю... Чи може, її теж ні. Просто якусь дитину, невинну й безтурботну, як і він сам нині. (Смішно це говорити, адже вже стара людина, але насправді було так.) Із дитиною порозумівся би найлегше, показавши їй дивовижно барвисту пташку, що влаштувалася біля води...

Коли втомлювалися змучені ноги, то сідав понад першим стрічним джерельцем, знімав постолои, онучі, з насолодою занурюючи ноги в швидкий, грайливий потік. Усівшись отак, діставав із вузлика хліб із м'ясом. Це був його обід. Їв, а потім кришив рештки хліба риbam, що підпливали звідусіль на ласощі. Їв і дякував Богу. Їв і прислухався до курликання журавлів, які летіли з Польщі в ті самі, що й він, краї. Зривався на ноги, лиш тільки наростання повільного гуркоту попереджувало про наближення табору.

Дворяни та слуги, які їхали на возах, не поділяли душевного задоволення пана. Навпроти, були дуже змучені і втомлені. Бажали, щоб клопітка подорож нарешті завершилася. Всю дорогу пішки! Отак і здуріти можна! Суглоби в них боліли, мухи кусали, сонце пекло. Пили, їли, грали в кості, лежачи на возах, спали цілими днями, позіхали і лаялись.

— Ой-йо-йой! Яка нудота! — нарікав Данило.

— А панок іде собі та іде...

— При здоров'ї старий, іде, ніби дороги не відчуває...

— Чорт його вже за комір тримав, тому він йому і тепер ще служить...

* * *

Не лише лісове царство відкривало мандрівникові речі, про які він до цього не знав. У дорозі зустрічався з такими ж, як і він, пішими людьми, які зверталися до нього мовою часом незнайомою, а часом зрозумілою. Першим відповідав жестами, що іде далеко, далеко, і здалека, цілував нагрудний паломницький хрест, пояснюючи в цей спосіб мету довгої мандрівки. Розуміли чудово, частували хлібом і також жестами співчували, що йде восени, і що будь-якого дня його можуть застукати морози. З іншими він обмінювався християнськими привітаннями, а коли йшли в той самий бік, то розпочинав коротку або довгу розмову...

Ці випадкові знайомі належали до незліченного гурту бідноти, сільських комірників, поденників, старців, рибалок,

співців та мандрівних гравців, музикантів. Рідко зустрічалися ремісники, купці та господарі: вони здебільшого їздили возами. Піші супутники належали до такого сорту людей, з яким пан Сапега до цього часу не стикався, а коли й стикався, то не помічав. Відкриття, що вони так само милі Богу і Пречистій Діві, як і шляхетні, що кожен із них є ближнім, викупленим безцінною Кров'ю Господа Ісуса Христа, було свіжим у його серці. Дивувався також про себе, що оті подорожні розмови, які точилися від одного повороту дороги до іншого, від села до села, — не дуже відрізнялися за змістом від розмов у шляхетних родинах. Так як і там, зустрічав тут він людей мудрих і глупих, доброзичливих і недовірливих, метких та роззяв, безкорисливих і жадібних. У чому ж тоді полягала різниця? В убранні? Що ж тоді дає нам підставу для чванства?

Ласкава листопадова погода тривала дуже довго, аж до дня Апостола Юди Тадея. Лише опісля почалися холоди та негоди. Однак і вони не змінили радісного настрою прочанина. Загорнувшись у накидку, долаючи опір вітру, йшов весь час бадьоро й наполегливо. Життя навколо завмирало або ховалося вглиб. Сіре прядиво дощу відгороджувало мандрівника від дійсності, схиляло до роздумів. Думав про те, яким великим щастям є змога здійснити покуту; як то добре, що січуть дощі і дошкуляє холод. І якими мізерними були ці прикросці порівняно з тим, що він відчував, коли був проклятий...

Інколи, минаючи знайомі поселення, згадував попередню подорож, ту шалену втечу з чудотворним образом. Миколай Сапега дивувався в душі, що благословення та присутність Марії відчував нині ближче, ніж тоді, коли мав Її біля себе в сідлі. О, безперечно, Вона супроводжувала його тепер, усміхалася до нього, коли брів без нарікання через баюри розкислих доріг. Усвідомлення цієї присутності робило так, що він ішов, немовби маючи крила за плечима. І коли під кінець сто тридцять п'ятого дня відкрилися їм на горизонті

обриси Вічного Міста й весь обоз складав подяку Богові, пан Сапега відчув приємний жаль, що настав кінець його покути.

Урочисто і сердечно вітав Святіший Отець недавнього богохульника. Навколо трону зібралися кардинали, а також представники чужих держав при Ватикані. Перед іспанським послом пажі тримали на подушці орден Золотого Руна, дар короля Філіпа IV для Кодня, як доказ тотожності образу Богородиці з шанованою статуєю Гваделупською, роботи апостола Луки. Коли воєвода, ретельно вичищений від пилу та бруду, але все ж у мандрівному одязі та постолах, із плачем упав до ніг Святішого Отця, Урбан VIII підвів його з ніжністю і притис до себе. У цю мить прислуга воєводи оточила його і вдягла на плечі свого пана коштовну князівську накидку, а до рук подали шапку з соболиного хутра, оздоблену пучком пір'я білої чаплі та діамантовою оздобою. Кардинал-секретар протяжним голосом зачитав завчасно підготовлену буллу такого змісту:

«Урбан VIII, Слуга слуг Божих. До нащадків усіх часів. Усім разом і кожному окремо, хто буде читати цього листа, бажаємо здоров'я душі й тіла, та благословляємо іменем Того, хто є здоров'ям світу, Господа нашого Ісуса Христа.

Властивою є для Єпископа Римського річ спостерігати за ревністю у вірі рабів Господніх і, виходячи з пастирського обов'язку, чинити їм приємності — особливо коли оті побажання допомагають поширенню слави Божої.

Керуючись такою думкою, розглянули ми доброзичливо Справу любого Сина Нашого Миколая Сапегі, побачили його ревну побожність і любов та, особливо, сподівання на Господа Нашого Ісуса Христа і його Найсвятішу Матір, постановили прихильно до його прохань поставитися і ласкаво їх вислухати.

Отож урочистим оцим актом повідомляємо всім і підтверджуємо, що найвищою Нашою Владою скасовуємо, відпускаємо і прощаємо всі обмеження та церковні кари, які було накладено на милого Нашого сина Миколая Сапегу.

Образ Богородиці Григоріанської, званої також Гваделупська, вивезений ним із Рима, на вічні часи жертвуємо його родові, щоб Він знаходився в його родинному маєтку в Кодні, приймаючи на всі віки відповідну пошану і честь.

І щоб було виконано все так, а не інакше, вимагаємо Ми від усіх представників Апостольського Двору, Легатів, Віце-легатів та Нунціїв вважати за неважливе і нікчемне все, що від злостивості чи необізнаності спробує коли-небудь чинити опір цьому рішенню. Нікому з людей не дозволено переступити цього Нашого листа або опиратися його присуду. Якби ж хто-небудь на це наважився, то нехай знає, що він виступить проти самого Всемогутнього Бога і Святих Апостолів Петра й Павла, а також увійде в зіткнення з Нашого владою. Амінь.»

* * *

Запрошення прислужувати на папській Месі в малій молільні було одним із головних доказів прихильності Урбана VIII, однак пан Сапега йшов на те богослужіння із занепокоєнням. Людська природа така заплутана й непередбачена, що він, який протягом трьох минулих років не був спроможний відчувати каяття, він, який бунтував і скандалив проти нунція і самого Святішого Отця, зараз, коли отримав відпущення гріхів, коли його провина перестала існувати, відчув запізнілі муки сумління. Олександр Сапега розповідав після повернення з Рима, що вітар у папській каплиці застається пустим, такий, яким його застали уранці після пограбування, і пан Сапега лякався цього вигляду. Не знав він Урбана VIII, який був таким само великодушним, як і запальним.

Коли карав, то карав без жалю; але коли прощав, то прощав цілковито і остаточно. Одразу ж після скасування прокляття в пусту раму вітаря було поміщено чудовий образ Мадонни як знак того, що та справа закінчилася, і нема чого до неї повертатися. Але пан Сапега не знав про це, і тому з

трепетом переступив поріг каплиці. Упав навколішки, сховавши обличчя в долоні — і раптом із невимовним хвилюванням відчув те саме, що й колись на цьому місці: палахкотіння духу, вознесіння до небачених ще висот, відчуття Бога таке сильне, що сльози радості, благословенні сльози любові струменем потекли з його очей. Таке окрилення душі могло бути лише справою Марії, без посередництва якої людина не підніметься сама над собою, тому що Вона була тут, як і раніше, царювала, наповнювала каплицю солодощами своєї сили! Сапега не забрав Її, не скривдив Ватикану, не обікрав Риму. Марія була одночасно в Кодні й тут, і на всій землі, всюди однаково співчутлива. Не обмежена своїм зображенням, наповнювала простір, людські зусилля не були спроможні стримати Її, зашкодити або зневажити.

Занурений у щасливу молитву покутник не усвідомлював оті переміни, які відбувались у ньому в ті хвилини. Коли молився тут три роки тому і чудесним чином повернув собі здоров'я, він вірив як дитина або варвар, ототожнюючись з образом Марії. З Її силою, могутністю і красою. З любові до Марії готовий був здійснити найжахливіший злочин чи шаленство, лише б оволодіти образом, тим самим образом. Здавалося йому, що підтримка Марії залежить від цього. Образ закривав вічно живу Невидиму Царицю Неба і Землі. Тепер же віруючий піднісся над тими уявленнями. Не втрачаючи любові та пошани, чудотворний коденський образ перестав бути самою Марією, стаючи лише Її зображенням. Образ володів наданою від Бога силою направляти людей на істинний шлях до Цариці та Матері, і в тому полягало його незмірне значення. Здійснювані за Її посередництвом чудеса та милості не линули від зображення, від старовинних фарб, а лише від ТОЇ, яку представляло зображення. І пан Сапега усвідомив, що може трапитися через століття, хай навіть найдовші: святе полотно зігліє або вилиняє. Зрозумів, що Кодень разом із базилікою, яку збирався збудувати, і з образом

у ній може загинути. А все ж Марія від того не постраждає, і слава Богородиці на тому не скінчиться.

Ту похвалу, ту силу, ті материнські чари кожен чоловік побачить не завдяки зображенню, але в дійсності, коли буде спасений. Під час цього одкровення душа пана Сапегі вийшла з тіла і почала просити Бога про швидку смерть, щоб скоріше відчутти оте щастя...

* * *

Хоча кардинал Франческо Барберіні усунувся останніми роками від політичного та придворного життя, він з охотою призначив панові Сапезі аудієнцію. Не без хвилювання воєвода став перед ним. Обидва значно постарили від часу останньої розмови.

Обличчя кардинала, як і колись, виражало волю та про-никливий розум. До них долучився також солодкий вираз, невідомий раніше.

— Ваше ім'я, — почав із вишуканою люб'язністю, — вкотре викликає живий розголос серед римського люду. Вже втретє знаходиться воно у всіх на устах. Уперше з приводу чудесного зцілення, потім через випадок нещасного грабунку, й на кінець зараз, з приводу пішої мандрівки, здійсненої в найгіршу пору року з такої далекої країни...

— Мимовільні чутки, про які не варто й говорити. Ваша Еміненція торкнулися факту, який глибоко зачепив мене. Я прибув сюди, щоб найпокірніше просити про вибачення за мій учинок...

— Давно вже його пробачив...

— Якби я мав ще упевненість, що той неборака, ризничий, скараний через мене на смерть, пробачить мені також...

— Вам має полегшати, коли я скажу, що ризничий помер у прощенні, отримавши відпущення гріхів. Матір Божа подарувала йому добру смерть...

— Я його спокусив...

— Ніхто не буває спокушеним надмірно... Не применшую вашої провини, але нагадаю, що не годиться копатися у вже відпущених і прощених гріхах. Досить клопотів маємо на кожен день. Давайте краще уникати нових гріхів! А вся ця біда не мала б місця, коли б Ви проявили трохи більше терпіння. Господь Ісус Христос істинно сказав: «Стукайте, і вам відкриється...» Скільки разів би ми досягали того, про що просимо, коли б нам вистачало терпіння та витримки! Тоді, коли ви виходили з тієї самої кімнати, я думав про себе: «Якщо ще раз прийде просити, я умовлю Святішого Отця, щоб подарував йому образ...»

— О, Господи! Чи це могло бути?

— Так, могло. Розчулений вашим палким бажанням я так собі постановив був учинити...

Воевода замовк. Дні, що передували викраденню образу, мов живі постали перед його очима. Невже кардинал схилився перед його проханнями? Якби наполегливіше прохав, то отримав би образ, і не було би потреби втікати і вдаватися до злочину? Із законно отриманим скарбом безпечно повернувся б до Кодня, не утискуваний ніким, а навпаки — у славі та почестях. Матір Божа царювала б на Підляшші, як і тепер владарює, але він не попав би під прокляття, не сидів би два роки у вежі, ніби в'язень, мов живий привид, що наповнював усіх неспокоєм, не пробирався б уночі до костелу, крадучись... Не існувало би страждань трьох минулих років...

Не зазнав би страхів самотніх ночей, коли проклятого ніщо не захищало перед пекельними ларвами, але... водночас не пізнав би солодкого повернення Бога... Жив би й помер, як сотні тисяч християн, які не можуть оцінити тих скарбів, що ними володіють, не знають їх, не розуміють... Схоже на те, що як раніше він палко покохав Пресвяту Діву, так тепер він духовно виріс, дозрів. Тому, озирнувшись назад, пан Сапега з упевненістю ствердив, що зараз він інша, нова людина. Тому — чи повинен він жалкувати про те, що сталося, чи складати Богові найпалкіші подяки?

Уголос повторив ті сумніви кардиналові, який не проявив здивування.

— Бог усім керує... — ствердив кардинал.

— Еміненціє! А чи можливо, щоб Бог хотів, щоб я скоїв зло?!

— «Думки мої не є думками вашими, і шляхи мої не є вашими шляхами», — говорить Господь. — «Як далеко є небо від землі, так далеко є і мої дороги від ваших...» — процитував Барберіні.

— Якими ж ми в такому разі є?

— Покірними співпрацівниками великого Божого плану.

— Не знаємо його...

— Помічник муляра, який подає цеглу при будівництві базилика, також не знає її майбутнього вигляду. І якби навіть архітектор який керує будовою, показав йому свій план, — той помічник нічого би в ньому не зрозумів. Безперечно, що його зусилля потрібні та корисні, його зла воля чи недогляд можуть затягнути справу, а коли святиня здійметься в небо вежами, засяє чудесним куполом, то й челядник відчує заслужену гордість і з захопленням скаже: «Я теж допомагав!...»

Замовкли обоє. Думки кардинала-падроне помандрували далеко, ніби пробуючи роздивитися оту будівлю Божу, яка охоплювала весь світ й існувала у задумі Божім раніше, ніж почалися віки, а дістала своє втілення зусиллями мільйонів поколінь ... Це Її красу гарно відчував Павло, коли запевняв, що око не бачило, вухо не чуло того, що Бог приготував тим, які його люблять... Її контури засяяли Йоанові на Патмосі, коли він писав Апокаліпсис... Туга за нею надихала усіх митців, починаючи від Ювала, сина Каїна...

Церква всесвіту, чи всесвіт Церкви... Всяке зусилля стає частинкою в мозаїці, що покриває величні стіни будови. Зовнішньо суперечливі, переплутані, різноманітні й безглузді, оті частинки складаються в гармонійний візерунок. День Суду буде днем завершення Божої праці, скобою, що

замикає віки, простори і часи. У той день план Господній буде доступний спогляданню. Усі створіння зрозуміють його початок, перебіг та мету, як і свій власний внесок, зроблений у ту справу...

Довго мовчали. Думки воєводи мандрували, скоріш за все, подібними шляхами, коли він несподівано сказав:

— Згадую, що в розмові зі мною три роки тому Ви дозволили заявити, що всі наші вчинки, як добрі, так і злі, є для Бога будівельним матеріалом...

— Доречно це Ви запам'ятали. Все є придатним для Бога. За відсутності щирого золота серця використовує Він також твердий камінь, та й навіть дрібний, перетертий пісок... Лише б Йому принесли, лише б Йому пожертвували... Бо тільки одна у людини заслуга: добра воля. І тільки одна є людська провина: зла воля.

Повторне мовчання перервав звук дзвонів Мікеланджело, які розпочали свій хорал над Вічним Містом. Кардинал і воєвода мовчки стали навколішки.

— Ангел Господній благовістив Діві Марії...

...І Вона зачала від Духа Святого...

...Благословенна Ти між жінками...

* * *

Це все було написано заради Тебе, о Маріє, благословенна Зірко заблудлих, Матір вигнанців, Утішителько сумних і страждених. Матір справжньої любові і святої надії, у Тобі вся милість дороги й правди, у Тобі надія життя і цноти. Хто Тебе слухається — не буде присоромлений, а хто через Тебе свої справи робить — не впаде у гріх. Матінко рідна і улюблена, яка милостиво владарюєш у Ченстохові, Кодні, Гострій Брамі, Пекарях, Лурді, Фатімі, Казані, Києві, Лорето... Матір, яку славлять і зображують у тисячах місць, всюди присутня, та сама, Джерело Нескінченої Допомоги, Столице Мудрості Божої...

ЗМІСТ

Передмова	
Розділ перший	
Розділ другий	
Розділ третій	
Розділ четвертий	
Розділ п'ятий	
Розділ шостий	
Розділ сьомий	
Розділ восьмий	
Розділ дев'ятий	
Розділ десятий	
Розділ одинадцятий	
Розділ дванадцятий	
Розділ тринадцятий	
Розділ чотирнадцятий	
Розділ п'ятнадцятий	
Розділ шістнадцятий	
Розділ сімнадцятий	
Розділ вісімнадцятий	
Розділ дев'ятнадцятий	
Розділ двадцятий	
Розділ двадцять перший	